

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HUSZÁR LAJOS

XXXVIII–XXXIX. ÉVFOLYAM

1939 – 1940.

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST

STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1940.

TARTALOM:

<i>H. L.: Jónás Elemér dr.</i>	3
<i>Alföldi András: Siscia, IV. Tacitus és Florianus veretei</i>	7
<i>Csallány Gábor: Honfoglalás- és árpádkori sírokból talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum éremgyűjteményében</i>	23
<i>Jeszenszky Géza: Szent László korabeli magyar éremlelet és tanulságai</i>	26
<i>Mérey Andor: Egy pannoniai veretű dénár a római császárság idejéből</i>	38
<i>Schulek Alfréd dr.: Ottó király denárjáról</i>	39
<i>Istványi Géza: János király levele a pénzverésről</i>	41
<i>Huszár Lajos: Megjegyzések János király pénzverési rendeletéhez</i>	42
<i>Esze Tamás: A nagybányai pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1703—1705.</i>	44
<i>Edmond Majkowski: János Zsigmond és Izabella emlékérméi</i>	55
<i>Huszár Lajos: Böhm Kristóf emlékérméi</i>	61
<i>Csatkai Endre dr.: Régi soproni éremgyűjtemények és leletek</i>	63
<i>Kerényi András: Eleki éremlelet</i>	65
<i>Az Orsz. Magyar Történeti Múzeum Éremtára jelentősebb új szerzeményei 1939-ben</i>	66
<i>Éremleletek</i>	67
<i>Irodalom</i>	69
<i>Társulati élet</i>	72
<i>Deutscher Auszug</i>	75
<i>Extraits Français</i>	77

A végén 7 képes tábla.

A közleményekben foglalt állításokért és az éremletrások helyességéért azok szerzői felelősek.
A Numizmatikai Közlöny közleményeinek úgy utánnyomása, mint fordítása, valamint a közölt képek utánnyomása, akár eredeti, akár változtatott nagyságban, tilos. Kéziratokat nem adunk vissza.

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Alakult 1901-ben a numizmatika tudományos művelésére és a hazai éremgyűjtés fejlesztésére.

A társulat folyóirata a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

Szerkeszti *Dr. HUSZÁR LAJOS*, az Orsz. Magy. Történeti Múzeum őre
 (Budapest, VIII., Múzeum-körút 14—16)

A társulat tagjai tagsági díjuk fejében kapják a Közlönyt. A tagok kötelezettsége legalább 3 évre terjed. A fővárosban lakó tagok legalább 10 pengő, vidéken és külföldön lakó tagok legalább 6 pengő tagsági díjat fizetnek. Az alapító tagok legalább 100 pengőt fizetnek egyszersmindenkorra.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratait, úgyszintén tudományos ügyekben, továbbá leletek, gyűjtemények és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szerkesztőhöz küldendők.

Társulati ügyekben és új tagok felvételét illetőleg, úgyszintén hirdetések és esetleges reklamációk dolgában is a társulati elnök, *Zimmermann Lajos dr.* intézkedik. Címe: Budapest, IV., Váci-utca 78—80. szám. Telefonja: 380—140. Hivatalos órát tart a társulat helyiségében (VIII., Csepreghy-utca 4. sz. II. emelet 15.) csütörtök este 6 és 8 óra között.

A társulati könyvtár és gyűjtemény a társulat helyiségében *Karny Rezső dr.* főkönyvtáros, továbbá *Huszár Lajos dr.* könyvtáros, valamint *Szentgáli Károly* főtitkár és a társulati gyűjtemény őre hivatalos órái alatt — csütörtök este 6 és 8 óra között — áll a tagok rendelkezésére.

Kézír. 975.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HUSZÁR LAJOS

XXXVIII–XXXIX. ÉVFOLYAM

1939 – 1940.

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST

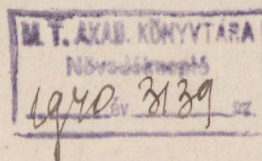
STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVENYTÁRSASÁG

1940.

TARTALOM:

<i>H. L.: Jónás Elemér dr.</i>	3
<i>Alföldi András: Siscia, IV. Tacitus és Florianus veretei</i>	7
<i>Csallány Gábor: Honfoglalás- és árpádkori sírokból talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum éremgyűjteményében</i>	23
<i>Jeszenszky Géza: Szent László korabeli magyar éremlelet és tanulságai</i>	26
<i>Mérey Andor: Egy pannóniai veretű dénár a római császárság idejéből</i>	38
<i>Schulek Alfréd dr.: Ottó király dénárjáról</i>	39
<i>Istványi Géza: János király levele a pénzverésről</i>	41
<i>Huszár Lajos: Megjegyzések János király pénzverési rendeletéhez</i>	42
<i>Esze Tamás: A nagybányai pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1703—1705.</i>	44
<i>Edmond Majkowski: János Zsigmond és Izabella emlékérméi</i>	55
<i>Huszár Lajos: Böhm Kristóf emlékérméi</i>	61
<i>Csatkai Endre dr.: Régi soproni éremgyűjtemények és leletek</i>	63
<i>Kerényi András: Eleki éremlelet</i>	65
<i>Az Orsz. Magyar Történeti Múzeum Éremtára jelentősebb új szerzeményei 1939-ben</i>	66
<i>Éremleletek</i>	67
<i>Irodalom</i>	69
<i>Társulati élet</i>	72
<i>Deutscher Auszug</i>	75
<i>Extraits Français</i>	77

A végén 7 képes tábla.

Felelős kiadó: Huszár Lajos.

Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest, V., Honvéd-utca 10.
Felelős: Györy Aladár igazgató.

JÓNÁS ELEMÉR Dr.

1899 – 1939.

Egy rövid évtized leforgása alatt három kiváló munkását veszítette el a magyar éremtan és közvetve az egész magyar tudományos élet. Gohl Ödön és Harsányi Pál után váratlanul elhagyott minket Jónás Elemér is. Fiatalon támadta meg szervezetét a halá-

los betegség, amelyik két és félhónap alatt végzett vele, fájdalmas veszteséget okozva többek között az Országos Magyar Történeti Múzeum Éremtárának és a Magyar Numizmatikai Társulatnak, mely utóbbinak az életében úgy a tudományos munkát, mint a társulati élet minden megnyilvánulását illetőleg, mindig lelkesen és odaadással vett részt. A római és barbár éremtan eredményes tudományos művelése fűződik a nevéhez. Ebből a tárgykörből merített és nyomtatásban megjelent kisebb-nagyobb tanulmányai marandóan őrizni fogják emlékét.

Jónás Elemér Rákospalotán született 1899. dec. 26.-án. Református vallású volt. Középiskolai tanulmányait a rákospalotai Wágner Manó gimnáziumban végezte, ahol 1918. jún. 28.-án tett érettségi vizsgálatot. Majd a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészeti fakultására iratkozott be, ahol 1920. nov. 16.-án tanári alapvizsgát

tett. A tanári pályára azonban nem készült tovább, hanem a hajlamának inkább megfelelő régészeti studiumok felé fordult és így szerezte meg 1922. szept. 1.-én az abszolutóriumot, majd ugyanez év okt. 21.-én a doktori oklevelet. Szigorlatának főtárgya a classica-archeologia volt és néhai Kuzsinszky Bálint egyetemi tanár intézetében készítette el doktori értekezését *Carus és fiai a numizmatika és epigrafia alapján* címmel. Sajnos, ez az értekezése nyomtatásban soha sem jelent meg.

Életpályául és egyben hivatásul az antik érmészet tudományos művelését választotta és így került 1924 febr. 19.-én egyelőre díjnoki minőségben a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára kötelékébe. Hivatali karrierje egyenes vonalban haladt előre. 1926. VI. 25.-én múzeumi segédtsízt lett, 1929. VII. 10.-én múzeumi tsízt, 1929. IX. 17.-én múzeumi ör és végül 1933. VI. 30.-án elsőosztályú múzeumi ör. Ebben a minőségben ragadta el a halál 1939. aug. 13.-án. Az Éremtár antik (görög, római, barbár és bizanci) anyagát kezelte és e széles terület minden ágában rendkívüli jártasságra tett szert. Különös hajlam vonzotta az érmészethez. Már fiatal gyerekkorától kezdve gyűjtögette a római érmekeket és ha e magángyűjtői tevékenysége a múzeális munka megkezdésével egyidejűleg meg is szűnt, gyűjtői hajlama annál hatalmasabb lehetőséget és kielégülést találhatott a nemzeti éremgyűjtemény fejlesztésében és rendezésében. A kezelésére bízott éremssorozatok mindenikének a gyarapítása egyformán a szívéen feküdt és 15 éves múzeális tevékenysége alatt a rábízott éremanyag jelentős gyarapodást mutathat fel, bár ez az idő nem volt éppen a legkedvezőbb a múzeális gyűjtemények fejlesztésére. Jellemző volt rá éles szem az anyag meghatározásában, biztos tájékozottság a kiterjedt irodalomban, majd körültekintő és meggondolt alaposság a hivatali munkájában. Alaposságát tükrözik vissza az Éremtár állandó kiállítására általa kiválogatott antik éremssorozatok is. Hosszú és fárasztó munka eredménye volt a hatalmas anyagból a legjellemzőbb példányok kiválogatása, de a ráfordított munkáért és fáradozásokért jóleső elégtételt nyerhetett a bel- és külföldi látogatók általános elismerésében.

Tudományos tevékenysége azonban távolról sem merült ki az Éremtár gyűjteményének a kezelésében. Többirányú probléma foglalkoztatta állandóan. Ezek eredményes feldolgozásához a hazai anyagon kívül igyekezett természetesen külföldön is minden elérhető gyűjteményhez hozzáférni. E cél érdekében számos tanulmányutat tett. Így 1927 és 1928 nyarán Bécsben tartózkodott, 1929 március—május hónapokban a római Collegium Hungaricum tagja volt, 1931 szept.—dec. hónapokban a Hariseion ösztöndíj segítségével a belgrádi, szófiai és görögországi gyűjteményekben végzett tanulmányokat. Görögországban megfordult még 1936-ban és 1939-ben, Bulgáriában pedig 1938-ban. Közvetlen betegsége előtt 1939 májusában a visszakerült felvidéki múzeumokat látogatta végig egy társas tanulmányút keretében. E tanulmányutak mindenikéről gazdag anyaggal tért haza és ha balkáni kutatásainak legfőbb tudományos eredményeit sajnos, nem is tudta már feldolgozni, sok részletkutatási anyag mégis csak napvilágot látott.

Jónás Elemérnek elévülhetetlen érdemei vannak különösen a későrómai és barbár érmészeti problémák felderítésében. Tudományos munkássága e téren szerves fejlődést és összefüggést mutat. Megjelent tanulmányai alapján tudományos munkásságában három főbb irányt figyelhetünk meg. Elsősorban kiemelhetjük leletfeldolgozásait (bajóti, tiszánagyrevi, öcsödi, árpási és a sajnos nyomtatásban meg nem jelent visnyei leletek). Ezekben nemesak az érmeke — különben mintaszerű — meghatározására és osztályozására törekedett, hanem, igyekezett belőlük levonni minden kiolvasható numizmatikai és történeti következtetést is. Különösen a bajóti éremlelet feldolgozása értékes műve, melynek tartalma egyébként alkalmat adott neki a viminaciumi pénzverde kérdésének kuta-

tásához és e verde vereteinek meghatározásához. A viminaciumi pénzverő problémájára több ízben is visszatért és igen értékes megállapításokat tett az itt kibocsátott emissiókra vonatkozólag. Ezek a Viminaciummal kapcsolatos értekezései jelentik kutatásainak második összefüggő csoportját, melyek különben egymást egészítik ki és egy sajnós, ki nem dolgozhatott nagyobb elképzelés alkotó elemeinek tűnnek fel. E későrómai pénzek tanulmányozása révén természetes úton jutott el munkássága harmadik jelentős részéhez, a római, illetve bizánci érmekeket utánzó barbár pénzek kérdéséhez. Három alapvető tanulmányban vette vizsgálat alá ezeket az avar és szarmata-jazig utánzatokat. Különösen jelentős a kecelei lelet anyaga alapján tett megállapítása, melyben összefüggést talált a magyar és délorosz szarmata-jazig veretek között. Hosszabb idő óta dolgozott egy harmadik barbár éremcsoport, nevezetesen a thasosi tetradrachmák utánzatainak feldolgozásán is. Előzetes felolvasásaiból láthattuk, hogy mily értékes megállapításokat eredményezett volna az általa összehordott anyag e pénzek elterjedésére és forgalmára nézve, ha idő előtt ki nem hull kezéből a toll. Nem kell talán külön hangsúlyoznunk, hogy a barbár pénzek problémája mennyire jelentős történeti kérdés a magyar föld történeti szempontjából. Olyan korból hoz biztos és hiteles adatokat, melyből írásos feljegyzés nincsen. A népvándorlási korszak sok homályos kérdését még bizonyosan a numizmatika fogja megoldani. Ezzel a hittel és tudattal fogott hozzá Jónás Elemér is e külsőleg igénytelen és sokáig meglehetősen elhanyagolt veretek szorgalmas tanulmányozásához.

Az említett összefüggőnek tekinthető tanulmánysorozatokon túl is azonban kutatásai alkalmával minduntalan merültek fel érdekes és jelentős részletmegfigyelések, melyekről több kisebb cikkben számolt be. Eleg talán említenünk Traianus Decius és Herennia Etruscilla átvert antoninianusainak ismertetését, Traianus azon sestertiusának helyes meghatározását, melyet Sarmizegetusa kolóniává alapítására veretett, Antoninus Pius kiadatlan medaillonjának közlését vagy legutolsó érdekes cikkét, melyben a damnatio memoriae alkalmazását ismertette Caligula pénzein. Mindenik értekezését az éles megfigyelés és alapos utánjárás jellemzi. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Jónás Elemér tudományos kutatásaiban azt az egyetlen helyes utat követte, melyet minden magyar tudóstól elvárhatunk. Nevezetesen a későrómai és barbár pénzeket mindig abból a szempontból vizsgálta, hogy milyen adatokat nyújtanak azok a magyar föld történetére nézve. Ezáltal válik munkássága igazán maradandó értékűvé és így lesznek tanulmányai a hazai általános régészeti kutatásnak is megbecsült forrásai.

A Magyar Numizmatikai Társulat Jónás Elemérben alapító tagját, de azonkívül könyvtárosát és egyik leglelkesebb munkását veszítette el. Tudományos kutatásairól első ízben mindig a Társulat felolvasó ülésein számolt be. A nyomtatásban meg nem jelent felolvasásai közül megemlíthetjük a következőket: *Carus és fiai pénzverése* (1923. V. 24.), *A visnyei római éremlelet* (1926. IV. 22.), *A thasosi tetradrachmák barbár utánzatai* (1930. XI. 27.), *Balkáni és görögországi éremgyűjtemények* (1932. II. 25.), *II. Chlotárnak tulajdonított solidusok* (1933. IV. 27.) és *Ujabb adatok a thasosi tetradrachmonok elterjedéséhez* (1937. I. 28.). Ezek a felolvasások is ugyanazt a képet nyújtják munkásságáról, amelyet tanulmányai alapján nyertünk. A Numizmatikai Közönynek legszorgalmasabb munkatársa volt és értékes dolgozataival emelte annak tudományos értékét. A Numizmatikai Társulat mellett tevékeny részt vett az Orsz. Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat életében is, melynek választmányi tagja volt.

De eltekintve a tudományos eredményektől, Jónás Elemér mint ember is közszerepetben és általános megbecsülésben állott. Szerény, csöndes és mindenekfelett előzékeny modorával mindenkit megnyert, aki vele érintkezésbe került. A kezdő gyűjtők türelmes

vezetője és tanácsadója volt. Csak hivatásának élt, minden közéleti túlekedéstől távol. Hosszas jellemrajz helyett többet mond talán róla az az egyszerű megállapítás, hogy Jónás Elemérnek csak barátai voltak. Aki ismerte, mindenki szerette. A felsorolt emberi jótulajdonságai és tudományos eredményei azok az örök értékek, melyek nevét és emléket a baráti körön túl, a magyar éremtan, illetve régészet művelői szemében is mindig őrizni fogják.

Jónás Elemér irodalmi munkássága.

1925. Két átvert római pénz a Kr. utáni III-dik századból. Num. Közl. XXIII—XXIV. 1924—25. 23. l.
1925. A tizsanagyrévi római éremlelet, Num. Közl. XXIII—XXIV. 1924—25. 38—40. l.
1926. A bajóti római ezüstpénzlelet és tanulmányai, Traianus Decius és Trebonianus Gallus pénzverése Viminaciumban, Orsz. Magy. Régészeti Társ, Évk. II. 1923—26. 137—159. l.
1926. Adatok Viminacium állami pénzveréséhez, Num. Közl. XXV. 1926. 49—54. l.
1926. A N. M. Éremtárának új szerzeményeiből. 1. Antoninus Pius medaillonja, 2. Valerianus antiochiai veretű antoninianusa és aureusa, 3. Sarmizegetusa emlékérmének berlini példánya, Num. Közl. XXV. 1926. 196—198. l.
1927. Sarmizegetusa kolóniává avatásának emlékérmé, Arch. Ért. XII. 1927. 133—137. l.
1927. Rákospalota régészeti leletei. Faluszövétség rákospalotai kiáll. katalogusa 1927.
1927. Napkelet Lexikonban római császárokról és magánrégiségekről cikkek.
1928. A viminaciumi pénzverde történetéhez, Num. Közl. XXVI—XXVII. 1927—28. 146—47. l.
1928. A N. M. Éremtárának új szerzeményeiből: 1. Thasosi tetradrachmák barbár utánzatai, 2. Aurelianus új típusú mediolaniumi aranya, 3. Két Nagy Constantinus császár „processus consularis“-ára vonatkozó aranypénz, Num. Közl. XXVI—XXVII. 1927—28. 148—149. l.
1930. Dr. Harsányi Pál (nekrológ) Num. Közl. XXVIII—XXIX. 1929—30. 1—3. l.
1930. Az öcsödi éremlelet, Num. Közl. XXVIII—XXIX. 1929—30. 30—44. l.
1930. Caracalla perinthusi medaillonja, Num. Közl. XXVIII—XXIX. 1929—30. 64. l.
1930. III. Ferdinánd denárbélyeges féltallér verete 1638-ból. Num. Közl. XXVIII—XXIX. 1929—30. 75. l.
1932. Elagabalus új aureusa, Num. Közl. XXX—XXXI. 1931—32. 8. l.
1933. A N. M. Éremtára állandó kiállításának Vezetőjében az ókori pénzek ismertetése. Budapest, 1933. 12—25. l.
1934. Az árpási római éremlelet, Num. Közl. XXXII—XXXIII. 1933—34. 3—27. l.
1934. Verdejegyek a császárkori római pénzekben, Az Érem VII. 1934. 13—19. l.
1935. Monnaies du temps des avars en Hongrie, Demareteion I. 1935. 3—4. sz.
1935. Die sarmatisch-jazigischen Münzen der ungarischen Tiefebene und ihre Beziehungen zu Südrussland, Archivum Europae Centro Orientalis I. 1935. 254—61. l.
1937. Két római denárlelet Aquincumból, Budapest Régiségei. XII, 1937. 278—88. l.
1939. A damnatio memoriae alkalmazása Caligula egyik dupondiusán, Num. Közl. XXXVI—XXXVII. 1938—39. 89—91. l.
1939. Az érsekújvári népvándorlaskori éremlelet. Kuzsinszky Bálint Emlékkönyv, II. k.

H. L.

Siscia.

(Előmunkálatok a Pannoniában vert római pénzek rendszeres összefoglalásához.)

IV.

Tacitus és Florianus veretei.¹

Az a bécsi gyűjtőkör, amelynek nagy tudományos érdemeit már sokszor alkalmunk volt kiemelni,² e két császár pénzverését sem hanyagolta el. A. v. Missong tanácsa lehetett abban is döntő, hogy e két rövidéletű uralkodó pénzeit J. v. Kolb hordta össze nagy szorgalommal, — úgy látszik, főleg a hetvenes években. Gyűjteménye szerencsére a Kunsthistorisches Museum Eremtárába került, amelynek állományát később azután O. Voetter nagy későrómai anyaga is számos Tacitus és Florianus-verettel gyarapította. Pompásan kiegészíti a nagyszerű bécsi sorozatot a hatalmas venèrai éremlelet, melyet Veronában (Milani feldolgozása nyomán még egyszer) végigvizsgáltam. De találtam még sok más gyűjteményben is egyes új változatokat — az összes variánsokról készített kimutatás felment a részletezéstől — és még elég sok ismeretlen darab lapanghat mindenfelé; reméljük, hogy publikációnk számos új adatot segít majd napfényre hozni.

Ezuttal is csak a nyersanyagot közöljük és a kronológiai, vallástörténeti, művészeti, stb. kérdések megbeszélését későbbre halasztjuk. Ugyanis Aurelianus reformjától kezdve a sisciai veretek elvesztik addigi sajátos jellegüket és történelmi tanulságaik inkább egy emberöltő gondolkodását, mint egy-egy politikai helyzetkép vonásait tükrözik s így Diocletianusig kell haladnunk, hogy az egész perspektíva kibontakozhasson előttünk. Másrészt viszont oly hatalmas tömegű változatot termelt az infláció sisciai pénzgyártása, hogy az elmélyedő tanulmányt későbbre hagyva, mindenképp előtt magát az éremanyagot igyekezzünk leltárba foglalni. És ha valaki összehasonlítja azt, amit P. H. Webb ismert ebből (H. Mattingly—E. A. Sydenham, *The roman Imperial Coinage* V/1, 1927, 344—5. l., 180—189. sz.), avval, amit mi összehordtunk, látni fogja, hogy mily sürgős volt már e hézagot kitöltenünk. Meg kell még mondanunk, hogy itt csak az antoninianusokat foglaltuk össze; a 270—285 évek aranyverését ugyanis egyesítve óhajtjuk olvasóink elé tárni.

Az alább felsorolt 31 köz- és magángyűjtemény öreinek és tulajdonosainak mély halálával mondok köszönetet azért, hogy megengedték anyaguk felhasználását. Ami a képanyagot illeti, a változatok óriási tömegét anyagi okokból nem közölhetjük a maguk teljességében. Ehhez járult még az új világháború által előállott helyzet, mely nem engedte meg, hogy a nyugati országokból gipszmásolatokat vagy fényképeket kaphassunk. Annál nagyobb hálára vagyunk kötelezve Fritz Dworschaknak, a bécsi Kunsthistorisches Museum igazgatójának, aki a vezetése alatt álló éremtár mintegy 600 Tacitus-

¹ A III. részt, mely Aurelianus vereteit fogja hozni, technikai okokból csak ezután fogjuk közzétenni.

² V. ö. W. Kubitschek, *Num. Zeitschr.* 1915, 136 skk. 11.

és Florianus-pénzét lefényképeztette számunkra. Fényképes ábráink közül csak a következő darabok nem Bécsből valók:

- II. t. 13 = Zagreb.
- II. t. 14 = Hága.
- III. t. 13 = Bologna.
- III. t. 14 = London, Br Mus.
- IV. t. 20 = Hága.
- V. t. 23 = Budapest.

Meleg köszönetet kell még mondanom Lakos J. tanítványomnak, aki a képestáblák és táblázatok összeállítását végezte és a kimutatásokat megcsinálta; mindezt szorgalmasan, ügyesen és lelkiismeretesen hajtotta végre.

Siscia.

(Vorarbeiten zu einem Corpus der in Siscia geprägten Rötermünzen.)

IV.

Die Prägungen von Tacitus und Florianus.³

Die reiche Münzproduktion der beiden ephemeren Herrschaften, die wir diesmal vorlegen, wurde zuerst durch den Wiener Sammlerkreis⁴ systematisch erfasst. Die Spezialsammlung von J. von Kolb, die hauptsächlich in den siebziger Jahren des vergangenen Jahrhunderts ausgebaut wurde, kam glücklicherweise in das Wiener Münzkabinett, dessen Bestände später noch besonders durch die neuen Materialien ergänzt worden sind, die die so bedeutende Sammlung von O. Voetter ihm zugeführt haben. Zur Vereinigung der Münzreihen von Tacitus und Florianus durch v. Kolb und Voetter war viel Talent, wissenschaftlicher Sinn und zähe Ausdauer nötig und wir möchten es dankbar bekennen, wie viel wir diesen beiden Männern schulden. Eine ernstliche Vermehrung des Materials hat nach ihnen erst der Riesenfund von Venèra gebracht, den ich an der Hand der nützlichen Publikation von L. A. Milani in Verona bearbeiten konnte. Wer dem unten gedruckten Verzeichnis der Provenienz der von uns inventarierten Varianten einen kurzen Blick spendet, kann es ersehen, dass wir noch in Berlin und Dresden, in Paris, London und Oxford, in Haag, in der städtischen Sammlung von Bologna und in der Sammlung des Grafen Cornaggia neue Stücke verzeichnen konnten, wie auch in der Sammlung Weifert der Belgrader Universität, im Ung. Nationalmuseum zu Budapest, in der Spezialsammlung von Gy. Répássy in Pápa (Ungarn), usw. Wir hoffen auch, dass unsere Materialvorlage die Fachgenossen und Sammler zur Ergänzung unserer Tabellen ermuntern wird und bitten zugleich ihre tatkräftige Hilfe.

Wir sind gezwungen, hier nur das Material selbst zu veröffentlichen und die chronologische Klassifikation, wie die Besprechung der daran knüpfenden geistesgeschichtlichen und sonstigen Fragen so lange aufzuschieben, bis dies in einem grösseren Rahmen vorgenommen werden kann. Nach dem Reform von Aurelian verlieren nämlich die Prägungen von Siscia ihre lokale Eigenart und dokumentieren vielmehr das Allgemeine, die Offenbarung der Zentralregierung und des Zeitgeistes, als historische Ereignisse. Dieses universale Element lässt sich natürlich erst dann richtig erfassen, wenn wir es in der ganzen Länge seiner Vorherrschaft betrachten werden können, also mit der Veröffentlichung der Münzreihen bis Diokletian vordringen. Die Vorlage des Ma-

³ Teil III., der die Prägungen von Aurelian enthalten wird, erscheint aus technischen Gründen später.

⁴ Vgl. W. Kubitschek, Num. Zeitschr. 1915, 136 ff.

terials selbst ist aber auch aus anderen Gründen dringend. Denn einerseits hat die Inflationsprägung dieser Epoche solche Ausmassen angenommen, dass schon die rein numismatische Bearbeitung fruchtbringend sein muss, anderseits sind die vorhandenen Publikationen (vgl. man z. B. die Aufzählung dieser Serien bei P. H. Webb in: Mattingly—Sydenham, *The Roman Imperial Coinage* V/1, 1927, 344 f., Nr. 180—189 mit der hier gebotenen!) äusserst lückenhaft. Es muss noch gesagt werden, dass wir nur die Übersicht der Antoniniane darbieten; die Goldprägung der Jahre 270—285 soll in einem späteren Beitrag gesondert behandelt werden.

Den Leitern und Inhabern der unten aufgezählten öffentlichen und privaten Sammlungen sagen wir für die Erlaubnis der Publikation ihrer Bestände unseren herzlichsten Dank. Leider konnte nicht eine jede Variante abgebildet werden, da dies die Kosten allzusehr erhöht hätte; doch haben wir danach getrachtet, eine jede Büstenvariante in allen ihren wichtigeren Kombinationen abzubilden. Freilich hat es der neue Weltkrieg unmöglich gemacht, von allen Ländern Gipsabgüsse zu erwerben und wenn wir trotzdem so viele Abbildungen beilegen können, verdanken wir es allein dem Zuvorkommen von Prof. Fritz Dworschak, Direktor des Kunsthistorischen Museums von Wien, der uns die Photographien sämtlicher Tacitus- und Florianusmünzen unserer Münzstätte im Wiener Kabinett anfertigen liess. Nicht aus Wien stammen nur folgende fünf Abbildungen:

- Taf. II, 13 = Zagreb, Kroat. Nationalmuseum.
- Taf. II, 14 = Haag, Münzkabinett.
- Taf. III, 13 = Bologna, Medagliere, sezione municipale.
- Taf. III, 14 = London, British Museum.
- Taf. IV, 20 = Haag, ebd.
- Taf. V, 23 = Budapest, Ung. Nationalmuseum.

Die Zusammenstellung der Bildtafeln, der Tabellen und Verzeichnisse verdanke ich meinem Schüler J. v. Lakos, der diese heikle Aufgabe nach meinen Anweisungen mit viel Fleiss, Verständnis und Geschick gelöst hat.

Florianus új antoninianusa (kétszeres nagyítás)
(Ein neuer Antoninian von Florianus (doppelte Vergrösserung))

Av.: IMP CM AN FLORIANVS P F AV G p. ¶ >

Rev.: FELICITAS AVG T

I.

TRANQUILLITAS AVG 2.3 	5. 	6. 	18 	2.1. SECVRTAS AVG
FELICITAS AVGP				
DE OR				
PROVIDEN				
IMP C M C.L TACITVS AVG				
$\overline{P}_1$	$\overline{P}_1$ $\overline{S}_2$	$\overline{Q}_3$ $\overline{P}_1$ $\overline{T}_2$	$\overline{P}_1$ $\overline{S}_2$	$\overline{T}_1$
$\overline{P}_2$	$\overline{P}_4$	$\overline{T}_5$ $\overline{Q}_6$ $\overline{P}_3$ $\overline{T}_4$	$\overline{T}_3$	$\overline{T}_1$
$\overline{XXIT}_7$				

II.

3. CONCORDIA MILITVM 	10. MARTI PACIF 	15. PROVIDEN AVG 	16. PROVIDE AVG	20. ROMAE AETERNAE
IMP CM CL TACITVS AVG				
$\overline{S}_1$ $\overline{Q}_2$ $\overline{XXIS}_3$	$\overline{V}_1$ $\overline{V}_2$ $\overline{XXIQ}_3$ $\overline{XXIV}_4$	$\overline{Q}_1$ $\overline{V}_2$	$\overline{Q}_1$ $\overline{V}_2$	$\overline{XXIV}_1$
$\overline{XXIS}_5$	$\overline{VI}_4$ $\overline{T}_5$ $\overline{Q}_6$ $\overline{V}_7$ $\overline{XXIT}_8$ $\overline{XXIV}_9$ $\overline{XXI}_{10}$	$\overline{Q}_1$	$\overline{Q}_3$ $\overline{V}_4$ $\overline{V}_5$	$\overline{XXIV}_2$
IMP CM CL TACITVS PAVG				
$\overline{P}_6$ $\overline{S}_7$ $\overline{T}_8$ $\overline{Q}_9$ $\overline{V}_{10}$ $\overline{V}_{11}$ $\overline{XXIS}_{12}$	$\overline{XXIV}_{11}$		$\overline{VI}_6$	$\overline{V}_4$
$\overline{XXIS}_{13}$			$\overline{XXIP}_5$ $\overline{XXIS}_6$ $\overline{XXIT}_7$	$\overline{XXIV}_2$ $\overline{XXIQ}_8$ $\overline{XXIV}_9$ $\overline{XXIV}_{10}$

III.

	19	1	24	17	22	2	13	14	9
	ROMAE AETERNAE	AEQVITAS AVG	VICTORIA AVG	PROVIDENTIA DEORVM	SPES AVG	ANNONA AVGVSTI	PAX AVG		LAETITIA AVG
									
	IMPCM CL TACITVS AVG								
				$\frac{IS}{XXI_1}$		$\overline{T_1}$			$\overline{VI_1}$
	$\overline{XXIT_1}$ $\overline{XXIV_2}$		$\overline{P_1}$	$\overline{S_2}$		$\frac{IT}{XXI_2}$			$\overline{VI_2}$ $\frac{VI}{XXI_3}$
	IMP C M CL TACITVSP AVG								
	$\overline{V_3}$ $\overline{XXIP_4}$ $\overline{XXIS_5}$ $\overline{XXIT_6}$ $\overline{XXIQ_7}$	$\overline{P_1}$ $\overline{-IP_2}$ $\overline{-IP_3}$ $\overline{XXI_3}$	$\overline{P_2}$	$\overline{S_3}$ $\overline{XXIS_4}$ $\overline{-IS_5}$ $\overline{XXI_5}$		$\overline{T_3}$ $\overline{XXIT_4}$ $\overline{IT_5}$ $\overline{XXI_5}$			$\overline{VI_4}$ $\overline{XXIV_5}$
				$\frac{IS}{XXI_6}$		$\frac{IT}{XXI_6}$			
	IMP CM CLA TACITVS AVG								
	$\overline{VI_8}$	$\overline{P_4}$ $\overline{-IP_5}$	$\overline{P_3}$	$\overline{S_7}$	$\overline{-IT_1}$	$\overline{T_7}$	$\overline{Q_1}$ $\overline{-Q_2}$	$\overline{Q_1}$ $\overline{-Q_2}$	$\overline{VI_6}$

IV.

7 FELICITAS 8 SAECVLI IMP CM CL TACITVS AVG $\overline{P}_1$ $\overline{S}_2$ $\overline{Q}_3$ $\overline{V}_4$ $\overline{IV}_5$ $\overline{XXIT}_6$ $\overline{XXIV}_7$	CONCORD 4 MILIT IMP CM CL TACITVS AVG $\overline{P}_1$ $\overline{S}_2$ $\overline{Q}_3$ $\overline{V}_4$ $\overline{VI}_5$ $\overline{XXIS}_6$ $\overline{XXIT}_7$ $\overline{XXIQ}_8$ $\overline{XXIV}_9$	11 PAX 12 AVGVSTI IMP CM CL TACITVS AVG $\overline{Q}_1$ $\overline{Q}_2$
cum vestis reliquis $\overline{P}_8$ $\overline{S}_9$ $\overline{T}_{10}$ $\overline{Q}_{11}$ $\overline{V}_{12}$ $\overline{IV}_{13}$ $\overline{XXIT}_{14}$ $\overline{XXIV}_{15}$ $\overline{IT}_{16}$ $\overline{IV}_{17}$ $\overline{XXI}_{18}$	$\overline{T}_1$ $\overline{P}_{11}$ $\overline{S}_{12}$ $\overline{T}_{13}$ $\overline{Q}_{14}$ $\overline{V}_{15}$ $\overline{VI}_{16}$ $\overline{XXIP}_{17}$ $\overline{XXIS}_{18}$ $\overline{XXIT}_{19}$ $\overline{XXIQ}_{20}$ $\overline{XXIV}_{21}$ $\overline{XXIV}_{22}$ $\overline{Q}_{23}$ $\overline{P}_{24}$ $\overline{Q}_{25}$	$\overline{VI}_1$ $\overline{VI}_2$ $\overline{Q}_3$ $\overline{P}_4$ $\overline{Q}_5$ $\overline{Q}_6$ $\overline{Q}_7$ $\overline{Q}_8$ $\overline{P}_9$ $\overline{Q}_{10}$
IMP CM CL TACITVS PF AVG $\overline{P}_{18}$ $\overline{V}_{19}$ $\overline{IT}_{20}$ $\overline{IV}_{21}$ $\overline{XXI}_{22}$ $\overline{V}_{23}$	IMP CM CL TACITVS PAVG $\overline{XXIP}_{25}$ $\overline{XXIS}_{26}$ $\overline{XXIT}_{27}$ $\overline{XXIQ}_{28}$ $\overline{XXIV}_{29}$ $\overline{XXIV}_{30}$ $\overline{Q}_{31}$ $\overline{V}_{32}$	IMP CM CL TACITVS PF AVG $\overline{P}_{33}$ $\overline{Q}_{34}$ $\overline{P}_{35}$ $\overline{Q}_{36}$ $\overline{Q}_{37}$ $\overline{Q}_{38}$ $\overline{Q}_{39}$

I.

CONCORDIA MILITVM

IMPCMANFLORIANVS P AVG

CONCORD MILIT

IMPCMANFLORIANVS P AVG

FELICITAS AVG

IMPCMANFLORIANVS AVG

IMPCMANFLORIANVS P AVG

-IQ
XXI 41

-IT
XXI 23

XXIV 22

XXI 34

XXIS 37

-IS
-35

-36

-IS
7

-IP
18

-IV
12

-IV
19

-IV
30

XXIS 8

XXIT 9

XXIQ 10

XXIS 20

XXIT 21

XXIV 22

XXI 34

XXIS 37

XXIT 38

XXIQ 39

XXIT 40

XXIV 41

XXI 42

XXI 43

XXI 44

XXI 45

XXI 46

XXI 47

XXI 48

XXI 49

XXI 50

XXI 51

XXI 52

XXI 53

XXI 54

XXI 55

XXI 56

XXI 57

XXI 58

XXI 59

XXI 60

XXI 61

XXI 62

XXI 63

XXI 64

XXI 65

XXI 66

XXI 67

XXI 68

XXI 69

XXI 70

XXI 71

XXI 72

XXI 73

XXI 74

XXI 75

XXI 76

XXI 77

XXI 78

XXI 79

XXI 80

XXI 81

XXI 82

XXI 83

XXI 84

XXI 85

XXI 86

XXI 87

XXI 88

XXI 89

XXI 90

XXI 91

XXI 92

XXI 93

XXI 94

XXI 95

XXI 96

XXI 97

XXI 98

XXI 99

XXI 100

XXI 101

XXI 102

XXI 103

XXI 104

XXI 105

XXI 106

XXI 107

XXI 108

XXI 109

XXI 110

XXI 111

XXI 112

XXI 113

XXI 114

XXI 115

XXI 116

XXI 117

XXI 118

XXI 119

XXI 120

XXI 121

XXI 122

XXI 123

XXI 124

XXI 125

XXI 126

XXI 127

XXI 128

XXI 129

XXI 130

XXI 131

XXI 132

XXI 133

XXI 134

XXI 135

XXI 136

XXI 137

XXI 138

XXI 139

XXI 140

XXI 141

XXI 142

XXI 143

XXI 144

XXI 145

XXI 146

XXI 147

XXI 148

XXI 149

XXI 150

XXI 151

XXI 152

XXI 153

XXI 154

XXI 155

XXI 156

XXI 157

XXI 158

XXI 159

XXI 160

XXI 161

XXI 162

XXI 163

XXI 164

XXI 165

XXI 166

XXI 167

XXI 168

XXI 169

XXI 170

XXI 171

XXI 172

XXI 173

XXI 174

XXI 175

XXI 176

XXI 177

XXI 178

XXI 179

XXI 180

XXI 181

XXI 182

XXI 183

XXI 184

XXI 185

XXI 186

XXI 187

XXI 188

XXI 189

XXI 190

XXI 191

XXI 192

XXI 193

XXI 194

XXI 195

XXI 196

XXI 197

XXI 198

XXI 199

XXI 200

XXI 201

XXI 202

XXI 203

XXI 204

XXI 205

XXI 206

XXI 207

XXI 208

XXI 209

XXI 210

XXI 211

XXI 212

XXI 213

XXI 214

XXI 215

XXI 216

XXI 217

XXI 218

XXI 219

XXI 220

XXI 221

XXI 222

XXI 223

XXI 224

XXI 225

XXI 226

XXI 227

XXI 228

XXI 229

XXI 230

XXI 231

XXI 232

XXI 233

XXI 234

XXI 235

XXI 236

XXI 237

XXI 238

XXI 239

XXI 240

XXI 241

XXI 242

XXI 243

XXI 244

XXI 245

XXI 246

XXI 247

XXI 248

XXI 249

XXI 250

XXI 251

XXI 252

XXI 253

XXI 254

XXI 255

XXI 256

XXI 257

XXI 258

XXI 259

XXI 260

XXI 261

XXI 262

XXI 263

XXI 264

XXI 265

XXI 266

XXI 267

XXI 268

XXI 269

XXI 270

XXI 271

XXI 272

XXI 273

XXI 274

XXI 275

XXI 276

XXI 277

XXI 278

XXI 279

XXI 280

XXI 281

XXI 282

XXI 283

XXI 284

XXI 285

XXI 286

XXI 287

XXI 288

XXI 289

XXI 290

XXI 291

XXI 292

XXI 293

XXI 294

XXI 295

XXI 296

XXI 297

XXI 298

XXI 299

XXI 300

XXI 301

XXI 302

XXI 303

XXI 304

XXI 305

XXI 306

XXI 307

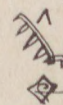
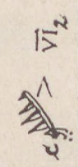
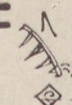
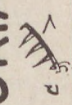
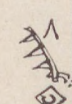
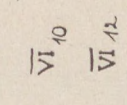
XXI 308

XXI 309

XXI 310

XXI 311

</

  z. LAETITIA AVG IMPC M AN FLORIANVS P AVG 	8. MARTI PACIF IMPC M AN FLORIANVS P AVG 	9. PAX AVGVSTI IMPC M AN FLORIANVS P AVG 	ii. PROVIDE AVG IMPC M AN FLORIANVS P AVG 	12. PROVIDEN DEOR IMPC M AN FLORIANVS P AVG
--	--	---	---	---

REDITVS AVG

IMP CM AN FLORIANVS P AVG

XXIT₁

XXIT₂ XXIV₃

XXIT₄

SECVRITAS SAECVLI

IMP CM AN FLORIANVS AVG

XXIV₁

IMP CM AN FLORIANVS PAVG

V₃

P₂

P₅

V₆

XXIP₇

XXIT_{7a}

XXIQ₈

XXIV₉

XXIV₁₀

XXIV₁₁

XXIV₁₂

XXIV₁₃

XXIV₁₄

XXIV₁₅

XXIV₁₆

XXIV₁₇

XXIV₁₈

XXIV₁₉

V₁₂

XXIP₁₃

XXIT₁₄

XXIQ₁₅

XXIV₁₆

XXIV₁₇

XXIV₁₈

XXIV₁₉

XXIV₂₀

XXIV₂₁

XXIV₂₂

XXIV₂₃

XXIV₂₄

XXIV₂₅

XXIV₂₆

P₁₇

XXIP₁₈

XXIT₁₉

XXIQ₂₀

XXIV₂₁

XXIV₂₂

XXIV₂₃

XXIV₂₄

XXIV₂₅

XXIV₂₆

XXIV₂₇

XXIV₂₈

XXIV₂₉

XXIV₃₀

XXIV₃₁

16.

VICTORIA AVG

IMP CM AN FLORIANVS PAVG

P₁

17.

VICTORIAE AVGVSTI VOT X

IMP CM AN FLORIANVS P AVG

STS₁

XXIV₂

XXIS₃

XXIT₄

XXIV₅

XXIV₆

XXIV₇

XXIV₈

XXIV₉

XXIV₁₀

XXIV₁₁

XXIV₁₂

A felhasznált gyűjtemények jegyzéke.

(Balfelől az alanti jegyzék rövidítése.)

Verzeichnis der benützten Sammlungen.

(Links sind die unten verwendeten Abkürzungen angegeben.)

1. Athen	Athen, Münzkabinett (Akademie d. Wiss.)
Berl	Berlin, Kaiser-Friedrich-Museum; Münzkabinett
Bologna	Medagliere Bolognese, Sezione Municipale
Bp	M. Nemz. Muzeum -- Ungarisches Nationalmuseum, Budapest
Cornaggia	Coll. Conte G. L. Cornaggia, Milano
Dresd	Dresden, Münzkabinett
ÉRI	Pázmány Universität, Budapest; Érem és Régiségtani Intézet
Feuard	Bestände d. Münzhandlung Feuarent, Paris (1926)
Gn	Coll. Fr. Gnechi Museo Nazionale delle Terme, Roma
10. Haag	S'Gravenhage, Münzkabinett
Jankó L.	Samml. L. Jankó (nach lebenswürdiger Mitteilung des Herrn Répassy)
Karlsruhe	Karlsruhe, Münzkabinett
Laffr	Coll. L. Laffranchi, Milano
Lakos	Samml. J. Lakos, Budapest
Leipzig	Leipzig, Münzkabinett d. Universität
Lon	London, British Museum
Münch	München, Staatl. Münzkabinett
Naville	Coll. L. Naville, Riv. It. XVIII. 1905.
Osijek	Osijek, Städt. Museum (Jugoslavien)
20. Oxf	Oxford, Ashmolean Museum
Pápa	Samml. d. Reformierten Kollegiums, Pápa (Ungarn)
Par	Paris, Cabinet des Médailles, Bibliothèque Nationale
Répassy	Samml. Gy. Répassy, Pápa
St. Flor	Samml. des Stiftes St. Florian bei Wien
Strassb	Strassburg, Münzkabinett
Stuttg	Stuttgart, Münzkabinett
Szomb	Szombathely, Museum (Ungarn)
Ven	Fund von Venèra, publiziert durch L. A. Milani: Il ripostiglio della Venèra. Reale Accademia dei Lincei CCLXXII, 1879—1880.
Weif	Samml. I. Weiffert, Belgrad, Universität
30. W	Wien, Münzkabinett, Kunsthistor. Museum
Zagr	Zagreb, Kroatisches Nationalmuseum
Zagr (Komin)	Aus dem Funde von Komin, in der Samml. d. Kroatischen Nationalmuseums.

A táblázatokon közölt éremváltozatok jegyzéke.

(A vastag számok a típusokat, a rendes számok a változatokat jelzik.)

Verzeichnis der auf der Tabellen verzeichneten Varianten.

(Die fetten Zahlen beziehen sich auf die Typen, die gewöhnlich gedruckten auf die Varianten).

Tacitus.

1. 1. W, Ven (2), Lon, Oxf, Zagr,
2. W, Ven (6), Lon,
3. W, Lon, Oxf,
4. W, Ven, Lon, Bp, Répássy, Zagr,
Weif, Haag, Münch, Feuard,
5. W, Ven, Lon, Oxf, Bp, Zagr, Par,
Gn, Leipzig, Cornaggia,
2. 1. Lon, Oxf,
2. W,
3. W, Ven (8), Lon, Répássy,
4. W,
5. Ven,
6. Répássy,
7. W, Ven, Lon, Oxf, Répássy, Zagr,
(Komin), Par, Haag, Berl, Münch,
Gn, Laffr, Weif, St. Flor,
3. 1. W, Lon, Haag,
2. Ven,
3. W, Ven, Lon, Bp, Par,
4. W,
5. W, Ven (4), Oxf, Bp, Répássy,
Weif, Münch,
6. W, Ven, Lon,
7. W, Ven (2),
8. Ven, Lon,
9. W, Ven,
10. W, Ven (2), Lon, Oxf, Par,
11. Ven (4), Bp, Zagr, Athen,
12. W,
13. Ven (2),
4. 1. W, Ven (2), Lon, Oxf, Bp, Répássy,
2. W, Ven (2), Lon, Oxf, Münch,
3. W, Ven,
4. W,
5. W, Ven, Gn,
6. W, Oxf,
7. W, Ven, Oxf,
8. W, Lon, Oxf,
9. W,
10. Lon,
11. W, Ven (4), Par, Berl, Weif,
Münch,
12. W,
13. W, Ven (4), Lon,
14. W, Ven, Oxf,
15. W, Ven (4), Lon, Par, Zagr,
16. W, Ven (2), Bp, Par, Zagr, Weif,
17. W, Lon,
18. W, Répássy, Münch,
19. W, Ven, Lon, Bp, Répássy, Berl,
St. Flor,
20. W, Ven, Lon, Bp, Zagr, Münch,
21. Ven (4), Bp, Par,
22. W, Ven (3), Lon, Oxf, Par, Haag,
Berl, Münch,
23. Ven, Weif, Gn,
24. W, Lon,
25. W, Ven (3), Lon, Bp, Répássy,
Par,
26. W, Ven (2), Lon, Zagr,
27. W, Ven, Lon, Gn,
28. W, Münch,
29. W,
30. W, Ven, Oxf,
31. Ven,
32. W,
33. W,
34. W,
35. W,
5. 1. W, Ven (5), Bp, Zagr,
2. W, Ven (5), Lon, Bp, Haag,
3. Ven, Bp,
4. W, Ven, Lon, Par, Gn,
5. W, Ven (5), Lon, Oxf, Berl,
6. W, Ven,
7. W, Zagr,
6. 1. W, Ven, Répássy,
2. Ven (2),
3. W, Ven (5), Lon, Zagr, Weif,
4. W, Ven, Bp, Berl,
7. 1. W, Ven (3), Weif, Gn,
2. W, Ven (9), Lon, Gn, St. Flor,
3. Ven,
4. W, Ven (2), Lon, Bp, Zagr, Münch,
Weif,
5. Ven (2),
6. Ven, Bp,
7. W, Par, Zagr,
8. W, Répássy,
9. W, Ven (2), Lon,
10. W, Ven (5), Lon, Oxf, Bp, Répássy, Zagr, Münch,
11. W, Ven (2), Oxf,
12. W, Ven (4), Lon, Répássy, Berl,
13. W, Ven (2),

14. Ven (3),
15. W, Ven (3),
16. W, Ven (3), Lon,
17. W,
18. W,
19. W, Ven (7), Lon, Répássy, Zagr,
20. W, St. Flor,
21. Zagr,
22. W,
23. Haag,
24. W,
25. Zagr,
26. W, Ven (21), Lon, Oxf, Bp, Haag,
Par, Gn,
27. Ven,
28. W, Ven (3), Lon,
29. W, Dresd.
- 8, 1. W,
- 9, 1. Ven (2),
2. W, Ven (3), Oxf, Zagr, Haag,
Müncb,
3. W, Oxf, Zagr, Bp,
4. W, Ven (18), Lon, Oxf, Répássy,
Haag, Zagr, Gn,
5. W,
6. W, Ven (18), Lon, Oxf, Bp, Ré-
pássy, Par, Berl, Müncb, Weif,
St. Flor,
- 10, 1. W, Ven, Lon, Oxf,
2. W,
3. Bp,
4. Lon,
5. W, Zagr,
6. Lon,
7. W, Ven (7), Lon, Répássy,
8. Ven,
9. W, Lon,
10. Ven,
11. W,
- 11, 1. W, Lon,
2. W, Ven, Müncb, St. Flor,
3. W, Ven, Lon,
4. Oxf, Bp, Répássy,
5. W, Ven (2), Lon,
6. W, Ven (3), Lon, Zagr,
7. W, Ven (3), Lon, Répássy,
8. Ven (2), Lon,
9. Oxf,
10. W, Ven (3), Lon, Bp, Par, Berl,
11. W, Lon,
12. Ven, Bp, Laffr,
13. W, Ven (6), Lon, Zagr, Haag,
Berl, Weif, Gn,
14. Haag,
15. W, Oxf,
16. W, Ven, Lon,
17. W, Ven (7), Müncb,
18. Ven,
- 12, 1. Bologna,
2. W, Ven, Lon, Répássy,
3. Ven (3), Oxf,
4. W, Ven, Lon, Bp, Répássy,
- 13, 1. W, Ven, Oxf, Répássy, Bologna,
2. W, Müncb,
- 14, 1. W, Ven (2), Lon, Bp,
2. W,
- 15, 1. W,
- 16, 1. W, Bp,
2. W, Ven,
3. W, Lon, Bp, Répássy, Zagr,
4. W,
5. W, Ven (6), Lon, Oxf, Bp, Ré-
pássy, Zagr, Weif, Osijek,
6. Oxf,
- 17, 1. Cornaggia,
2. Berl,
3. W, Lon, Haag, Weif, St. Flor,
4. W, Ven (3), Lon,
5. W,
6. Ven,
7. W, Ven (15), Lon, Oxf, Répássy,
Zagr, Par, Berl, Müncb, Weif,
- 18, 1. W,
2. W, Ven (2), Par,
3. W,
- 19, 1. W, Ven, St. Flor,
2. W, Oxf, Haag,
3. Ven,
4. W, Ven, Weif,
5. W, Lon,
6. W,
7. W, Oxf,
8. W, Ven (4), Bp, Müncb, Gn, St.
Flor, Karlsruhe,
- 20, 1. Ven,
2. W, Ven,
3. W,
4. W, Cornaggia,
5. W, Ven, Lon,
6. Ven,
7. W, Lon,
8. W,
9. W, Ven (2), Lon, Bp, Répássy,
Laffr,
10. W, Lon, Par,
- 21, 1. W,
- 22, 1. W, Ven, Lon, Weif, Laffr,
- 23, 1. W, Ven, Karlsruhe,
2. W, Ven,
- 24, 1. W, Berl,
2. Ven,
3. W, Berl,

Florianus.

- 1, 1. W,
- 2, 1. Ven,
2. W, Ven (4), Lon, Répássy,
3. W, Ven (7), Oxf, Lon, Par, Répássy,
4. W, Ven, Lon,
5. W, Ven (3), Oxf,
6. W, Lon,
7. Ven (2),
8. W,
9. W, Ven (3),
10. W, Ven (2),
11. W, Ven,
12. W, Ven,
13. W,
14. W, Ven (2), Lon,
15. Zagr,
16. Zagr,
17. Lon,
18. W, Lon, Haag,
19. Ven, Répássy,
20. W, Ven (2), Répássy,
21. W, Oxf, Lon,
22. Par,
23. W, Ven (2), Lon,
24. W,
25. W,
26. Bp,
- 3, 1. W,
1a. W,
2. W, Ven (5), Lon, Bp, Répássy,
3. W, Ven (8), Oxf, Bp, Répássy, St.
Flor,
4. W, Ven (2), Lon, Oxf, Bp, Berl,
Jankó L.,
5. W, Ven (2), Gn,
6. W, Ven, Lon, Répássy, Gn,
7. Ven, Lon,
8. W, Ven (2),
9. W, Ven (2), Zagr,
10. Ven,
11. W,
12. Ven,
13. W, Ven (7), Lon, Oxf, Bp, Répássy,
Par, Haag, Berl, Weif, Gn, Stuttg,
14. W, Ven (2), Lon, Par,
15. W, Ven (4), Lon, Bp, Zagr, Par,
Berl, Lakos, Szomb,
16. W, Ven (2), Lon, Répássy, Par,
17. W, Ven (5), Bp, Münch,
18. W, Bp,
19. W,
20. W, Oxf, Par,
21. W, Lon, Bp,
22. W,
23. Ven,
24. W, Ven (5), Lon, Oxf, Bp, Répássy,
Zagr, Haag, ÉRI,
25. W, Ven (3),
26. W, Ven (5), Répássy,
27. W, Ven (6), Lon,
28. W, Ven (4), Lon, Bp,
29. Ven,
30. W,
31. W, Ven,
32. W, Ven,
33. W, Lon, Münch,
34. Ven (5), Strassb,
35. Bp,
36. Ven,
37. W,
38. W,
- 4, 1. W,
2. W, Ven, Lon, Oxf, Zagr, Berl, Stuttg,
3. Ven (4),
4. W,
5. Dresd,
6. W,
7. Lakos,
8. W, Ven (2), Bp, Lon, Haag, St.
Flor,
9. Ven,
10. Ven,
11. W,
12. W, Dresd,
13. W, Berl,
14. Ven (2),
15. W,
16. W, Ven (4), Lon, Bp, Répássy, Zagr,
Par,
17. Ven,
18. Ven, Oxf,
19. W, Bp,
20. Par,
21. W,
- 5, 1. W, Ven, Zagr,
2. W, Ven (4), Lon, Bp, Répássy,
Laffr,
3. W, Ven (2), Lon,
4. W, Lon, Bp, Berl,
5. Ven,
6. W,
7. W, Ven, Zagr,
8. W,
9. W, Ven, Lon, Par, Münch, Pápa,
10. Ven, Lon,
11. W, Ven (3), Bp, Zagr,
12. W,
13. Ven,
14. W, Ven,
15. W, Ven,

16. Répássy,
6. 1. W,
2. Ven,
3. W, Lon, Ven,
4. W, Ven (3), Bp, Haag,
5. Ven (2),
6. W, Ven (3), Lon, Pápa,
7. W, Lon, Pp,
8. W, Ven (3), Lon,
7. 1. W, Lon,
2. W, Ven, Bp,
8. 1. W, Ven (4),
2. W, Ven, Lon, Par, Münch,
3. W, Ven, Lon,
4. Ven,
9. 1. W, Ven,
10. 1. W,
2. W,
3. Ven,
11. 1. W, Ven, Oxf,
2. Ven (2),
3. Ven (6), Oxf, Berl,
4. W, Ven (2),
5. W, Lon, Par, Pápa,
6. W, Ven (11), Lon, Bp, Répássy,
Berl, Haag,
7. W, Zagr,
8. W, Lon,
9. W, Ven (3), Haag,
10. W, Ven (9), Lon, Bp, Oxf, Répássy,
Par, Weif, Gn, Berl, St. Flor,
11. W, Ven (2), Oxf,
12. W,
12. 1. W, Ven, Lon, Par,

2. W, Ven (2),
3. W, Ven, Lon,
4. W, Zagr,
5. W,
6. W,
13. 1. W,
2. Bologna,
3. W, Lon,
14. 1. Bp,
15. 1. W,
2. W,
3. W,
4. Bp,
5. Lon, Bp, Répássy,
6. Lon,
7. W,
7a. W,
8. W, Bologna,
9. W,
10. Bp,
11. Zagr,
12. W, Ven, Bp, Oxf,
13. W, Par, ÉRI,
14. W, Bologna,
15. W, Bp,
16. Lon,
17. Ven,
18. Lon,
19. Weif,
16. 1. W, Haag,
17. 1. Haag,
2. W,
3. Lon,
4. Lon, Naville,

Kimutatás

az egyes hátlapok előfordulásáról a táblázatokon és a fényképes táblákon.

Verzeichnis

der einzelnen Rückseiten in den Tabellen und auf den Bildtafeln.

Tacitus.

	Táblázat Tabelle	Fényképes ábra Abbildung
1. AEQVITAS AVG	III.	I. 4, 12, 21. II. 4, 12.
2. ANNONA AVGVSTI	III.	I. 19, 20. II. 3.
3. CONCORDIA MILITVM	II.	II. 11, 18.
4. CONCORD MILIT	IV.	I. 18, 22, 23. II. 2, 10, 17. III. 5, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 25.
5. FELICITAS AVG (mit Mercurstab vor Altar stehend — Mercurbottal oltár előtt áll)	I.	III. 7, 9, 10, 24.

6. FELICITAS AVG (mit Mercurstab und Füllhorn — Mercurbottal és bőségszaruval)	I.	IV. 11.
7. FELICITAS SAECVLI (mit Mercurstab vor Altar stehend — Mercurbottal oltár előtt áll)	IV.	I. 13—17. II. 13—15. III. 2, 4, 8, 12, 20—23. IV. 7—10.
8. FELICITAS SAECVLI (mit Mercurstab und Füllhorn — Mercurbottal és bőségszaruval)	IV.	IV. 5.
9. LAETITIA AVG	III.	I. 2, 7. IV. 6.
10. MARTI PACIF	II.	III. 3, 26. IV. 12.
11. PAX AVGVSTI (áll — stehend)	IV.	I. 9. II. 7, 16. III. 1.
12. PAX AVGVSTI (megy — gehend)	IV.	I. 5. III. 13.
13. PAX AVG (áll — stehend)	III.	I. 3.
14. PAX AVG (megy — gehend)	III.	I. 11.
15. PROVIDEN AVG	II.	IV. 1.
16. PROVIDE AVG	II.	III. 18. IV. 4.
17. PROVIDENTIA DEORVM	III.	I. 10, 24. II. 5, 6.
18. PROVIDEN DEOR	I.	IV. 3.
19. ROMAE AETERNAE (mit Globus)	III.	II. 9.
20. ROMAE AETERNAE (mit Victoria)	II.	II. 1, 8.
21. SECVRITAS AVG	I.	IV. 2.
22. SPES AVG	III.	I. 6.
23. TRANQVILLITAS AVG	I.	III. 6.
24. VICTORIA AVG	III.	I. 1, 8.

Florianus.

(A táblázatok itt nincsenek megnevezve, mert ábécé-sorrendben vannak rajtuk Florianus veretei felsorolva.)

(Auf den Tabellen in alphabetischer Reihe aufgezählt, darum sind diese hier unerwähnt).

1. CONCORDIA MILITVM	IV. 14.
2. CONCORD MILIT	IV. 16, 23. V. 11, 13, 22. VI. 2, 12, 14.
3. FELICITAS AVG (mit Mercurstab von Altar stehend — Mercurbottal oltár előtt áll)	IV. 15, 17, 18, 21, 22, 24. V. 1, 4, 7—10, 12. VI. 3, 9, 11, 15, 18, 21, 24.
4. FELICITAS AVG (mit Mercurstab und Füllhorn — Mercurbottal és bőségszaruval)	IV. 13, 19. V. 6, 18. VI. 1, 4, 6.
5. FELICITAS SAECVLI	V. 20. VI. 20.
6. FORTVNA REDVX	V. 15, 17, VI. 5, 23.
7. LAETITIA AVG	V. 5.
8. MARTI PACIF	V. 24.
9. PAX AVGVSTI (áll — stehend)	V. 16.
10. PAX AVGVSTI (megy — gehend)	V. 3.
11. PROVIDE AVG	VI. 7, 13.
12. PROVIDEN DEOR	V. 19. VI. 19.
13. REDITVS AVG (mit Globus)	V. 21. VI. 17.
14. REDITVS AVG (mit Victoria)	V. 23.
15. SECVRITAS SAECVLI	V. 2, 14. VI. 10, 22.
16. VICTORIA AVG	VI. 16.
17. VICTORIAE AVGVSTI-VOT X	IV. 20.

Alföldi András.

Honfoglalás- és árpádkori sírokban talált magyar és idegen pénzek a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum éremgyűjteményében.

Amidőn először vagyok szerencsés e folyóiratban a Csongrádvármegyei Múzeum 37.155 drb.-ból álló éremgyűjteményének egy részét ismertetni, úgy gondoltam, hogy mint hozzánk, magyarokhoz legközelebb állót, a múzeum ásatásai alkalmával, honfoglalás- és árpádkori sírokban talált és ezekből származó szórványos darabokat fogom ez alkalommal röviden ismertetni.

A) Magyar pénzek.

1. *Fábián-Sebestyénben* a Kórógyesárda közelében, Molnár Farkas Ferenc földjén, 1899-ben, árpádkori temető egyik sírjában (15 sírt tártam ott fel) egy I. Endre dénár volt.

2. *Szentesen, Nagytőkén* (Jámborhalom), néhai Halász Szabó Zsigmond földjén, 1902-ben, árpádkori temető 4-ik sírjában egy I. Béla dénárt találtunk. E helyen 34 sír volt, melyből harmincat a munkások már előzőleg ástak fel és a leleteket széthordták.

3. *Fábián-Sebestyénben* (Csárdahalom) néhai Sváb Sándor uradalmában, 1905-ben, árpádkori temető 4-ik sírjában egy Szent László dénárt. — Feltárva négy sír lett.

4. *Csongrádon* (Bukrospart) Deák Rókus földjén, 1926-ban, árpádkori temető 1. és 5-ik sírjában egy-egy Szent István dénárt. Ott hét sírt tártunk fel.

5. *Nagytőkén* (Jámborhalom közelében) a 2. alattival határos területen 1929. és 1931-ben, özv. Kis Boldízsárné és ifjú Halász Szabó Zsigmond földjén, árpádkori temető 22-ik sírjában egy Szent István dénárt. — E helyen 24 sír lett feltárva.

6. *Szent-Lászlón* (Tárkány Szücs Imre földjén) 1933-ban, árpádkori temető 12-ik sírjában egy Salamon dénárt. — 112 sírt tártunk fel.

7. *Sövényházán* (Dilitorban) Csatlós János földjén, 1933-ban, árpádkori temető 7-ik sírjában egy $\frac{1}{4}$ részre vágott Szent István dénárt. — Feltárva 11 sír.

8. *Derekegyházán* (Ráróson) Bárá Weiss Manfréd-örökösök uradalmában, 1934-ben, árpádkori temető 5-ik sírjában egy I. Endre dénárt. — Feltárva 34 sír.

9. *Kajánban*, Bartha János földjén, 1935-ben, árpádkori temető 9-ik sírjában két darab I. Endre dénárt. — Feltárva 12 sír.

10. *Csanyteleken*, Faragó Imre földjén, 1936-ban, árpádkori temető 8. és 9-ik sírjában egy-egy I. Endre dénárt. — Feltárva 15 sír.

11. *Kajánban*, Dallos Szilágyi Antal földjén, mely a 9. alattival határos, a 12-ik sírban egy meghatározhatatlan dénár töredékét. — Feltárva 12 sír.

12. *Csanyteleken* (Dilitorban) özv. Szabó Gáspárné földjén, mely a 7. alattival határos, 1937-ben feltárt árpádkori temetőben (feltárva 54 sír):

4-ik sírjában egy Szent László dénár. Hasonló a C. N. H. III. Sor. 3. T. 36. alattihoz. 9-ik sírjában egy Szent István dénár $\frac{1}{4}$ részét. C. N. H. I. 1. 1?

15-ik sírjában egy meghatározhatatlan dénár darabkát.

17-ik sírjában egy Péter dénárt. I. S. 1. 8. és egy I. Endre dénár $\frac{1}{4}$ rész. Talán (I. 1. 11.)

23-ik sírban egy I. Endre dénárt, felében egymásra hajlítva. (II. 2. 14.)

25-ik sírban Salamon két dénára $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ részének darabjait. — Mindkettő II. 2. 22. alatti.

28-ik sírban két drb. Béla (dux) dénárnak felére vágott-részét; egyik egymásra összehajlítva (II. 2. 15), de az aversen a kereszt szárai között, a két jegyen kívül a baloldali szár alatt háromszögalak. A revers azonos, de középen megszakítás nélküli hosszúszerű kereszt van.

30-ik sírban egy Szent István dénár kis töredékét. — A köriratból csak a —PH— látható. — Valószínűleg nem egész dénár volt.

37-ik sírban egy Szent István dénárt. Csorbult, hiányos. (I. 1—1.)

39-ik sírban egy Salamon dénárának felerészét. (II. 2. 20.)

45-ik sírban egy I. Endre dénárának töredékét. (I. 1. 11. ?)

47-ik sírban egy Szent István dénárának $\frac{1}{4}$ v. $\frac{1}{2}$ részét. — Ha fél darab volt, akkor hiányos. (I. 1. 1.)

48-ik sírban Béla (dux) $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ részét. Utóbbi egymásra összehajlítva. — Mindkettő (II. 2. 15.).

50-ik sírban egy Szent István dénárt, töredékes. (I. 1. 1.)

51-ik sírban egy I. Endre dénárának felerésze egymásra összehajlítva. — (I. 1. 11.)

53-ik sírban egy Szent László dénárának felerészét, egymásra hajlítva. (III. 3. 36.)

54-ik sírban egy Péter dénárát (I. 1. 8.), egy I. Endre $\frac{1}{2}$ rész és két töredék darabját.

Ugyanonnan, ugyanakkor, de szórványos leletből, egy Szent László dénárt. (III. 3. 31.)

13. *Tömörkényen* (Volford Péter által 1937. évben talált) két sírban, hiteles, egykorú leletekkel: egy Szent László dénárt és egy rézpénzt, IV-ik Istvántól. (C. N. H. VII. 6. 98.) Homorú.

B) *Idegen pénzek.*

1. *Szegváron* (Oromdülő) Hevesi Vince szőlőjében, 1906-ban, árpádkori temetőben (feltárva 31 sír), egy aranylemezzel bevont, de részben kopott, bizánci kis rézpénz. — Hamisítvány, illetőleg utánzat. — Felirat egyáltalán nem látható rajta. — Az előlapon szembenéző, két császármellkép; hátlapján Krisztuskép nimbuszal. — Hasonló a tokajvidéki leletben levőhöz, melyet Hampel József közölt.¹ — Valószínű tehát, hogy II. Nicephorus és II. Basilius (963—4.) aranyának utánzata, melyet, minthogy átfúrva van és a nyaknál talált gyöngyök között volt, felfűzve, amulettként viseltek.

2. *Nagytokén* (Jámborhalom közelében) özv. Kis Boldizsárné földjén, 1929. évben a 17-ik, bolygatott lovas-sírban (többit lásd A. 5. sorszám alatt) egy II-ik Kopasz Károlynak, valószínűleg, mint milánói uralkodónak (875—7) ezüst dénárát, mely talán egy olasz hittérítő útján kerülhetett ide.

3. *Szent Lászlón* (Tárkány Szűcs Imre földjén), 1932/3. évben feltárt árpádkori temető 73-ik sírjában (A többit l. A. 6-ik sorszámnál) egy kilyukasztott rézpénz, I. Constantintól (306—37), mely egy gyermek nyakán, néhány gyönggyel és egy kis kettős ereklékerezéssel felfűzve lehetett.

4. *Sövényházán*, mely utóbb Csanytelekhez csatoltatott (Dilitorban), Csatlós János földjén a 2-ik sírból (A többit l. A. 7-ik sorszámnál) hiteles, árpádkori leletekkel, két rézpénzt I. Constantintól. — Mindkettő igen kopott és átlyukasztott. — A nyakán, félholdalakú ezüst csüngővel és félgömbalakú fülespitykével felfűzve volt.

5. *Csanyteleken* (Síróhegyen) Tápai János telkén (1934/5. évben feltárt árpádkori temető egyik sírjából (feltárva 9 sír) egy átlyukasztott, közép nagyságú rézpénz VI-ik Leo (Bölcs) 870—911). — Az avers a szokásos, de átverés nyoma látszik, ugyanis a jobb szem helyén lilium, vagy négylevelű virágszerű alak van.

6. *Mindszent* (Koszorúsdülő) Csernák György földjén, 1936-ban honfoglaláskori jellegű temető 3-ik sírjából, két ezüst dénár: egyik I. Lajos (814—40) vagy II-ik Lajos (855—75), a másik II. Hugó di Provenza (926—45) milánói pénzek. — Hasonlók a győri leletben levőkkel.² Mindegyiken két-két lyuk van, melyen, a leletben levő fülespitykével, a gyermek nyakán felfűzve volt.

A fentebb felsorolt helyeken kívül, még húsz temető, illetőleg lelhelyen tártam fel részben honfoglaláskori, részben árpádkori sírokat, összesen 128-at, melyek egyikében sem találtam pénzmellékletet. Ebből is megállapítható, hogy a pénzeknek, halottakkal való eltemetése, e korban a magyaroknál nem volt általános szokás.

¹ Régibb középkori emlékek Magyarországon. II. 496. old. CCCXLII. 2. sz. és Altértüimer des frühen Mittelalters in Ungarn. II. 494.

² U. o. II. 861. és 862. sz. ábra.

Megállapítható az is, hogy egy-egy nagyobb számú sírt magába foglaló temetőben is ritkán találni egy sírban több pénzt, mint egy-egy darabot. Legtöbb sírban és a legtöbb pénzt Csanyteleken (Dilitorban) özv. Szabó Gáspárné földjén, árpádkori temetőben találtunk, ahol a feltárt 54 sír közül 19-ben voltak pénzek, összesen 25 drb. De egyedül e temetőben találtuk a dénároknak $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ részre vágott darabjait és pedig öt darab $\frac{1}{4}$ és kilenc darab $\frac{1}{2}$ darabot.

Dr. Huszár Lajos értékes munkájában,³ éppen az általam először Dilitorban, Csatlós János földjén talált — mely az előbbi lelhellyel területileg határos — Szent István dénára $\frac{1}{4}$ részének említésével azt a véleményét nyilvánította, hogy az így vágott pénzdarab, minthogy szerinte a pénzt súlyszerint mérték, a vásárlásoknál súlykülönbség pótlására, illetőleg kiegészítésére szolgált.

Véleményem szerint, nemcsak azért nem látom igazoltnak ez állítást, mert az általam feltárt többszáz árpádkori sírban és tudtommal a máshol feltárt sokszáz egyikében sem találtunk mérleget, vagy mérlegsúlyokat, valószínűleg azért, mert nem volt, illetőleg csak a pénzverdének és az ötvösöknek. Az avarkori sírokban is csak ezeknél volt mérleg, amellyel a pénz és arany súlyát ellenőrizték és mérték, de azért sem, mert akkor a $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, illetőleg a levágott $\frac{1}{4}$ rész után maradt $\frac{3}{4}$ résznél, bizonyára még más súlykülönbségek is voltak, és így még kisebb részeknek is lenni kellett volna.

A pénzeknek az eddig egyik temetőben sem tapasztalt mennyiségben és $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ darab alakban itteni gyakori feltűnése, szerintem részben azt látszik mutatni, hogy itt valami ok miatt nagyobb kereskedelem, üzleti forgalom volt, mint más helyen és így szükségük volt az egy dénár értékénél kisebb pénzegységekre: a $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{2}$ értékek használatára.

Egyébként ilyen példákat láttunk a régi osztrák-magyar papírpénzeknél, sőt a közelmúltban, a háború utáni időben, amikor ugyancsak apró, érepénzek hiányában, a papírpénzeket darabokra vágva is használták.

Két körülmény van még, ami az árpádkori temetőknél a figyelmemet felhívta: az egyik, hogy a pénzt legtöbb esetben a halott szájába tették. Ennek két magyarázatát látom, vagy az utókorra tekintettel, előrelátásból, könnyebb megtalálás és megóvás tekintetéből, vagy pedig az ó-görög és római szokást követték, azon hitben, hogy amikor a lélek, mely azok szerint a szájon keresztül ment ki, azt meglátva, magával vigye, ami náluk igen fontos volt.

A másik, nem kevésbé figyelmet érdemlő jelenség az, — legalább is az eddigi ásatásaimnál ezt tapasztaltam, — hogy ha árpádkori magyar sírokban nyugatrómai pénz volt, az mindig I. Nagy Konstantin császáré volt, melyet kifúrva, a nyakon felfűzve viseltek. Ezt talán azzal lehet megmagyarázni, hogy az első árpádkori, buzgóbb keresztény magyarok, ezt a császárt, mint az első római keresztény uralkodót, tisztelték és pénzét, mint olyanét, kegyeletből, amulettként viseltek.

Amely temetőkben ezek előfordultak, ott megállapítható volt az is, hogy az eltemetettek már keresztények voltak abból a körülményből, hogy több esetben találtam keresztteket, — igaz, legtöbbször csak a gyermekek sírjában, az öregek bizonyos ideig még rezerváltak voltak az új Istenükkel szemben, — és hogy a halottak keze összekulcsolva volt, ami főképen katolikusoknál ma is szokásos, vagy a jobb kezük a bal mellre hajtva volt, mely a mea culpát fejezi ki, amivel kifejezni akarta azt, hogy bűnbánóan álljon az ítélő Isten elé, vagy hogy credo (hiszek).

Bizonyos, hogy a néma sírok sokat mondanak, csak megfigyelni és megérteni kell őket.

Nem állítom, hogy teljesen megértettem szavukat, de mindenesetre megláttam bizonyos szokásaikat, amelyekre eddig nem figyeltek. Lehet azért, mert nem volt rá alkalmuk. Ezért közlöm, hogy aki esetleg helyesebbet, elfogadhatóbbat tud rá mondani, azt közölhesse.

Csallány Gábor.

³ Szent István Pénzei, Budapest, 1938. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján c. mű II. kötetéből.

Szent László korabeli magyar éremlelet és tanulságai.

1938 tavaszán Spitzer Jenő ismert budapesti régiségkereskedő kézalatt egy nagy középkori éremleletet vásárolt azon nyersen, ahogy a földből kikerült. A lelet valószínűleg nem első kézből került az eladóhoz s így a lelőhelyről és a lelet körülményeiről nem tudott vagy nem akart semmi felvilágosítást adni, csupán annyit közölt, hogy a lelet a Felvidékről származik és e néven fogunk is róla megemlékezni. A XI. század második feléből való magyar pénzek voltak.

Spitzer a pénzeket a Corpus számai szerint nagy igyekezettel szétválogatta és az egész leletet tudományos feldolgozás végett bemutatta a Magyar Történeti Múzeum Éremtárában egyúttal elővételi jogot biztosítva az Éremtárnak a megtartani óhajtott darabokra, az Éremtár viszont e sorok írójára bízta a lelet feldolgozását. Az Éremtár élt is elővásárlási jogával, melyet a tulajdonos a szerzőre is kiterjesztett. A lelet egy budapesti magángyűjtő birtokába került. Ennyi a lelet historikuma.

Minthogy a lelet a Corpus 32., 34. és 37. számain kívül I. Gézának és Szent Lászlónak összes ismert pénzeit tartalmazza, ellenben Kálmán pénze nem fordul elő, elrejtése idejét nagy valószínűséggel 1093—1095 közé tehetjük.

Az egész lelet Spitzer összeállítása szerint 1431 darab pénzből és 118 gr. törmelékből, szétmállott darabokból állott. A 118 gr. törmelék átlag 0.60 gr. dénársúllyal számítva körülbelül 200 dénárnak felel meg s így a lelet az elrejtéskor mintegy 1630—1650 drbból állhatott.

Spitzer kimutatása szerint a következő fajok voltak a leletben a felsorolt darabszámmal képviselve:

Péter	---	---	CNHI	8	szám	1	darab
Béla vezér	---	---	»	15	»	3	»
Salamon	---	---	»	19	»	3	»
»	---	---	»	22	»	9	»
I. Géza vezér	---	---	»	23	»	334	»
» király	---	---	»	24	»	144	»
»	---	---	»	24 A	»	4	»
Szent László	---	---	»	25	»	35	»
»	---	---	»	26	»	98	»
»	---	---	»	27	»	276	»
»	---	---	»	28—30	»	121	»
»	---	---	»	31	»	368	»
»	---	---	»	33	»	24	»
»	---	---	»	36	»	5	»
Naumburg-Zeitz püsp. Eberhard vagy Eppo (1046-1078)						7	»
a törmelékben (főleg 31 sz.) körülbelül						200	»

Összesen kb. 1632 darab

A tisztítás és feldolgozás során sok darab elmállott, úgyhogy a numizmatikailag felhasználható anyag 1232 darabra esökkent. A lelet fontosságát nem a benne foglalt pénzek nagy száma adja meg, nem is egy eddig felette ritka fajnak tömeges előfordulása (Corpus 24), hanem az, hogy módot ad a kutatást több fajnak nagyszámú igen jó fenn-tartású példányára kiterjeszteni. Az átlagsúlyok és a finomság vizsgálatára nyújt eddig elő nem fordult alkalmat és lehetővé teszi a pénzek tüzetes és beható tanulmányozását.

jellemző vonások felismerését, eddig elhanyagolt hasonlóságok és különbségek megfigyelését.

A Corpus szerinti új fajt nem hozott a lelet, csak a szerző hasítja ketté a C 24 számot és vitat egy a Pótlékban 24 A alatt felveendő *vonalkörös* új fajt, — a részletes indokolást máskorra tartva fenn. Pénzverőjegyekben is csak ismert jegyek helyeseréjével kell beérnünk. Ha eltekintünk a pénzek tetemes részének vegyi behatások folytán előállott elmállásától, az összbenyomás, melyet a szemlélőre tesz, alig enged kívánni valót. A veret és fenntartás általában jó, egyedül a pénzek egy részének tompa szürke színe eshetik kifogás alá, ami részben a talaj behatására, részben hibás kezelésre vezethető vissza.

Súlymeghatározásra csak teljesen ép és körülvágatlan darabok kerültek, a finomság meghatározását tüzi úton a m. kir. főfémjelző hivatal végezte. Feltűnő, hogy a tüzi úton végzett vizsgálat adatai lényegesen meghaladják a Magyar Pénztörténet próbakövön nyert adatait. Hogy lehetőleg megbízható adatokat nyerjünk, egy-egy fajból több darabot olvastattunk össze és a nyert átlagos finomságú rögök ezüsttartalmát vizsgáltattuk meg.

7 esetben 59 darabot vetettünk próba alá, a megejtett vizsgálat eredménye a következő:

C 23	szám	10 darabból vett próba	924 ‰ színezüst
„ 24	„ 6	„ „ „	923 „ „
„ 25	„ 2	„ „ „	918 „ „
„ 26	„ 2	„ „ „	925 „ „
„ 27—30	„ 22	„ „ „	921 „ „
„ 31	„ 13	„ „ „	920 „ „

A talált finomsági fokozatok közt oly csekély az eltérés, hogy bátran lehet azok átlagát kerekén 920 ‰ számítási alapul felvenni.

Mielőtt a lelet részletes feldolgozására térnénk, XI—XII. századi pénzeinknek egy feltűnő, de általános sajátságát kell szóvá tennünk, azt, hogy ugyanazon fajnak *körülvágatlan* darabjai (gyakran ugyanazon verdejeggyel is) több, milliméterenként esökkenő átmérővel forogtak. Már Szt. István pénzeit is ismerjük 16—18 mm-ig változó nagyságban; nála a hosszú veretési időben kereshetjük az okot, de megtaláljuk e sajátságot utódai pénzein is, és követhetjük a XVI. század végéig. Ezt a sajátságot látjuk a lelet darabjain is és mai ismereteink mellett, nem tudván rá megnyugtató magyarázatot, úgy térünk ki a kérdés megfejtése elől, hogy ahol szembetűnő a különbség, ott az átlagsúly meghatározására csak a legnagyobb darabokat használjuk fel.

Nemcsak kíváncsi, de szükséges is volna ezt a sajátságot tüzetes tanulmányozás tárgyává tenni. Az okot kellene kutatni, mely ezt a sajátságot létrehozta, mert nem a mester felületességéből előállott véletlennel állunk szemben, rendszer van a dologban. És amíg ezt a rendszert és okát nem ismerjük, addig pénztörténetünknek egy nagy fejezetét sem ismerjük teljesen. Leletünkben különösen a Corpus 28 számon feltűnő e jelenség, Réthy ennek különböző nagyságú darabjaiból hozta ki a C 29 és 30 számokat.

Van e korbeli pénzeink egy csoportjának egy más verdetechnikai sajátsága is. A vékony pengére vert pénzek a példázóvasra mért erős pörölyütés hatása alatt a terjedő fém benyomult, bemélyedt az előlap mélyen véssett peremébe és betűibe, mitől a hátlap gyakran bracteatszerűvé vált és a különben is igen finoman és gyengén véssett hátlati veret alig felismerhetővé tette. Ezt a sajátságos technikai eljárásra valló jellegzetes, a hátlapon körbefutó bemélyedt barázdát a továbbiakban megkülönböztető jelül fogjuk felhasználni. Ennek a technikai eljárásnak első nyomait I. Béla vezéri pénzein találjuk és Szt. László C 26 számával tűnnek el.

Vegyük sorra a leletben foglalt pénzeket:

1. Péter CNHI 8. szám	1 darab
2. I. Béla vezéri pénze CNHI 15. szám	3 „
3. Salamon CNHI 19 szám	3 „
4. Salamon CNHI 22 szám	9 „

Számuk a lelet többi fajához képest elenyésző, róluk nincs megjegyezni való.

5. I. Géza vezéri pénze CNHI 23 szám, összesen 334 darab, ebből mérlegre került:

60 darab legnagyobb nyerssúlya	40.712 gr. átlag 0.6785 gr.
156 » közepes »	110.711 » » 0.5952 »
55 » legkisebb »	29.270 » » 0.5321 »

Összesen 301 darab nyerssúlya --- --- --- 180.693 gr. átlag 0.6003 gr.

A veret teljesen Béla vezéri pénzeinek modorában van tartva. Három típusbeli változatot lehet megkülönböztetni, úgy mint a helbényi lelet példányain:

- a) szélesperemű, durvaveretű, érdes fogású változat, a legnagyobbak,
- b) finomabb veret, kisebb betűi miatt nem látszik oly tömöttek, mint az előbbi,
- c) nagyobb, vastagabb betűk, fogása síma, a perem gerincének éle is síma.

A hátlation a fentemlített homorú barázda vagy nyomai a legtöbb darabon láthatók.

Előforduló verdejegyek:

- a) A kereszt sarkaiban

•, •, ▲, C, O, ⊙, ⊕, +,

és kombinációik, 3-nál többféle jegy egy pénzen a kereszt sarkaiban nem fordul elő, az ismétlődő jegy mindig szemben áll egymással,

- b) a köriratban

D., D., ⊙, ⊕, P, 2, ♡,

összesen 34 jegyváltozat.

6. I. Géza királyi pénze CNHI 24 szám, összesen 148 darab

a) mérlegre került	35 db durvább nyersen	19.209 gr. átlag 0.5488 gr.
» »	85 » finomabb »	43.619 » » 0.5131 »
sérült stb. ---	24 »	—
Összesen	144 db	62.828 gr. 0.5235 gr.
b) vonalkörös	4 db	2.364 gr. 0.5910 gr.
Összesen	148 db	65.192 gr. —

Az a) változat szorosan Géza herceg rovátkolt körös pénzeihez csatlakozó faj, de a hátlation a homorú-barázda nem oly általános és nem oly feltűnő, ellenben a több mes-ter kezemunkája felismerhető.

Pénzverőjegyek csak a kereszt sarkaiban különféle elhelyezésben, egy pénzen legfeljebb háromféle jegy, ugyanazon jegy mindig szemközt

•, •, ▲, O, ⊙, ⊕, +,

A b) változaton a külső és belső rovátkolt kör helyett vékony vonalkörök, miáltal a pénz területébnek látszik a betűk szabadabbak, a mező nem oly tömött. A pénzek síma fogásúak, hátlapjukon nincs meg a jellegzetes homorú barázda.

Pénzverőjegyek a köriratban

•, •, ■,

a kereszt sarkaiban

•, •, ▲, C, O, ⊙, ⊕,

elhelyezésük mint fent, összesen 18 jegyváltozat.

A legilletékesebb helyről jött cáfolat ellenére is fenntartom abbéli állításomat,*) hogy I. Géza királyi pénzei nem egységesek (az egyidejűségre nézve valószínűleg téve-

*) Numizmatikai Közlöny 1914. 52. oldal.

dek). Úgy külső megjelenésük, mint súlyuk és belső értékük különböző és a különbség túlmege a *bélyegváltozat* határán. Gyűjtő habozás nélkül két fajnak fogja tekinteni, — 24 A szám alatt ajánlom új fajként a Corpus pótlékába felvenni. Súlyadatai a következők:

5 drb a M. Tört. M. Éremtárában, nyersen . . .	3.654 gr
4 drb a felvidéki leletben	2.364 gr
1 drb Jeszenszky Alajos gyűjteményében . . .	0.664 gr
2 drb Jeszenszky Géza gyűjteményében . . .	1.435 gr
összesen 12 drb nyers súlya	8.117 gr
120 db Corpus 24 sz. nyerssúlya	62.828 gr
12 „ „ 24 A sz. „	8.117 „ „ 0.6764 „

más szóval egy feltételezett 250 gr-os alapsúlyból

kikerült 477.5 db Corpus 24
„ 369.6 „ „ 24 A

7. Szent László Corpus 25 szám, összesen 35 darab
33 db nyers súlya 19.330 gr átlag 0.5857 gr.

I. Géza vezéri pénzeitől csak a király neve különbözteti meg. Előfordul 17 mm-es és 18—18.5 mm-es nagyságban, de pl. a LAVS jegyű mindkét nagyságban előfordul. A 23 számnál említett 3 típusváltozat is megvan s így kétségtelen, hogy ugyanott ugyanazok verték, akik a C 23 számot. Az előlapon a kereszt egyik szára áttöri a belső kört és keresztben végződve a körirat kezdetét jelzi. A hátlaton finoman és alig olvashatóan PANNONIA körirat látható, a bemélyedt barázda megvan.

Pénzverőjegyek a köriratban

•, ••, •, •••, ▲, ⊙, +,

a kereszt sarkaiban

•, ••, ▲,), +,

összesen 12 jegyváltozat.

8. Szent László Corpus 26 szám, összesen 98 darab.
96 db nyerssúlya 66.224 gr, átlag 0.6898 gr.

Ugyanazon éremkép, mint a 25 számon, de finomabb kivitelben, a kereszt sarkai-ban álló ékek a legtöbb esetben hosszabbak és élesebbek. Nyilván más mester keze-munkája, bár akadnak kisebb számban a Corpus 23 modorában véselt darabok is. A fino-man rovátkolt perem széles, több nagyság, a három stílusváltozat és a homorú barázda a hátlaton felismerhető. Körirat az előlapon +LADISCLAVS RE, a hátlaton az eddigi PANNONIA helyett LADISCLAVS RE+ a körirat. Ez a hátlati körirat idők folyamán lassanként vonalkák és pontokká fajulva egy századig állandó maradt a magyar pénz-zeken és szinte korhatározóvá lett.

Pénzverőjegyek csak a köriratban

••••, ▼, ▼▼, ▼, ▼, ◐, ◑, +,

összesen 10 jegyváltozat.

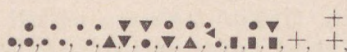
A körirat S és L betűje közé beszúrt C betű* és a finomabb véset, valamint a hátlati körirat változása azt a feltevést engedi meg, hogy a verdében személyváltozás történt.

9. Szent László Corpus 27 szám, összesen 277 darab.
211 drb. nyers súlya 153.742 gr., átlag 0.6710 gr. finom veret, több nagyság, új érem-kép (a 28. számról átvett királyi fő) szegély mint a Corpus 12 számon.

Körirat mindkét lapján LADISCLAVS RE+. A hátlaton az előlap körirata brac-teataszerűen bemélyedve, felette a hátlat körirata alig olvasható finom betűkkel, de a homorú barázda nincs meg.

* Téves szószármaztatás a SCLAVVS (szolga) szóból a SLAVVS (szláv) helyett. — LADISCLAVS, SCLAVONIA stb.

Pénzverőjegyek

14 jegyváltozat.

10. Szent László Corpus 28—30 szám, összesen 114 darab. 110 lemért darab nyerssúlya 69.346 gr., átlag 0.6304 gr.

A M. T. M. Éremtára a Corpus 28—30 számokat a darabok nagyságára való tekintet nélkül együttesen kezeli. Erre az eljárásra okvetlenül az indíthatta, hogy nincs biztos zsinórmérték, mely a 20 mm-től—14 mm-ig fokozatosan milliméterenként csökkenő nagyságban kiveret pénzeket egymástól elhatárolná. Fokozza a nehézséget, hogy nagyrészüik többé-kevésbé körülvágva forgott a lakosság kezén. Réthy az Éremtár kialakult gyakorlatával szemben Corpusában 28, 29. és 30 számokra bontotta az anyagot, a 30 szám alá osztva be a 14 mm-en aluli nagyságú körülvágott darabokat.

Önkényesen következőképpen lehetne az anyagot felosztani:

A 28 szám alá a 20—18 mm. nagyságú darabokat.

3 darabot	2.532 gr. nyerssúllyal,	átlag	0.8440 gr.-al
2 „	1.414 gr. „	„	0.7070 „
4 „	2.460 gr. „	„	0.6150 „
31 „	20.267 gr. „	„	0.6537 „

összesen 40 darabot 26.643 gr. nyerssúlyban, 0.6668 átlaggal.

A 29 szám alá a 17—14 mm nagyságúakat.

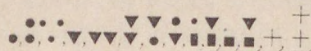
70 darabot 42.675 gr. nyerssúlyban, 0.6096 átlaggal.

A 14 mm-en aluliak nem vehetők külön fajnak, — csak túlságosan körülvágott darabok.

A leletben volt 110 lemérhető darab átlagsúlya 0.6304 gr.

Széles durván rovátkolt peremű a Corpus 23 szám alatt leírt verési sajátságot legszembeütőbben magán viselő faj. Előlapí éremképe csekély különbséggel a 27 szám éremképe, köriratai és hátlapi verete ugyanaz, csekély eltérés csak a korona díszítésében van.

Pénzverőjegyek

összesen 14 jegy.

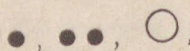
11. Szent László Corpus 31 szám összesen 368 darab.

270 drb. nyerssúlya	167.834 gr.,	átlag	0.6216 gr.
30 „ kisebb súlya	16.050 „	„	0.5350 „
7 „ legkisebb súlya	2.780 „	„	0.3971 „

összesen 307 drb. vegyes nyers. 186.664 gr., átlag 0.6080 gr.

Finom gyöngykör védi a körülvágás ellen, több nehezen elkülöníthető nagyság, a körirat mindkét lapján +LADISLAVS REX, a hátlaapon alig kivehető finom vonalú kereszt, bemélyedt barázda nincs. A veret kevésbé finom mint a 32. számé, a körirat betűi vastagok, szétfolyók. A pénzverőjegyek a lelet nagy részén kivételes helyen, a kereszt szárain vannak elhelyezve.

Pénzverőjegyek a köriratban

a belső körben

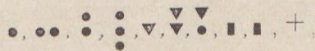

változó számban, kombinációban és elhelyezésben, a nagy kereszt szárain mindig csak egyféle jegy a kereszt egy, két vagy három ágán. Összesen 63 jegyváltozat.

12. Szent László Corpus 33 szám, összesen 24 darab.

24 darab nyerssúlya 17.359 gr., átlag 0.7233.

Valamennyi darab kitűnő tartású, forgalom nyomai nélkül, szegély mint a 31 számon, körirat az előlapon LADISLAVS RE+, a hátlapon LADISLAV RE+. Pénzverőjegyek a köriratban.

összesen 10 jegyváltozat.

13. Szent László Corpus 36 szám, összesen 5 darab.

3 lemért darab nyerssúlya 7.620 gr., átlag 0.5400 gr.

Technikája, körirata és hátlapja teljesen mint a 28 számé, mellyel a legszorosabb rokonságban áll.

Pénzverőjegy csak egy darabon volt kivethető: — L⁺AVS—.

A 32, 34 és 37 Corpus-számok a leletben nem voltak képviselve. A 7 darab idegen pénz dr. Huszár Lajos megállapítása szerint Naumburg—Zeitz püspökség dénárjai voltak Eberhard vagy Eppo püspök korából (1046—1078).

*

Minden a gyűjtés legelemibb fokán felülemelkedett régipénz gyűjtőnek törekvése, hogy kincseit meghatározza és gyűjtése körén belül időrendbe szedje. Az uralkodó vagy közület nevét magukon viselő pénzek körül addig nincsenek is nehézségek, amíg megelégszünk a királyok szerinti csoportosítással, de ha egy lépéssel tovább megyünk és a csoportokon belül keressük a korrendet, máris nehézségekbe ütközünk. Az iratlan vagy csak általános utalást (ország vagy város neve, címer, stb.) viselő néma pénzek beosztásánál a nehézségek fokozottak, itt már csak közvetett bizonyítékok, súly, finomság, leletek, veret és egyéb technikai szempontok együttes figyelembe vételével boldogulunk. De ha mai tudásunk mellett sok esetben le is kell mondanunk a végleges sikerről, az éltökélt szándékról és igyekezetről lemondanunk nem szabad. Megfejtették a hieroglifeket, az ékírást, szilárd akarattal és törhetetlen kitartással meg lehet fejteni Árpádkori pénzverésünk problémáit is. Áll ez nemcsak a pénzek korrendjére nézve, hanem a korszak pénzverésének és pénztörténetének sok más megfejtetlen kérdésére nézve is. Fájó szívvel nézzük, hogy más nemzetek pénztörténetük mily aprólékos részleteinek kutatásánál tartanak, — még nálunk kulturális téren elmaradottabb népek is mily erőfeszítéssel igyekeznek e téren az elmulasztottakat pótolni, addig nálunk Hóman dr. óta az Árpádok pénzverésével és annak sok meg nem fejtett kérdésével senki se törődik. Gyűjtőink szenvedélye más mezőkön keres és talál kielégülést. Senki se gondol arra a nem éppen valószínű, de nem is lehetetlen eshetőségre, hogy az örvendetes érdeklődésnél fogva, mellyel a kulturnépek most hazánk felé fordulnak, egyszer egy külföldi szakembernek eszébe jut a Magyar Történeti Múzeum éremkincseit megtekinteni és ez alkalommal egész sor kérdést vet fel, melyekre széles e hazában senki se tud megfelelni. „Különös nép — jegyzi majd útinaplójába a tudós idegen, — más népek pénztörténetét kutatja, de a magáét nem ismeri“.

Több olyan forrás van, melyből néma pénzeink korrendi beosztásánál érveket méríthetünk, de sajnos egy sincs olyan, mely a kérdést egymagában eldöntené. Csak több egybehangzó körülmény alapján alkothatunk nem is ítéletet, de véleményt. — *Irott adatok* e korból nem támogatják a kutatást, azok elpusztultak az idők viharában, első pozitív adataink Károly Róbert idejéből valók. A történeti események és a pénzverés közötti egymásrahatás kutatása is csak vitatható eredményeket hozhat s így csak azokra a következtetésekre vagyunk utalva, melyeket magukból a pénzekből tudunk levonni.

A korrend kutatásában egyik fő támaszunk a pénzláb, ennek a megállapítása pedig két fontos tényező ismeretén alapszik. Ezek közül első helyen áll a *pontos mérleg*, ennek segítségével világított bele Magyar Pénztörténetével Hóman Bálint 300 év sötétségébe. Azonban bármily becses adatokat szolgáltat is a mérleg, az eredmény nem mindig fedi a tényleges állapotot. Nem egyes darabok súlya, hanem lehetőleg nagy számú teljesen ép darab súlyából levont átlagsúly a fontos. Sajnos, a tapasztalás azt mutatja, hogy ez az átlagsúly — minden számítás alapja — felette ingatag. Már a verdéből igen egyenlőtlen súlyban kerültek ki a darabok, mert az akkori idők technikai készsége és a darabolás ellenőrzésének akkori módja mellett egyik darab súlya fele lehetett a másik darab

súlyának. Még a sok és jó fenntartású darab súlyából vont átlag sem nyújt biztos alapot következtetésekre. Az azon korban dívott al marco verés csak hozzávetőleges súlyokkal dolgozott, a darabolás ellenőrzése csak arra szorítkozott, hogy egy bizonyos számú darab kiadja-e egy meghatározott súlyegység (font vagy márká) súlyát. A hibahatár is nagy volt, ami maga is lehetővé tette, hogy a mérlegre túlnyomóan könnyebb vagy nehezebb darabok kerüljenek. Fokozza a bizonytalanságot a kor két igen elterjedt piszkos bűne: a pénzek *szemelése* (saigern) és a kapzsi körülvágás. Szemeléssel a súlyosabb darabokat válogatták ki és azokkal súly szerint, a visszamaradt könnyebbekkel pedig darabszám szerint, számolva, fizettek. Ehhez járult a pénzek *körülvágása*. Ez Európaszerte elterjedt és kiírthatlan szokás volt, melynek kicsi és nagy, világi és egyházi egyaránt hódolt. A pénzverési jog tulajdonosai a legkülönbözőbb módon furfangos szerkezetekkel és súlyos büntetésekkel védekeztek ellene. E téren legradikálisabban Anglia járt el, hol Trivetti krónikája szerint 1278-ban „Hoc anno Judaei pro tonsura monetae in magna multitudine ubique per Angliam suspenduntur“. (Du Cange VI. p. 606.). Ez a körülmény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Európa a nagyobb és jó ezüsből vert pénzekről áttért a kisebb és silányabb pénzekre, ezeknél a csonkítás nem járt elég haszonnal. Hazánkban a pénzek keskeny peremével és a gondos körülvágással védekeztek a csonkítás ellen.

A mondottak igazolására hozom fel saját gyűjteményemből a következő végleteket:

Corpus	1	szám	1	db	nyerssúlya	0.508 gr	—	1.037 gr-ig
„	22	„	1	„	„	0.240 „	—	0.885 „
„	33	„	1	„	„	0.619 „	—	0.907 „
„	36	„	1	„	„	0.578 „	—	0.965 „
„	54	„	1	„	„	0.268 „	—	0.716 „
„	59	„	1	„	„	0.257 „	—	0.607 „
„	61	„	1	„	„	0.113 „	—	0.237 „ stb.

Hogy nagyobb számú darab átlagsúlya is mennyire ingadozó lehet, azt a Corpus 36 szám adatai mutatják:

Hóman	55 darabnál	45.490 gr	súlyt és 0.8271 átlagot talált
A Nuber-féle tömeg	91 „	59.923 „	„ „ „ 0.7398 „ mutatott.

A pénzláb megállapításának másik tényezője a *finomság*, de sajnos, meghatározása éppen úgy véletlen körülményektől függ mint az átlagsúly megállapítása. Öntés közben az olvadt ötvözetben a súlyosabb ezüst alászáll s így az előbb öntött rudakban kevesebb az ezüst, az utóbb öntöttekben pedig több. Már ezen körülmény is befolyásolhatja az egyes darabokból vett ezüstpróbák megbízhatóságát, de hozzájárulhat még a próba megajtásának a módja is. Tudvalevőleg a pénz feketén kerül ki a pöröly alól és fehér színét úgy kapja, hogy a borköves csáva feloldja a vékony fekete oxydréteget és helyette a réz kioldása folytán egy finom, az ötvözetnél dúsabb ezüst réteg képződik. Próbakövön végzett vizsgálatnál a pénz élével egy vonást teszünk a kövön és a vonásnak sav behatására beállott színváltozásából ítéljük meg egyéni érzés alapján az ezüsttartalmat. Ezen eljárás mellett túlsok függ a vizsgálattevő szemétől, a pénz kopottságának fokától, t. i. megvolt-e még rajta az ezüstdús hártya vagy már az ötvözet valódi anyagát képviselte a kövön a vonás?

Hogy a finomság meghatározása sem áll biztos alapon, kitűnik abból, hogy az állami főfémjelző hivatalban tüzi úton a Corpus 59 szám 32 darabján 20 egyenként megejtett próba eredménye a következő volt:

minimum 356‰, átlag 525 ‰, maximum 624‰.

Teljesen a véletlentől függ, hogy mily arányban keveredtek a különféle finomságú darabok a próbára szánt mennyiségben.

A fenti adatokból látható, hogy nagyszámú pénzdarab súlyából és finomsági adataiból levont átlagok se nyújtanak teljes biztonságot s így indokolt más oldalról is támadni meg a kérdést. Fontos, de sajnos, szintén nem esalhatatlan támpontot nyújtanak a *leletek*. Tartalmuk sokszor nagy időt ölel fel és több uralkodó idejére terjed. Összetételük sok véletlen körülménytől függ és néha szöges ellentétben áll az évi pénzváltásból

eredő logikus elvvel, hogy a leletben a legnagyobb számban előforduló faj egyúttal a legfiatalabb is, vagy legalább az utolsóelőtti. Az évi pénzváltáskor a lakosság kezén maradt darabok elvesztve kényszerárfolyamukat, nyers ezüst áron tovább is forgalomban (ma azt mondjuk: zúgforgalomban) maradtak és okozták azt, hogy leletekben 30—40 év pénzei együtt kerülnek elő.* Ezenfelül száz más véletlen eset és körülmény befolyásolhatja a lelet összetételét, pl. kuporgatás. De amily keveset bizonyít egy magában álló lelet, annál többet mond több azonos vagy hasonló összetételű lelet tanúsága.

Amíg a pénz csak az általános értékmérő és csereeszköz szerepét töltötte be, addig kültalakja lényegesen nem változott. Mihelyt azonban az ingó tőke megadóztatásának könnyű és biztos eszközét ismerték fel benne és az időszaki pénzváltás útjára léptek, előállott az egymástól könnyen megkülönböztethető pénzek szüksége. Ennek legegyszerűbb módja a pénz rajzának az *éremképnek* megváltoztatása volt. A kényszerpénzváltás rendszeréből következik, hogy azonos vagy igen hasonló rajzú pénzek csak kivételesen követhetik egymást.

Támaszpontot kerestem a pénzverőjegyekben is és e célból összegyűjtöttem és táblázatba foglaltam az egész Árpád-korszak pénzverőjegyeit azon feltevésben, hogy az azonos vagy különösebb jegyű fajok korban közel állnak egymáshoz. Sajnos, ez irányban eredményeim nem voltak számbavehetők.

A korrend kutatásában igen fontos útmutatást nyújt az *összbenyomás* (a német Mache, vagy Fabrik), melyet a pénzek a szemlélőre tesznek. Szóval alig kifejezhető apró vonásokból, jelentékteleneknek látszó hasonlóságokból és különbségekből, a verési eljárás nyomaiból, stb. tevődik össze és döntő jelentőséggel bírhat. Azonos ponttük használatára térbeli vagy időbeli rokonságra mutat és esetleg felhasználható.

Van egy kiaknázatlan, de hitem szerint kincseket rejtő terület. Aki a XII. század néma pénzeinek korrendjét fogja keresni, terjessze ki figyelmét az egy előlappal, de változó hátlappal és a több előlappal, de azonos hátlappal vert pénzekre, fáradozása nem lesz eredménytelen.

A felvidéki leletben foglalt fajokat a Corpus I. számozásának sorrendjében ismertettük, azonban már a felületes szemlélet is arról győz meg, hogy a Corpus sorrendje nem helyes: összetartozókat elválaszt, különbözöket összefűz. Leletünk nagy gazdagsága I. Géza és Sz. László pénzeiben és több újabban napfényre került hasonló lelet széles alapot nyújt, de egyúttal kötelez is a korrend vizsgálatára. Ezirányú igekeztetnem eredménye e tanulmány.

Ha kirakjuk magunk elé Szt. László pénzeit, azonnal szemünkbe fog tűnni, hogy azok nem egy jellegűek, — nem az éremképet értjük, hanem az összbenyomást, melyet a szemlélőre tesznek. Vannak fajok, melyeknek rokonsága szembetűnő és mások, melyeknek megjelenése tőlük eltérő, de egymásközt szintén rokon vonásokat viselnek és más csoportot képeznek. Bizonyos jelek élesen elkülönítik a csoportokat; ilyen csoportot Szt. László pénzein hármat különböztetünk meg.

Az első csoportba az I. Géza pénzeihez legközelebb álló fajok tartoznak. Jellemző vonásuk a széles, durván rovátkolt, az előlapon magasan kidomborodó perem, mely a hátlapon bracteátszerűen bemélyedve jelentkezik és az előlap magas és széles peremének megfelelő körbefutó homorú barázdát, vápát képez. Ide tartoznak a 23, 24, 25, 26, 28—30 és 36 fajok.

A második csoportot finomabb veretű és egészen elütő megjelenésű pénzek képezik. Jellemző vonásuk a finoman gyöngyözött vagy finoman rovátkolt keskeny szegély és a pontos körülvágás, ami a csonkítás ellen volt hivatva védelmet nyújtani. Az első csoportot jellemző homorú barázda hiányzik a hátlapról, de az előlap betűinek negatívja erősen látszik a hátlapon. A hátlap verete igen finom és gyengén van kiverve, gyakran alig látható.

Egy harmadik, Szt. László többi pénzétől teljesen különálló csoportot képez két faj, a Corpus 34 és 37 számú. Kisebb, de vastagabb pengére vannak verve és egész megjele-

* Néhaj Rhé Gyula közölte, hogy egy általa felásott római sírban 2 római pénzt talált, a kor-különbség a két pénz kibocsátási ideje közt kerekén 300 esztendő volt.

nésükkel inkább Kálmán pénzeihez közelednek. A 34 szám előlapján a 33 szám motívumait ismerjük fel, de hiányzik róla a belső kör, — a 37-ik számon a király neve eddig szokatlan módon egy nagy kereszt négy sarkában van, megszaggatva, elhelyezve: LAD—ISL—AUS—REX. Mindkét faj verőtöveibe az írást más, kisebb betűkkel verték bele. Ritkább pénzek, Zanandrea kapitány leletében a 34 szám 27 darabbal, a 37 szám 11 darabbal, — a mosonytétényi leletben a 37 szám 13 darabbal fordult elő. — A két szám együvé tartozik és egymástól el nem választhatók, Szt. László többi pénzeinek sorába be nem illeszthetők. Egész mivoltuk a sorozat végére helyezi, ahová a leletek is utalják és ahol átmenetet képeznek Kálmán pénzeihez.

I. táblázat.

A fajok csoportosítása.

C. N. H. szám	E l ő l a p	Hátlap	J e g y z e t
23	* DVXMVONAS	PANONAI	I. csoport durva veret, a hát- lapon az előlap szé- les peremének meg- felelő bemélyedt barázda van vágva
24	* GEVCARE		
25	† LADISLAVSRE *		
26	† LADIScLAVSRE		
28/30	* LADIScLAVSRE ×		
36	* LADIScLAVSRE	LADISCLAVSRE *	II. csoport finoman rovátkolt vagy gyöngyözött igen finom perem
27	* LADIScLAVSRE		
31	T LAD—ISL—AVS—RE ×		
32	ϰ LAD—ISL—AVS—RE *		
33	LADISCLAVSRE *		
34	* LADIS—LAVSRE		III. csoport teljesen elütő jelleg
37	LAD—ISL—AVS—RE ×		

Az első csoport korban megelőzi a többi, a csoporton belül az összes számbavehető szempontok figyelembevételével a *Corpus* 25 szám kerül az *első helyre*. Egyenes és közvetlen leszármazója I. Géza pénzeinek csak a király neve és címe változott meg az előlapon, a hátlap körirata még PANONAI. Utána az azonos éremkép, jelleg és modor alapján a *második helyen a 26 szám* következik. A 25 számtól a király nevében az S és L betűk közé szűrt kis c betű és a hátlayan a PANONAI körirat helyébe lépő LADIScLAUS körirat különbözteti meg. Nagy egyezése a 25 számmal biztosítja neki a második helyet és arra enged következtetést, hogy megelőzte az évi pénzváltást. — Finomabb verete megengedi azt a feltevést is, hogy a 27 számhoz áll közelebb és a csoport végén volna a helye, viszont az a körülmény, hogy vannak közte teljesen a 25 modorában vert darabok is, a második helyre utalja. A *harmadik helyen a 28 szám* áll. Sok jel arra mutat, hogy a 28 számhoz fűződik az évi pénzváltás rendszere. Az ősi megszokott éremkép elhagyása, a többféle nagyságban kiveret pénz, mind az új rendszerre való áttérés járuléka lehetnek. *Negyedik helyre* új éremképével a 36 szám kerül, a széles peremű és annak bemélyedt nyomát a hátlayan magán viselő csoport utolsó tagja. A leletek is határozottan itt jelölik ki helyét.

A második, finomabb veretű csoportban *első helyre* tesszük a 27 számot. Ügyes kezű, de gyenge inventiójú mestere a 28 számról vette át csekély eltéréssel a királyi főt, de, hogy újat is mutasson, visszanyúlt I. Endre 12 számú pénzének peremére. Ez a szám technika és kidolgozás tekintetében hidat ver és átmenetet képez az I. és II. csoport

között. Még rajta van az I. csoportnak a körirat S és L betűje közé beszúrt c betűje, de hiányzik a hátapon a jellemző bemélyedt barázda, az előlap kimagaszló peremének negatívja. Egész megjelenése a II. csoport élére helyezi. Új bélyegmetsző kerülhetett a verébe, aki finomabb metszési modort hozott a magyar pénzverésbe.

A 31 és 32 számok közt külsőben oly szoros a rokonsági kapocs, hogy nehéz köztük igazságot tenni. A fő különbség köztük abban áll, hogy míg a 31 számon az előlap nagy keresztjén a négy ág egy rövid haránt vonással nyer befejezést (T), addig a 32 számon a száraz végét jobbról-balról két befelé fordított félhold vagy sarló veszi körül (P), megkülönbözteti még a két fajt a 31 szám nagy részén alkalmazott különleges sziglaarendszer. Ez abban áll, hogy az előlap keresztjének a külső és belső kör közé eső részén egy vagy több ágra pontot vagy háromszöget ütöttek.

A két szám nagy hasonlósága szinte kihívja, hogy egy faj két változatának vegyük, de ennek ellene mond a mégis fennálló rajzbeli különbség és a sziglaelhelyezés egyedül álló módja a 31 számon, a szokatlanul nagy súlykülönbség és főleg a leletek tanúsága. A leletek ugyanis azt mutatják, hogy a két faj — mint a delej két sarka — kölcsönösen taszítja egymást.

Leletben a két faj csak egyetlen egyszer a somogykiliti leletben fordul elő 2 db 31-es számmal és 12 db 32-es számmal, ellenben 12 esetben egyik kizárja a másikat. Négy leletben 638 db 31 számú pénz között egyetlen 32-es szám se fordult elő. Feltűnő a két nagy, tisztán csak a 31 számból álló lelet.

E helyen mutatok rá a 31 szám átlagsúlyának feltűnő csökkenésére és 32 szám súlyának kiugrására. A kérdés tisztázása már a pénztudomány területére csap át, ahová szellemi fegyverek híjával lévén, követni nem tudom.

Az elsőbbség kérdését a csoporton belül a bajai lelet dönti el a 31 szám javára, s így ezt tesszük a 27 szám után *másodiknak*. A 32 és 33 számok a Corpus sorrendjében a *harmadik* és *negyedik* helyre kerülnek s így e részben igazolva van Réthy helyes értékkel megállapított sorrendje.

A harmadik csoportot a 34 és 37 számok képezik, egymásutánjukra nézve a kevés lelet nem nyújt elegendő támpontot.

Az elmondottakat összefoglalva, a következő sorrend alakul ki, mely legfeljebb a csoportokon belül enged meg némi eltolódást a számok között: 25, 26, 28, 36, 27, 31, 32, 33, 34, 37. Indokolásul hosszas magyarázat helyett három táblázatot adunk. Az első a technikai alapra fektetett rokonság szerinti csoportosítást adja. A második táblázat a korunkra vonatkozó leletek jegyzéke.* Ebből több irányban vonhatunk le tanulságot. Az első az, hogy a lelet legnagyobb darabszámmal szereplő faja nem okvetlenül a legifjabb is, vagy az utolsóelőtti. Példa rá a most tárgyalt, nyilván kuporgatott, felvidéki lelet, ahol a Corpus 23 számának 334 darabjával szemben a Corpus 33 száma 24 darabbal zárja le Szent László pénzeinek a leletben foglalt sorozatát.

A lelet zömétől távolabb álló faj, főleg kisebb darabszám mellett, rendszeren az elrejtés idejét jelzi; így a honti, göllei, felvidéki leletben a 33-as szám, az aldunai leletben a 34-ik szám.

* A jegyzék nem meríti ki a XI. századból előkerült leletek számát, — a gyűjtők nem ismerve a pontos adatok tudományos fontosságát, leletlajstromokat nem is készítettek és a leleteket fel nem dolgozták. Még napjainkban is Fejér József, kinek egyébként érdemei vannak a hazai numizmatika terén, a kezeibe került sok leletet, minden feljegyzést mellőzve, egyszerűen szétszórta. De nem is volt az Archeológiai Értesítő megindulásáig olyan szaklap, mely hasábjait ilyenmű közleményeknek megnyitotta volna. A fő források, melyekből meríthetünk ma is, az Archeológiai Értesítő, és a Numizmatikai Közlemények kötetei, valamint a M. N. M. Eremtárának Szerzemény Naplója, de sajnos, ennek adatai rendszerint nem fedik a lelet valódi tartalmát. Az Eremtár az odakerült leletekből csak a megtartott darabok Rupp vagy Corpus szerinti számát és a darabszámát jegyezte fel a Szerzemény Naplóba. Az első időben nem is a lelőhely, hanem az adományozó neve látszott fontosnak és azt jegyezték fel, ma öröndetesen más a helyzet. Külföldi — főleg bécsi — szaklapok is hoztak néha hírt magyar leletekről, de ezek inkább későbbi időkbeli valók.

Az irodalmi és múzeumi adatok nagyrészt szórványos leletekről, egyes darabokról szólnak s mint céloznak meg nem felelők, nincsenek a jegyzékbe felvéve.

A jegyzék a legutolsónak tartott fajok sorrendjében van összeállítva.

Szent László korabeli leletek.

Lelethely	23	24	24 A	25	26	28-30	36	27	31	32	33	34	37	38	39	40	41	42	45	46	47	48	49	51	53	54	Forrás*)
Helbény	1569	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	N. K. 1914, 52 lap
Gecse	2	—	—	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	N. K. 1915, 99 lap
Hont	—	—	—	2	1	88	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Sz. N. 57/1906
Ismeretlen . . .	—	—	—	X	X	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	M. P. 207 lap
Aldunai	—	—	—	X	—	X	—	—	—	—	—	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	M. P. 207 lap
Pater Antonian*)	—	—	—	2	49	93	86	169	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Sz. N. 1700/1833 és 150/1885
Baja	—	—	—	X	—	—	XXX	XX	X	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	M. P. 207 lap
Gölle	2	—	—	—	18	55	—	18	—	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	N. K. 1924—1925 44 lap
Székesfehérvár vidéke	2	—	—	1	11	6	14	11	—	114	122	—	1	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Érentsér irattára 8/1921
Felvidéki lelet . .	334	120	12	35	98	121	5	276	368	—	24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Bemutatta a M. T. M. Érent.
Somogykliti . . .	—	—	—	2	2	11	2	7	2	12	39	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	N. K. 1902, 901. és 1905, 71 lap
Ismeretlen (Vargha B.) . . .	1	—	—	—	—	—	—	—	97	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Vargha B. szóbeli közl.
Biharszentandrás .	—	—	—	—	—	—	—	—	171	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	N. K. 1912. 141 lap
Badacsonytomaj .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Érentsér irattára 272/1931
Zamandrea kapitány	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	19	27	11	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	Sz. N. 56/1899
Mosonytétény . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	18	—	13	424	75	50	84	179	—	20	296	117	263	106	—	—	Num. Zeitschrift 1936, 69 l.
Somogyvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	185	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Göndöcs főjegyző levele
Összesen	1910	151	12	71	179	374	107	481	638	218	467	28	25	448	75	50	84	179	1	20	296	117	263	106	—	201	

*) A M. P. 207 lapján említett bács megyei lelet Pater Simon leletének töredéke volt, benne van P. Antonian leletében.

**) Rövidítések:

M. P. = Hóman, Magyar Pénztörténet 1000—1325-ig.

N. K. = Numizmatikai Közlöny.

Sz. N. = a M. T. M. Érentsérnek Szerzemény Naplója.

X = ismeretlen számú darab.

Szembeállítás.

A CNH SORRENDJE												
23	24	24A	25	26	27	28	31	32	33	34	36	37

A CNH száma

A MAGYAR PÉNZTÖRTÉNET KORRENDJE

23	24	24A	25	27	36	31	26	34	37	28	32	33
-----------	-----------	------------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

A CNH száma

lemért darab
átlagsúly

1557 33 — 29 35 55 28 25 35 21 20 46 81
0-6930 0-6001 — 0-6136 0-6840 0-8271 0-6932 0-7024 0-7039 0-6712 0-8157 0-8365 0-8116

HELYES KORREND

23	24	24A	25	26	28	36	27	31	32	33	34	37
-----------	-----------	------------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------

A CNH száma

lemért darab
átlagsúly

1861 120 12 68 152 138 151 306 315 233 255 45 35
0-6778 0-5235 0-6464 0-6010 0-6591 0-6622 0-7764 0-7062 0-6318 0-8711 0-7772 0-7040 0-6611

Jelmagyarázat: /

I. csoport:

Kövér
számok

II. csoport:

Világos
számok

III. csoport:

Dűlt
számok

A maga egészében tekintve a jegyzéket, azt látjuk, hogy a leletek teljesen igazolják a fajoknak *látható* tulajdonságaik alapján történt csoportosítását.

A két főcsoportot a 27 szám köti össze, amennyiben verete alapján a II. csoportba tartozik, de magán viseli az I. csoport némely vonását. A 27 szám után nem fordul elő többé az I. csoportba tartozó pénz. A III. csoportot, a 34 és 37 számokat a leletek is határozottan a sorozat végére utalják.

A 25 és 26 számok I. Géza pénzeivel azonos éremképeik és technikájuk alapján kerülnek a csoport élére. Az utánuk következő helyre a 28 számot a honti, az I. ismeretlen és az aldunai lelet helyezik. A 28 szám után a 36 szám zárja be a csoportot. Semmiesetre se való a sorozat végére, ahová a Corpus helyezte, de megelőzi a 27 számot. Bizonyosság erre Pater Antonian lelete, valamint az is, hogy leletekben egy esetet kivéve (Baja) mindig nagyobb darabszámmal fordul elő a 27-es, mint a 36 szám. A második csoport éián az átmenetet képező 27 szám áll, utána a leletekre támaszkodva a 31 számot tesszük, a bajai lehet itt jelöli ki helyét és az, hogy a 36 szám után nem fordul elő többé leletben a 36 szám. A 32 és 33, valamint a 34 és 37 helyezése nem szorul indokolásra.

Tudom, hogy korrendem és főleg annak alapja, a technikai szempont, beleütközik a közmeggyőződésbe, de számtalan mérés és számítás arról győzött meg, hogy e kor pénzverésének megismerésénél a pénzláb nem az a biztos útmutató, mely mindig célhoz vezet és melynek magam is tartottam. Sok próbálkozás után jutottam el arra a meggyőződésre, hogy más, biztosabb alapot kell keresnem és ezt a pénzek *látható* tulajdonságaiban véltem feltalálni. A kételkedőket óhajtván meggyőzni, szembe állítom a III. táblán a CNHI sorrendjét és a Magyar Pénztörténet korrendjét a magam korrendjével. Felsorolom a lemért darabok számát és az átlagsúlyokat. Sorba állítom az illető korrend szerint a fajokat, könnyebb áttekinthetőség céljából grafikai úton megkülönböztetem az egyes csoportokba tartozó fajokat. Minthogy a Corpus első füzeté már szinte ritkaságszámba megy és talán nincs minden olvasóm kezében: végül képes táblán mutatom be a korrendem szerint sorakoztatott pénzeket.

Jeszenszky Géza.

Egy pannoniai veretű denár a római császárság idejéből.

Gyűjteményemben van az alanti rajzban bemutatott ezüst dénár, melyet 1929. évben szereztem egy földművestől, ki azt nem sokkal előbb, Gödre baranyamegyei község határában, kukorica-földjének kapálása közben találta. Állítása szerint, már néhányszor talált hasonló érmekeket, de azok elkallódtak.

Az érem előlapján jobbra néző szakállas fej (Marcus Aureliushoz hasonló?) „C IINNIVC NVS AVC” értelmetlen köríráttal. — Hátlapon balra néző istennő bőségszarúval „T C VVILIMNIII COS III” köríráttal.

Mérey Andor.

Ottó király dénárjáról.

A Közlönyünk utolsó (XXXVI/VII.) évfolyamának 115. lapján leírt *gőzhátpusztai lelet* Ottó dénárjának nem nagyon sikerült és retouche-sal még rontott ábráján első pillantásra feltűnő, hogy a hátlap két madarának, de az előlap koronájának rajza, sőt körirata is egészen elüt a C. N. H. I. 387. ábrájától. E kis dénárt már Rupp is „ezen korszaki“ (ő a „vegyesházakból“ királyok korszakához veszi) „pénzek legbecsesebb gyöngvének“ mondja, és ritkasági fokát és értékét a legmagasabbra (6/30, csak az egyetlen példányokat jelzi 6/*-gal) becsüli; de a mai napig is a legritkább magyar pénzekhez kell ezt sorolnunk. Boldogult Nuber Károly egy nálam levő sajátkezű feljegyzésében a „legértékesebb, eddig csak 4–5 valódi példányban ismeretes magyar középkori érem“-nek mondja és 500.— békebeli koronára becsüli. E magas értékelés és a dénár kelendősége (a rövid ideig uralkodott Ottó egyetlen pénze) okozta aztán, hogy *igen sok hamisítványa* létezik, sokkal több, semhogy a valódiakkal egykorúak lehetnének, (minden egyébtől eltekintve), — s így érdemesnek tartottam, hogy a M. T. Múzeum Éremtára darabjait megvizsgáljam, s az irodalmat is átnézzem.

A Múzeum példányai kettejének körirata, barát (gótikus) E meg négysarkú O betűje, belső köre, a korona és a madarak rajza teljesen egyezik saját példányoméval, meg a Corpus és Weszerle első, B. I. 6. sz. ábrájával (a másodikon, az I. 7-en éppen az E betű nem látszik, s az M sem jól). Súlyuk 0.55 és 0.35 gm, — utóbbi példány, széle azonban csorbás. Saját 0.38 gm súlyú példányomat Nubertől szereztem annakidején (a világháború előtt, vagy elején); ő ezt idézett feljegyzésében „szép fenntartása“ szerint a második helyre tette (és saját szóbeli közlése szerint ritka és a M. N. Múzeumban hiányzó régi „délsláv“ pénzekért kapta onnan cserébe). Mindezek körirata kétségtelenül M. REG OTTONI, tehát végső S nélkül, és barátírású E-vel, meg O-val; az előlap belső körét megszámlálhatatlan, mert jórészt összefolyó pontok képezik, a két madár szárnya lelóg, közepén haránt csíkkal, — éppen olyan, mint a Corpus és Weszerle ábráján —, csőrük kampós és összeér, s végül a korona lilomszerű levelei rövidebbek, mélyebben és szélesebben hasítottak, mint a gőzhátpusztai lelet ábráján (I. VII. tábla alsó sor 1. sz.). A Corpus ábráján az I és R közt látható két kis függőleges vonalat csakis M-mé lehet ki egészíteni, — semmi esetre sem S-sé, mint Réthy a Corpus szövegében tévesen tette. Honnan vehette ő ezt az S betűt?

A M. T. M. többi (8) példányának körirata, amely nem fent, hanem a pénz bal oldalán kezdődik: REG OTTONIS, — nyílt, kerekhatú E-vel, és ezeken a madarak másképpen, felrepüléshez félig felemelve tartják szárnyukat, amelyen harántcsík nincs, csőrük keskeny, egyenes, össze nem ér, az előlap belső körének pontjai nem folynak össze, és *mind-egyikén egyformán éppen 38 pont van!* (I. VII. tábla alsó sor 2. sz.) Innen, vagy Ruppól vette nyilván Réthy is az S betűt a Corpus szövegébe; — elég helytelenül, mert a Múzeum eme, Réthy saját kezeírása szerint is *kétségtelenül Füredi-féle hamisításain is, mindegyikén tisztán és világosan REG OTTONIS* a körirat, amihez járul még az is, hogy míg a M. REG OTTONI köriratúak jó ezüstből valóknak, addig e Füredi-félék erősen réztartalmúaknak látszanak, már szemre is. Egészen kétségtelen továbbá még az is, hogy a M. T. M.-nak mind a 8 Füredi-féle Otto dénára *egy és ugyanazon verőtővel* készült (kettején veretkettőzés is van); nemcsak a mindegyiken pontosan 38 pontból álló belső kör csekély szabálytalanságának teljes egyezése, s a koronának egyformán a pénzek (herald.) bal oldala felé excentrikus elhelyezése, hanem főleg a betűknek teljesen egyforma állása

a koronához képest, s a RE és G, meg az OTT és ONIS közt indokolatlanul hagyott közök teljesen egyenlő szélessége *egészen abszolút bizonyosságot kell, hogy adjon e tekintetben minden hozzáértőnek.*

És most jön a nagy meglepetés: megtekintve a gőzhátpusztai ábra eredeti fényképét, meglepődve látjuk, hogy ezen is hosszúlevelű a korona, keskeny- és egyenesesőrűek a madarak felemelt szárnyakkal, nyílt az E betű, S van a körirat végén (s nem M az elején), 38 pontból áll a belső kör, és a betűk állása is teljesen és tökéletesen olyan, mint a Füredi-féle hamisakon! — Vagyis: *ez az Ottó dénár is egészen bizonyosan Füredi verőtőve alól került ki* és semmi esetre sem a XIV. században jutott abba az (emberi? a leletleírás nem mondja) „szárcsontba“, amelyben a leírás szerint a lelet többi tartalmát talál-ták, hanem csakis utóbb, — hogy, hogynem? — keveredhetett ehhez.)

Hóman a „Magyar Pénztörténet“ 639. lapján négy Ottó-dénár súlyadatát közli: hármát a M. T. M. s egyet a győri bencés főgimnázium gyűjteményéből (0.44 gm) és ötvözetüket jónak (800/1000) állapítja meg (325. l.). A 3 múzeumi közül egyik „csonka“, súlyát (0.35 gm) nem is vette számba az átlagsúly (0.453 gm) kiszámításánál. A másik kettő, melyet számbavett, 0.37 és 0.55 gm súlyú; az utóbbi a legszebb, bizonyára az azelőtt Sziklay-féle darab. A 0.37 gm-os pedig egyike a Füredi-féléknek; utóbbiak közül egyébként csak egy éri el a 0.38 gm-ot, a többi mind 0.37 gm alatt marad (a gőzhátpusztai 0.37 gm a leletleírás szerint). A már Rupp említette két Weszerle-féle darab Weszerle B/I. tábláján másképen excentrikus külső körrel ábrázolt s így a M. T. M. mai példányaival nem azonosítható, — de még W. ábrái sem teljesen pontosak. Saját példányom hátlati külső köre a Weszerle I. 7.-tel egyezik, előlapját pedig kétségtelenül ugyanazzal a verőtővel verték, mint a csonka múzeumi darabot, mert még a verőtő két apró pontszerű ütődése is teljesen azonos helyen van rajtuk, míg a 0.55 gm-os Sziklay-féle (amely Nuber szerint is a legszebb), más előlapi verőtő alól került ki. (A hátlati verőtő azonosságát nehezebb megállapítani, mert íratlan.) Így tehát bizonyosan valódi Ottó-dénár csak öt ismeretes: 2 a M. T. M. Éremtárában, (1 Sziklay-, 1 Weszerle? gyűjt.-éből), az én példányom s még egyet említ Nuber (4. helyen) valódinak: a túrócszentmártoni múzeumból, s az ő ítéletében bízhatunk. Nuber feljegyzése szerint kétesnek tartotta a Festetich-félét, amelyet már Schoenvisner, Weszerle és Rupp is említ és amely jelenleg, úgy tudom, Egger útján, aki a Festetich-gyűjteményt megvette, a debreceni Déry-Múzeumba került; ez azonban a róla készült átdörzsölés szerint feltétlenül valódi, csak a Déry-Múzeum másik példánya Füredi-féle, s ilyen lehet a győri bencés főgimn. darabja is.

Schoenvisner ábrái még kezdetlegesek, — sematizáltak; ő csak Festetich példányát ismerte (a M. T. M. Éremtárában lévő „Numophilacium Hungaricum Festeticianum Kesztheliense“ ábrái is Schoenvisner réztábláiról készültek). Sőt még Rupp hibás ábrája is Schoenvisnerének felhasználásával készülhetett, mert a betűk helyzete teljesen hasonló, — Schoenvisnernél is megvan már a nagyobb köz az E és G meg T és O között.

Rupp ábráján és szövegében is barátrású az E, de „OTTONIS“ van, a körirat oldalt kezdődik s a madarak felrebbenő, — nem csíkos szárnyúak —, de tudjuk, hogy ábrái nem pontosak,*) szövege hemzseg a sajtóhibáktól s barát- vagy antiqua-betűi sokszor saját ábráinak ellentmondanak.**) Weszerle az Éremtárban lévő kéziratok katalógusában 3 Otto-dénárt említ; a két sajátját ábrázoltatta B. I. tábláján s megemlíti, hogy mindkettőtől különbözik a Festetich-féle. De azért az a feltevés, hogy e pénznek kétféle *valódi* változata létezett volna, s a Rupp idejénél sokkal későbbi Füredi-hamisítványok, e másik, Rupp-féle változat hamisításai volnának, egyáltalában nem hihető; mert, bár ezen korban, a XIII. és XIV. sz.-ban az uralkodó barát E betűt elég gyakran váltja is fel az antiqua E a magyar pénzekben: mégis ilyen kerekhatú, de nyílt E nem fordul elő, csak sokkal korábban, II. Gézánál (C. 133.), III. Bélánál (C. N.H. 104, 112), II. Endrénél (C. 116, 171, 197/8), meg sokkal később — Mátyásnál. A köriratnak M(oneta)-val kezdése pedig gyakori pl. IV. László pénzein is, ahol tudjuk, REX (sic!) LADISLAI és M. REGI LADISLAI is előfordul, amely utóbbinak analógiája az OTTONI is; hiszen akkor a verőtővésők egészen bizonyosan nem tettek még érettségít latinból! De az egész

*) L. N. K. XXX—XXXI. k. 60. l. 11/2. sor.

**) Mint azt már Károly R. pénzeinél is megjegyeztem. (N. K. XXV. k. 165. l. 9. j.)

stílusa e Füredi-féléknek, a madarak rajza, sat., új s még hozzá elég ügyetlen hamisítás benyomását keltik, amelyet tehát *egészen bizonyosan* Füredi készített Rupp nem pontos ábrája után, hiszen híven átvette róla a madarak és koronalevelek rajzán kívül még a körirat-kezdet helyét, sőt a fenntemlített indokolatlan közöket is a körirat szavain belül! Rupp E betűje is könnyen nézhető nyílt E-nek, amely betűvel Füredi nekünk akaratlanul is célszerű kulcsot adott kezünkbe teremtményeinek könnyű felismerésére! Valódi Otto-dénár nem lehetett a kezében, mert akkor nem ilyenek volnának a hamisítványai, mint a milyenek; ennyire ügyetlen ő mégsem volt.

Kár, hogy biztos Otto-dénár-lelőhelyet nem ismerünk; — de azért azt a feltevést, hogy koholt lenne valamennyi, nem oszthatom és nem gondoltak erre régi szaktekintélyeink sem, Schoenvisnertől, Rupptól és Weszerletől Réthyig és Nuberig. Szorosan csatlakozik e pénz hátlapi ábrázolása V. István C. 297. dénarához*) és stílusa utolsó Árpád-házi királyaink pénzeihez és a korona (amely, tudjuk, nagy szerepet játszott ez idők királytörténetében) az előlapon is igen korszerű és rajza egészen hozzáillik III. Endre és Vencel pénzeinek ábrázolásaihoz.

Eredményeimet röviden összefogva tehát:

1. A gőzhátpusztai lelet Ottó-dénárja Füredi hamisítványa és csak utólag kerülhetett a lelethez.

2. Füredi hamisítványait, amelyek mind egy és ugyanazon, Rupp hibás ábrája után készült verőtővel igen rossz ezüstből verettek, könnyű felismerni a nyílt kerek E és kerek O betűről, a REG OTTONIS köriratról, a betűk állásából, a 38 pontból képezett belső körről és a rajz-eltérésekből (magas, keskeny korona, egyenes, hosszú, össze nem érő csőrrel bíró madarak, felemelt szárnyakkal, harántesík nélkül).

3. Valódi Ottó-dénár öt ismeretes: 2 a M. T. M. Múzeumban (1 Sziklay-, 1 Weszerle-féle), 1—1 a túrócszentmártoni Múzeumban és saját gyűjteményemben, meg a debreceni Déry-Múzeum-ban, a többi mind Füredi-féle hamisítvány.

Dr. Schulek Alfréd.

*) Amelyet Schoenvisner még szintén Ottóénak tartott.

János király levele a pénzverésről.

1531 február 15. Üllő.

Zápolyai János király Nádasdi Tamásnak írt levelében különféle utasításokat ad. A pénzverés dolgában bizonyos Bonifacius tanácsára úgy intézkedik, hogy amíg Gritti-vel a pénzverés felől nem tanácskozik, 100 márka ezüstből veressen 10 latos dénárokat, mert a 14 latos dénár nagy formában túlvékony lenne, kis formában pedig a nép obulusnak tartaná és nem fogadná el dénárul, különösen azokban az országrészekben, ahol uralma még nem szilárd.

Joannes rex Hungarie etc.

Magnifice fidelis nobis sincere dilecte. Remittimus tibi argentum illud centum videlicet marcas per hunc servitorem nostrum Joannem Horwath. Literas etiam remissimus magistrorum rotarum, literas etiam ex Transsilvania vobis allatas. Sed noster kerezthfya scribit equivoce, ubi de Thurcis et de domino suo scribit. Sed quatenus erimus in Transsilvania, partim poterimus fortasse intelligere nos, partim vero tu, quidnam velit intelligere. Hunc Gregorium, quem cum Joanne Horwath ad te misimus, mittimus ad certa servitia et negotia nostra, quę a nobis intelliges. Des ei florenos XXV. Pazthohy et Blasio Kenderesy provideas, ut nos subsequi possint, quia non possumus esse sine servitoribus. Nunciaverimus tibi per Annibalem de antiquo servitore nostro Janor. Illud reddas ei. Alexium Chaky provideas omnio. Datum ex Lew 15. februarii 1531.

Joannes Rex
manu propria

Ex parte monete contulimus cum Bonifacio, ut interim, dum poterimus super hoc dominum gubernatorem¹ consulere, eudatur monetæ X. lotonum. Hoc autem propterea, quia si esset XIII. lotonum, scilicet si euderetur in forma maiori, esset valde tenuis, instar papiri. Si vero euderetur in forma parva, qualem nunc attulit ad nos Bonifacius, extunc a populo reputaretur pro obolo et non acceperetur pro denario et sic pateremus maximum damnum et hoc nunc ubi non habemus absolutam regni obedientiam, sicut videtis. Credimus autem, quod dominus etiam gubernator bono consulet isto, quando intellexerit istos rationes. Committatis autem strictissime istis, sicut et nos commisimus, ut eudant in vera liga X. lotonum.

Joannes Rex

manu propria

Ne autem cesset cusio, des ei argentum usque ad centum marcas et ex hac eadem (sic!) argento poteris habere pecuniam pro negotiis nostris ordinandis.

Kívül: Magnifico Thome de Nadasd locumtenenti et gubernatori², fideli nobis dilecto.

(Eredeti levélpapíron, hátlapján piros viaszpecsét nyomaival. — Országos Levéltár. Nádasdy-család levéltára IX.)

Istványi Géza.

Megjegyzések János király pénzverési rendeletéhez.

A fent közölt levélnek pénzverésre vonatkozó rendelkezései érdekes és fontos új adatokat nyújtanak János király pénzverésének történetéhez. Mindenekelőtt kiderül, hogy a király 10 latos finomságban verette 1531-ben a pénzeit, ami elég jó pénznek felelt meg. A 10 latos finomság ugyanis átszámítva, 650-es finomságnak felel meg és a király négy darab 1531. évi veretű dénárján próbatúvel finomsági próbákat téve, az eredmény valóban 700-as körüli finomság volt.³ A jó pénz verésére való törekvés összevág a Budán 1530 végén vagy 1531 január elején tartott országgyűlés idevonatkozó határozatával, mely szerint „rendelik, hogy adás-vevéseknél törvényes pénzekül I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos királyok, valamint az ő (János) 1526- és 1527-ben vert pénzeit, úgy azokat, melyek most is Budán veretnek, valamint, melyek Ferdinándnak körmei pénzverdéből kikerülnek s jegyeikről könnyen fölismerhetők, mindenki tartozzék fej- és jószágvesztés terhe alatt elfogadni, minden egyéb rézpénzt pedig, kerültek legyen azok az ő vagy Ferdinánd pénzverdéből ki, a budai kamarába beváltás végett elvinni s ezen rendelet áthágójának vagyonából egyharmadrész a följelentőnek fog kiadatni, a többi kétharmadrész a királynak maradván”.⁴ Megerősítik ezek azt az eddig is hangoztatott tényt, hogy János király pénzei ellen minőség tekintetében általában nem lehet kifogást emelni. Igazolják tehát ezek Áldásy feltevését, aki szerint Ferdinánd ismert rendelete, melyben János király pénzeinek forgalmát eltiltotta, azok silányságával okolva meg intézkedését,⁵ nem annyira a pénzek rosszasága miatt jött létre, hanem a két uralkodó egymás iránti természetes féltékenysége és kölcsönös vetélkedése lehetett az igazi ok. De az is lehetséges, hogy e tilalmi rendelet az országgyűlési végzésben is emlegetett rézpénzekre vonatkozott.

Világot vet arra is ez a levél, hogy milyen nagy szerepe volt a pénzverésben ezidőtájt Gritti Alajosnak, a János király által 1531 elején kinevezett kormányzónak. A király úgy adja ki a rendelkezéseit, hogy azok legyenek érvényben *addig is*, míg a kormányzóval megtanácskozza a kérdést. A levélnek ez a része közvetve módot nyújt arra, hogy

¹ A „gubernator“ Gritti Alajos.

² 1531. jan. 21.-én nevezte ki Nádasdit Gritti alkormányzónak.

³ A finomsági próbákat Kalmár János dr. múzeumi őr volt szíves kérésünkre elvégezni. Munkájáért ehelyütt is köszönetet mondunk.

⁴ Századok 1876. 582. l.

⁵ Áldásy Antal, I. Ferdinánd király 1529-iki pénzrendelete, Num. Közl. III. 1904. 1—3. l.

János király 1531. évi veretű pénzeinek rejtélyét megoldjuk. Ugyanis az 1531. évi veretű pénzeken, úgy az aranyforinton (CNH. II. 321.), mint a dénárokon (CNH. II. 339. és 340.), a hátapon különös módon — alul — elhelyezve kétrészü címerpajzs szerepel. A felső mezőben egyenszárú kereszt, az alsóban pedig — amennyire ki lehet venni az ábrát — emberfej látható. Ez a címer semmiesetre sem lehet pénzverőjegy, annál kevésbbé, mert az aranyforinton (C 321.), az előlapon ott van a kolozsvári bástya és ^MA betűk, a C 339. sz. dénáron pedig N—A, vagyis a nagybányai jegy. Azzal a ritka esettel állunk tehát szemben, hogy magyar pénzen idegen címer szerepel. Ezt a címert sikerült most — épen e levél útmutatása alapján — részben feloldani, mert fölmerült nyomban a feltevés, hogy nem Gritti címeréről van-e szó? A Magyar Történelmi Tár egy velencei címeres krónikából közli a Gritti-család címerét,⁶ amelyik tényleg részben egyezik az érmeiken látható címerrel. Ugyanis a Gritti-család címere szintén kétrészü címerpajzs, melynek felső mezejében ugyanilyen egyenszárú kereszt foglal helyet, míg az alsó mező üres. Feltétlenül Grittinek, mint kormányzónak, a címere szerepel tehát az érmeiken, csak az alsó mezőben levő emberfej-ábra feloldása igényel még behatóbb kutatást.⁷

További felmerülő kérdés, hogy a rendeletben emlegetett dénárokat hol verték? A C. 339. dénár N—A verdejegyet mutat, a C. 240. azonban jegynélküli veret. A kettőnek a típusa abban tér el egymástól, hogy a C. 239-en a Mária térdalakban van ábrázolva, a C. 340-en pedig csak derékig látható és félholdra van helyezve. Az N—A jegyű pénzek verdehelye minden bizonnyal Nagybánya. Igaz, hogy a Nagybányára vonatkozó 1531-i adatok némileg ellentmondók. Szirmay szerint⁸ ugyanis Nagybánya „1530-ban a mohácsi veszedelem után Zápolya János birtokába jutott“, Gündisch adatai szerint⁹ viszont átmenetileg Ferdinánd hadai is birtokba vették Nagybányát. Ez a birtokbavétel azonban nagyon is átmeneti állapot lehetett és Nagybánya város a pénzverővel együtt valójában János király birtokában volt. Tehát az N—A jegyű dénárok verdehelyét itt kell keresnünk. A jegynélküli, tehát C. 340. dénárok verdehelye már bizonytalanabb, de minden valószínűség szerint, Buda. Igaz, hogy éppen ezeit (1529 szept.—1532 szept.) a bányavárosok, tehát Körmöcbánya is. János király kezébe kerültek, de mint Krizskó mondja,¹⁰ nem lehet tudni, veretett-e itt pénzt János király, vagy sem. Ellenben a budai pénzverést igazolja, egyrészt az említett országgyűlési végzés, másrészt Krizskó azon adata, hogy János király még 1529 november 18-án Körmöcről 20 pénzverőt rendelt Budára. Feltehető tehát, hogy a jegynélküli pénzek Budán készültek. Eléggé megvilágítja ez a szerény részletkérdés is azt a rendkívül zavaros helyzetet, mely a kettős királyság korának pénztörténeti feldolgozását oly nagy mértékben megnehezíti.

Felderítésre vár Bonifácus személye is. Neve után ítélve, olasz lehetett, talán Gritti környezetéhez tartozott, de mindenesetre némi köze volt a pénzveréshez. Igen érdekes a levél vele kapcsolatos azon része, melyben a király kifejti, hogy 14 latos — tehát csaknem színezüst — pénzt azért nem verethet, mert ha a 14 latos dénárt nagyobb formában vereti, papírvékonyaságú lenne, ha pedig kisebb formában, akkor a nép obulusnak tartaná. Ez utóbbiról említi, hogy *amilyet most hozott hozzánk Bonifacius*. Úgy látszik tehát, hogy próbaképen vertek jó ezüstből néhány darab kisformájú dénárt, de ezekből ezeitől egyetlen példány sem ismeretes. Ellenben a jegynélküli C. 340. sz. dénár vastagverete (talán próbaverete) ránk maradt (CNH. II. 341.).

Mindenesetre ez a levél teljes mértékben világot vet János király 1531. évi veretű dénáraitra. Értékes adatokkal bővíti a János király pénzverésére vonatkozó, egyébként nem nagyszámú forrásanyagunkat.

Huszár Lajos.

⁶ Magyar Történelmi Tár II. 1857. 12. 1. A krónika fellelhető a velencei Marciana könyvtár kéziratai között. L. még Siebmacher's grosses u. allgem. Wappenbuch, Ungarischer Adel II. k. 205. l. 162. t.

⁷ Utóbb szereztünk tudomást arról, hogy egészen más utat követve, Schulek Alfréd dr. már régen felismerte e címerben a Gritti-címer. Vegyesházi pénzeink nagyérdemű és élesszemű kutatójának szívesen átengedjük az elsőbbséget ennek a részletkérdésnek a megoldásában.

⁸ Szirmay Antal, Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete, Buda 1809.

⁹ Gustav Gündisch, Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit (1530—1828), Num. Zeitr. Wien, 1932. 69. l.

¹⁰ Krizskó Pál, A körmöczi régi kamara és grófjai. Ért. a Tört. Tud. köréből VIII. k. X. sz. 1879. 56—57. l. Az oklevelet közli Ernyey József, Num. Közl. XXV. 1926. 125. l.

A nagybányai pénzverőház II. Rákóczi Ferenc korában. 1703—1705.

Nagybányát 1703 augusztus 13-án egy szabadesapat hajlította Rákóczi hűségére. „Békésy András, Lantos János, Balla Urszuly hadnagyok két zászlóval és amaz híres tolvaj hollómezei Pintye Gligor, heted-, vagy nyolczad-magával és egynéhány gyalogok az városhoz és alá estve felé nagy sebessen jöven, az magyar-kapu eleiben állván, hatalmasul sürgették s kívánák, hogy a várost adjuk fel az Méltóságos Fejedelem számára.” A város fejei tanácstalanul állottak a kurucok kívánságával szemben, s másnap reggel abban egyeztek meg velük, hogy a fejedelem elé viszik a kapituláció kérdését. A kurucok nem tartották meg az egyezséget. „A kapura nagy dühösséggel jöven, a külső kaput bevágták, közöttük első lévén az megemlített Pintye.” A polgárok erre fegyvert fogtak, s Pintye elesett a csetepatéban. Rákóczi a városnak adott igazat. Követeit kedvesen fogadta, „kik visszajöven, az Méltóságos Fejedelem protectinális levelét praesentálták.”¹

Nagybányával egy bányáiról és pénzverőházáról nevezetes város került Rákóczi kezére. Az arany- és ezüstabányákról az volt a fejedelem véleménye, hogy inkább csak hírből, mint valóban gazdagok, de a város gazdasági jelentőségét jól ismerte és a felkelés egész ideje alatt foglalkoztatta a hadiipar szolgálatában. Öntermelése és portörőmalma különösen a felkelés elején volt jelentős eszköz „a hadak számára kívántató por és golyóbis” előteremtéséhez.

A város Rákóczi-korabeli életének legfontosabb eredménye és legmaradandóbb emléke a pénzverés volt. A pénzverőház változatos, de részleteiben nem eléggé ismert történetének² új korszaka folyik le a szabadságháború alatt. A multját tekintve inkább német „Münze“, minden ízében magyar intézménnyé válik, magyar vezetés alatt, magyar nemzeti érdek szolgálatában.

A pénzverőház fejlődése ebben a korszakban sem volt zavartalan. Történetének e rövid szakaszában is két részletet lehet megkülönböztetnünk. Az első időszak Nagybánya hódoltatásától az 1705. év végéig terjed. A zsibói vesztett csata után Erdély elvesztése folytán a pénzverőház nincs többé biztonságban, a fejedelem Munkácsra költözteti. A második időszak itt folyik le. A nagybányai ház munkája ekkor sem szűnik meg ugyan, de jelentősége alászáll, partikulája lesz a munkácsi háznak.

A munkácsi pénzverés történetét elég jól ismerjük Thaly Kálmán közléseiből. A nagybányai két és fél esztendő munkájáról az ott vert hat féle Rákóczi-pénz volt eddig minden emlékün. Ezt a hiányt szeretnénk néhány adattal kitölteni.

A pénzverőház ügyeit a város meghódolásáig egy Strelin Godofréd Kristóf nevű német vezette, „quondam aliquot Germaniae Principum ac Comitum Consiliarius

¹ Az eseményt a város jegyzőkönyve örökítette meg. Onnan közölte Thaly Kálmán A székesi gróf Bercsényi család c. művében. III. köt. (Budapest, 1892.) 37. l. Nagybánya meghódolásáról Rákóczi is megemlékezik Emlékirataiban. 3-ik átdolgozott kiadás. Pest, 1868. 37. l.

² Történetét Gustav Gündisch írta meg: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit (1530—1828). Numismatische Zeitschrift. Neue Folge, 25. Band. (1932.) 67—98. l. Munkája az osztrák szemléletmód példája. A pénzverőház Rákóczi-korabeli életéről mindössze ennyi mondani valója van: „Im Jahre 1703 besetzen die Malkontenten Nagybánya und begannen eine intensive Münztätigkeit. Die zurückbliebenen Münzbeamten wurden von den neuen Herren zum Teil weiter in Verwendung genommen. Die Ausprägung leitete der Münzdirector Michael Ajtai, der im Münzwesen der Malkontenten eine grosse Rolle gespielt hat“.

et Intendans Nagy-Bányae“. Bár Rákóczi szívesen alkalmazott német szakembereket, nem hagyta meg ebben a hivatalában. Nagybányát egyként fenyegette Szatmár és Kővár német helyőrsége, a város kuruc parancsnoka a két vár meghódolásáig gyakorta kapott olyan híreket, hogy a németek Nagybánya ellen készülnek. Olyan emberre volt tehát szüksége, aki bizalmát egészen birta. Előbb Ramocsaházi Györggyel próbálkozott,³ de úgylátszik nem volt megelégedve szolgálatával. 1703 szeptember 1-től Ajtai Mihály az „Inspector Domus Monetariae Nagy-Bányaiensis.“ Hatásköre nagyobb volt, mint amekkorának a címe mutatja, valójában a bányák, a pénzverőház és a hadi iparművek vezetője volt. Strelin felől a fejedelem úgy határozott, hogy „mentül-hamarébb“ jöjjön a táborba, „mivel szolgálatja szükséges lészen“.⁴

Strelin nyügös, beteges ember volt, keservesnek találta az új helyzetet és vonakodva fogadta a fejedelem parancsát. „Ma délután Ajtai Mihály uram értésemre adta, — írja 1703 november 11-én Sennyei Istvánhoz intézett levelében⁵ — hogy minél hamarébb lehetséges, Nagyságodhoz elmenjek és ott további rendelkezéseket vegyek át. Bár Ajtai uramnak azt feleltem, hogy a testemen kelés van, amely már hétszer fakadt ki és nehéz a kivágása, mindamellett mégis kész vagyok elmenni és felséges fejedelmnek engedelmeskedni, ha előbb azt a járandóságomat leszámolja, mely engem, mint a pénzverőház egykori felügyelőjét illet (ez 50 forintot tesz ki), egyébként lehetetlen erre az útra vállalkoznom, mert nem csak a távozásom előtt felvett adósságokat kell kifizetnem, hanem ebből az összegből feleségemnek is kell juttatnom megélhetésére valamit, az ő eltartását egyébként a felséges fejedelem, míg én a táborban időzöm, kegyesen megígérte. Ajtai uram pedig Nagyságod rendelete nélkül egy garast sem akar kifizetni.“ Rákóczi 200 forintot rendelt számára.⁶ Az előd és az utód viszánya még tovább is folytatódott. Strelin 1705 májusában azt panaszolja Rákóczinak, hogy Ajtai valami járandóságát nem adta meg, nagy insége miatt Selmeczre jött s ezalatt 105 forintot vett kölcsön.⁷

Miként került Ajtai Mihály a nagybányai pénzverőházhoz, szolgált-e már ott inspectorságát megelőzőleg is, hol szerezte a hivatala ellátásához szükséges szakismeretet — ezekre a kérdésekre még nem tudunk felelni.

Birtokos nemes úr volt, a háborús időben sok kára esett és sokat bajoskodott jobbágyaival. Egy ízben azt panaszolja a fejedelemnek, hogy százig való marháját elhajtották a szatmári németek, Esze Tamás és Kis Albert katonái mindjárt vissza is nyerték, de tisztartójának mégsem akarják visszaadni a hajduk.⁸ Galambos Ferenc szatmári commendansnak „háládatlan és szófogadatlan jobbágjai“-ra panaszodik: „búzámat is oda hagyák veszni, ma sines annyi jószágban egy marok vetésem is“.⁹

Kemény református ember volt, hűséges fia egyházának. Támogatta a bujdosó sárospataki kollégiumot.¹⁰ Azzal vádolták meg, „hogy a bányákon lévő pópista tiszteket s bányászokat ki hányván, calvinistákat tett helyettek“.¹¹

A németeket nem szerette. „Csak az Isten mennél hamarébb vinné ki Magyar Országból a németet és Isten Nagyságodat, jó Kegyelmes Uramat boldogítaná, mellyért

³ „Ajtai Mihály inspectiója külömb lészen Ramocsaházy György hívünk inspectiójátul.“ Rákóczi levele Sennyei Istvánhoz, Báthori-tábor, 1703 október 10. Archivum Rákóczianum. I. köt. 130. l.

⁴ Utasítás Sennyeihez, Tokaji-tábor, 1703 október 30. Archivum Rákóczianum. I. köt. 139. l.

⁵ Latin szövege Archivum Rákóczianum I. köt. 132—133. l.

⁶ Ajtai Sennyeihez, Nagy-Bánya, 1703 november 22. Archivum Rákóczianum. I. köt. 182. l.

⁷ Panasz a fejedelem válaszával: Extractus instantiarum, 1705 május hó 29-én kelt 219. sz. bejegyzés. Országos Levéltár. Lymbus. Ser. I. fasc. 76. — Rákóczi 1705 június 4-én kelt rendelete Ajtaihoz: „Strelius Gáspár uramnak, a minemű fizetése rendeltetett, a szerint ötet exolvállyá“. Protocollum Rákóczianum 274. l. Magyar Nemzeti Múzeum. Fol. Hung. 978. — Ajtai válasza 1705 július 2.: „Strellius uram eránt vöttem méltóságos parancsolattyát, több instructiót nem várok.“ O. L. Missiles.

⁸ A fejedelem rendelete a marhák visszaadására: Eger, 1704 március 15. Archivum Rákóczianum. I. köt. 80—81. l.

⁹ Levele Galambos Ferenchez, Bánya, 1705 március 29. O. L. Missiles.

¹⁰ Erdélyi János: Adatok a sárospataki ref. főiskola történetéhez. Sárospataki Füzetek. VIII. (1864.) 47—54. l.

¹¹ Rákóczi vizsgálatot rendel el ebben az ügyben, 1704 június 18-án kelt rendeletét Thaly közölte: Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. VIII. (1877.) 147—148. l.

az Ecclesiák könyörögnek.“¹² 1703 szeptemberében, mikor Teleki Mihállyal tárgyalások folytak Kővár feladása felől, a kurucok részéről ő és Porcsalmi István volt kezesnek kiszemelve. Már indulóban voltak, mikor híre jött, hogy Kővár alatt a kuruc csapatokat széjjelverték. Ez az egyetlen közéleti működése, mely nem Nagybányával, s nem a felkelés gazdasági ügyeivel állott kapcsolatban.¹³

Nagybányán kezdetben nem volt könnyű helyzete. A szatmári ostromzár parancsnokai pénzt kívántak a hadak számára s Rákóczi Ajtait utasította a kívánt összegek kifizetésére. „Az mely pénz ott az pénzverő háznál találtatik, a heti számosok fizetésén kívül, azt hadaink kezéhez adja.“¹⁴ A pénzverés csak november végével indult meg, Ajtai nem tudott miből fizetni. A fejedelem — úgylátszik — nem volt tisztában a nagybányai művek állapotával, mert igen keményen ír Ajtairól Sennyeinek: „Remélttük, hogy azon hadaink számára rendelt pénzt adminisztrálta is. Kegyelmed azért a pénzért küldjön reá, s ha tovább is azon pénzt nem adminisztrálja, más modalitással is exigáltatni rajta megparancsoljuk.“¹⁵ Ajtai válaszolt Sennyei felhívására s beszámolója vigasztalan képet nyújt a nagybányai helyzetről.¹⁶ „Az én inspectiómban Augustusnak fructusát Urunknak magam vittem be; Septembernek egy polturája több nem volt, a ki az művesekre és építésre ment.“ „Az bányászoknak minden hónap 23-dik napján fizetéseknek kell lenni; az mit ők az bányából acquirálnak, ugyanabbul megyen ki nekik az fizetés és ha mi attul megmaradna, az mehet az ország erszényében; de az elmúlt holnapnak (október) introitusbul, fizetésektül egy poltura sem maradt, még adós maradtam 90 vagy 100 forinttal.“ „Ezekén kívül véghetetlen requisitumokra a sok expensák.“ „Ha csak így kezdünk oeconomizálni, hogy csak az készhez nyulunk: minden dologtul megesendül az garadunk; az kereskedő-emberek sehonnét semmit bé nem hoznak, hanem az mit azelőtt behordottanak, azt kihordják.“ Ajtainak a bányák jövedelmezőségéről adott felvilágosítása megegyezik Rákóczi véleményével, hogy azok csak hírből, de nem a valóságban gazdagok. „Ha az császár ideiben való ratiókot megnézi Nagyságod: annuális proventus a bányáknak 3000 forintot meg nem halad messze. Tudja meg Nagyságod, hogy soha, se királyok, se császárok azokat a bányákat nem colálhatták, hanem a város, az is annyira épült, hogy 40.000 forint adósságba verte magát; megkenvén valami miniszternek a markát, magoknak nagy privilegiumot contrahálván, vetették a bányákat az adóssággal együtt a jámbor császár nyakába.“ Baj volt a munkásokkal is, lusták és elégedetlenek voltak: „az mint az német váluján hizzanak: nehéz nekik, hogy úgy nem élhetnek. Vagyon irántok bőséges instructióm.“ A város katonai parancsnokai is inkább nehezítették, mint támogatták munkáját. A nagyívó Pap Mihály részegségében a pénzverőházhoz szolgáló embereket is zaklatta, a verőháznál lévő Vizajtónak a kulcsát magánál tartotta, holott addig az inspectornál állott; a rövid téli napokon a művesek alig végezhettek valamit, mert az alkonyat beálltával nem folytathatták tovább a munkát.¹⁷ Ajtainak oka volt az ekeseredésre, a felkelés kezdetének minden zürzavara és fejetlensége megmutatkozott a gondjára bízott művek sorában. „Rontáshoz tudunk, az építéshez semmi gondunk.“ Önérzetes választ ad a pénzt követelő Sennyei generálisnak, midőn az a pénz hiányáért őt akarja felelőssé tenni: „A pénz iránt parancsol Nagyságod, interimalis ratiómot elkészítvén, levigye. Szomorúnak látszik: három hólnapi administratiómban ily hamar suspectussá lettem; meglesz az is.“

¹² Levele Rákóczihoz, Bánya, 1704 december 1. O. L. Missiles.

¹³ Kajdi István levele Sennyeihez, Nagy-Bánya, 1703 szeptember 14. Archivum Rákóczianum. I. köt. 168. l.

¹⁴ Rákóczi utasítása Sennyeihez, Tokaji-tábor, 1703 november 29. Archivum Rákóczianum. I. köt. 147. l.

¹⁵ Tokaji-tábor, 1703 december 18. Archivum Rákóczianum. I. köt. 152. l.

¹⁶ A következő idézetekre nézve l. Ajtai két levelét Sennyeihez: Nagy-Bánya, 1703 november 22. és november 23. Archivum Rákóczianum. I. köt. 176—177. l. és 181—182. l.

¹⁷ A város parancsnokai Porcsalmi István, Kos Mihály, Gödény Pál voltak. 1704 március végén Pap Mihály (l. Rákóczi rendeletét Gödény Pálhoz, Gyöngyös, 1704 március 28. Archivum Rákóczianum. I. köt. 165. l.). 1705-ben Bárczai Zsigmond. — A fejedelem megbízásából Katona Mihály és Ajtai Mihály 1704 augusztus 15-én folytatták le a vizsgálatot Pap Mihály ellen. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. XVII. köt. 270. l. Magyar Nemzeti Múzeum. Fol. Hung. 1389. — A kulcsra vonatkozólag Ajtai Rákóczihoz, 1704 december 1.

Ilyen állapotából emelte ki a nagybányai műveket Ajtai szorgalma és erélye. Munkásságát akkor tudjuk kellőképpen értékelni, ha nyilván látjuk feladatának és helyzetének a nehézségét. Csak háromhónapi küzködés után jut tulajdonképpen feladatának, a pénzverésnek a megkezdéséhez.

A nagybányai pénzverésnek, egyben Rákóczi pénzverőinek első terméke az 1703-as évjáratú ezüst poltura, a Moneta Nova Regni Hungariae. A pénz előlapján zárt koronával fedett magyar címer áll, hátlapján glóriás Madonna félholdon, jobbában jogar.

Az ezüst polturákat Ajtai 1703 november 14-től kezdte veretni¹⁸ s az 1704. évben folytatta, 1705-ben már a réz poltura váltotta fel. A pénz formáját és rajzát a fejedelem határozta meg,¹⁹ ő ragaszkodott a Habsburg-pénzek Madonnájához, s az ő elhatározása volt, hogy az ország függetlenségi harcának kifejezésekként a magyar címer kerüljön a császár képének a helyére. A rajz kimetszése késett, mert a vaspéldametsző odahagyta Nagybányát. Az 1703-as polturák verése tehát alig negyedévig folyhatott, ebből magyarázható nagy ritkasága.²⁰ Ércanyagát főként az Ajtai kezelése alatt lévő bányák szolgáltatták. Bár a misztótfalusi bánya művelése nem bizonyult gazdaságosnak, a felsőbányai bányák felesen adták az ezüstöt. 1704 szeptember 20-tól december 1-ig a bányabányai bányák felesen fordított kiadásokon kívül 9 ezer forintot hoztak a fejedelem ládájába. A vallásos Ajtai Isten ajándékát szemlélte ebben a bőségben: „Ezen áldása Istennek nem volt a német idejében.”²¹ Az ezüst polturán kívül más fajta ezüst pénzt Rákóczi idejében nem vertek Nagybányán.

Nem lehetetlen azonban, sőt bizonyosra vehető, hogy császári pénzeket itt is vertek, akárcsak Körmöcbányán a felkelés ideje alatt. Ez esetben az 1703-as féltallérok között vannak olyanok, melyek Rákóczi nagybányai pénzverőinek a kezéből kerültek ki. Erre kell következtetnünk a fejedelem Ajtainak szóló egyik rendeletéből: „Féltallérosokat új formára veresse, ha vagyon új formája, ha pedig nincs, a régi formára, Császár képére veresse.”²² Talán azért is nem vertek Nagybányán ezüst forintokat, mert a régi, a forintosokéval azonos értékű féltallérosok verését folytatták tovább.²³

Az aranypénz verése valószínűleg 1704 februárjában kezdődött el. 1704 január 8-án még csak 15 nehezék arany van a pénzverőházban, s Ajtai úgy véli, hogy „ilyen kicsinyért a választó házat meg nem indíthatjuk, mert annál több kárt tennénk.”²⁴ Január 28-án 541 nehezék aranyat küld kezéhez Rákóczi azzal a parancsolattal, hogy „új formára veressen aranyat belőle.”²⁵ A nagybányai aranyak 1704-es és 1705-ös évjáratái vannak ebből az időszakból. Rajza művésziesebb és gazdagabb, mint az ezüst polturáé: előlapján díszes pajzsú magyar címer, hátlapján gyöngykörben félholdon ülő, koronás, glóriás, sugárvévekkal körülvett Mária, jobbán a glóriás gyermek Jézus, baljában kormánypálca. A felírás az aranyakon nem a Mária-kép alatt van, hanem Mária alakját fogja közre.

A nagybányai aranyforintok anyaga nagyrészt erdélyi eredetű arany, mely beváltás révén került Zalatnán és Abrudbányán a fejedelmi kincstár tulajdonába. A beváltást Bágyoni Zsigmond abrudbányai inspector végezte.²⁶ 1705 tavaszán Rákóczi

¹⁸ Ajtai levele Sennyeihez, Nagy-Bánya, 1703 november 13.: „Holnap kezdődvén a pénzveréshez...” Archivum Rákóczianum. I. köt. 176. l.

¹⁹ „Urunk ő Nagysága parancsolt: miiformán legyen.” U. o.

²⁰ Bakonyi: II. Rákóczi Ferenc pénzei. Az Érem. I. évf. (1922.) 1—2. szám.

²¹ A misztótfalusi bánya művelésére nézve l. Ajtai jelentéseit Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30. és 1704 december 1. A felsőbányaira nézve a december 1-i levelet.

²² Egri-tábor, 1705 május 16. Protocollum Rákóczianum. 265. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

²³ Rákóczi pénzeinek felsorolása és leírása megtalálható: Rhode—Zimmermann. II. Rákóczi Ferenc pénzei és emlékérméi. Numizmatikai Közlöny. VI. (1907.) 85—90. l. E változatok szerint való összeállítást kiegészítették Budai Antal és Daróczy Zoltán a Numizmatikai Közlöny VI. (1907.) és VII. (1908.) évfolyamában. A típusok szerint való összeállítás Huszár Lajosé A kuruckor érmészete c. tanulmányában. (Különlenyomat a Rákóczi Emlékkönyvből.)

²⁴ Ajtai levele Sennyeihez, 1704 január 8. Archivum Rákóczianum. I. köt. 201. l.

²⁵ Protocollum Rákóczianum. 64. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

²⁶ „Az abrudbányai arany váltáshoz Bágyoni Zsigmond kezéhez Teleki Mihály uram fog a fiscalításokból adstrahálni.” Rákóczi Ajtaihoz. Ordas, 1704 május 4. Protocollum Rákóczianum. 180. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

szekér számra küld Grabarics Jakab²⁷ prefectussal pénzt Erdélybe az aranyváltásra Bágyoni kezéhez azzal az utasítással, hogy a beváltás útján nyert aranyat Nagybányára, vagy ha Kolozsvárt pénzverőházat létesített volna, oda küldje felverésre. Ha pedig úgy látja, hogy a beküldött pénz nem elég az aranyváltás folytatására, „az melly arany verettetik Nagy Bányán: annyira való fejr pénzzen cserélje meg“.²⁸ Az abrudbányai és a nagybányai aranyat eleinte rézpénzen próbálták beváltani, de „senki az aranyért és az ezüstért nem akarja a rezet elvenni“.²⁹ Erre a fejedelem úgy rendelkezett, hogy a beváltás ezüst pénzen történjék.³⁰ Végül is bele kellett nyugodnia, aranyat csak aranyért adnak és 1705 nyarán Grabarics már 2000 aranyat, — a felverésre hozott arany mennyiségének több mint egyharmadát, — vitt vissza Erdélybe aranyváltásra. Egy másik arany szállítmányát meg felveretése után teljes egészében beváltásra vitte vissza.³¹

Az aranyváltás módját még 1704 elején, nem sokkal az aranypénz verésének megkezdése után, szabályozta Rákóczi Ajtaihoz intézett rendeletében: „Az arany váltás úgy moderállyá, hogy a mennyit nyom kényesővel egybe fogva, ugyan annyi nyomó arany a ki folyó ezüsttel együtt legyen belőle. Ha annyi nem lenne, a fizetėskor defalcállyá.“ Utasította arra is, hogy az aranyváltásra tartson készen mindenkor 600 forintot.³²

Rákóczi figyelmét felkeltette, hogy egy nehezék arany nem ad ki egy arany-pénzt, holott a császár és a régi fejedelmek idejében egy aranyból is több jött ki egy nehezezből.³³ Az erdélyiek a nagybányai pénzverőház választóvizét hibáztatták. „Az arany égetésében s kénesőben való fogásában forgolódó emberek mondják, hogy a Nagy Bányáról hozott s ott készült választó víz sokat eleszik az aranyból. Próbálták azt az előtt már itt a németek is és ide való matériákból, ahol az arany terem, készítettven választó vizet s azzal választván el az aranyat, akkor megütötte az egy nehezék arany az egy arany pénzt.“³⁴ Ajtai viszont azon a véleményen volt, „ha az administransok az arany port nem depravállyák, bizony nem apad, ha tisztán adják be, másként a tűz és választó víz senkinek sem kedvez; soha az választó vízből kijövő aranyak gradusát el nem éri, nem tudott hozzá a beváltó, sárga rézzel inserálta a port az cigány“.³⁵ A vitát Grabarics próbálta eldönteni. Erdélyből való egyik kijövele alkalmával, midőn 6571 nehezék aranyat hozott a pénzverőház számára, Nagybányán maradt, míg az aranyat pénzzé verték. „Grabarics uram itten vagyon nállam és az aranyak olvasztásában, felverésében minden circumstatiát szeme előtt végbe vitetven, informállyá Nagyságodat ökegyelme.“ — írja Ajtai 1705 július 2-án fejedelmének.³⁶

A nemesfémeket régebbi pénzek beolvasztásával is gyarapították, sőt valószínűleg az 1705-ös kolozsvári aranyakat is beolvasztották. Ajtai 1705 október 18-án kérdést intéz Rákóczihoz: „a Kolozsvárot vert aranyakat oda külgem e, vagy penig, de novo felverettessenek?“³⁷ A fejedelem választát nem ismerjük, de az erdélyi aranyforintok nagy

²⁷ A szatmári béke után egy Grabarics nevű ember a nagybányai pénzverőház inspectora. (Gustav Gündisch. Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit.) Valószínűleg Grabarics Jakabról van szó.)

²⁸ Rákóczi instructiója Grabaricshez, Eger, 1705 március 2. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye XVIII. 411. l. M. N. M. Fol. Hung. 1389.

²⁹ Ajtai jelentései Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30 és december 1. O. L. Missiles.

³⁰ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Kistapolcsány, 1705 január 14. Protocollum Rákócianum. 204. l. — M. N. M. Fol. Hung. 978.

³¹ Grabarics jelentése Rákóczihoz, Nagy-Bánya, 1705 június 30. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. XVII. 328. l. M. N. M. Fol. Hung. 1389. Ajtaié Rákóczihoz, 1705 október 10. O. L. Missiles.

³² Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Ordas, 1704 május 4. Protocollum Rákócianum. 180. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

³³ Ez a kérdés az ezüsttel kapcsolatban is felmerült: „Miért 307 nehezeztől egy gira ezüstnél többet nem ad?“ Rákóczi Ajtaihoz. Egri-tábor, 1705 május 23. U. o. 267. l.

³⁴ Bágyoni Zsigmond jelentése Rákóczihoz, Abrudbánya, 1705 június 16. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. XVII. 351. l. M. N. M. Fol. Hung. 1389.

³⁵ Ajtai Rákóczihoz, Bánya, 1705 október 10. Missiles.

³⁶ Ajtai Rákóczihoz, Bánya, 1705 július 2. U. o. — Grabarics jelentése Rákóczihoz, Nagy-Bánya, 1705 június 30. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye. XVII. 328. l. M. N. M. Fol. Hung. 1389.

³⁷ Ajtai Rákóczihoz, Bánya, 1705 október 18. O. L. Missiles.

ritkaságából arra kell következtetnünk, hogy a nagybányai pénzverőház kohójában veszték el a későbbi kor gyűjtőinek nagy szomorúságára.

Az arany és ezüst pénzek verésével nem sok baj volt, de a rézpénz verésének megkezdése felforgatta a pénzverőház megszokott rendjét és nem az erejéhez mért feladat elé állította. A verés előkészületei már 1704 nyarán megkezdődtek, de az első rézpénzt csak az 1705. évi február hó 18-át megelőző napokban verték. A késedelmet nem írhatjuk Ajtai rovására. Olyan munkaág bevezetésére került sor, melynek az elméleti részével és a gyakorlati végrehajtásával Nagybányán senki sem volt eléggé tisztában. Ajtai már az első percben nyilván látta a feladat nagyságát: „Mind az officinát, mind az szolgálakat bővítenem kell, res cum onere vadit. Fizetéseket is augeálni kell, mert az ezüst pénzzel való munka csak játék volt.“ „Most tanolván hozzá, igaz elég.“ A munka végzése Hellenbach főadminisztrátor instructiója szerint történt, a verés megkezdése azért is késett, mert ő az instructiót késéssel küldte meg.³⁸ Hellenbach gondoskodott Ajtai kérésére és a fejedelem parancsára jó mesteremberekről is, „mert a tudatlant tanítani nehéz“. A kassai pénzverőházhoz szánt pénzverőket küldötte el Nagybányára. Az elsőnek jött munkással Ajtai sehogysem volt megelégedve: „egy hazug és tudatlan emberrel mortificált Hellenbach uram, de most már panaszom nem lehet. Az réz pénznek continuatiója effectusba mégyen, mivel jó mester emberek jöttek.“³⁹

A pénzveréshez való rezet idegenből szállították Nagybányára.⁴⁰ A szállításával sok baj volt és mikor megérkezett, nem mindig volt alkalmas a polturák kiverésére. 1705 februárja előtt „propter defectum aeris“ nem kezdhették meg a verést. Nagybányán nem volt „a réznek öntése, metélése, fejírtése és nyújtásához való alkalmatosság“,⁴¹ a réz előkészítését másutt végezték el, egy alkalommal oly ügyetlenül, „hogy polturának sem jók, nem hogy tíz polturás teljék ki belőle, azok a liminák oly vékonyak“. Ajtai azt javasolta, hogy a vékonyra sikerült rézlemezeket ne olvassztassa be, engedje meg a fejedelem, had verjenek krajcárt belőle.⁴²

A rézpénzt eleintén kedvesen fogadták az emberek. Forgács Simon azt követelte, hogy minden héten 16.200 forint érőt verjenek belőle Erdély számára. „Mind az mívesek meg ijedtek az dolognak continuatiójától.“⁴³ „Igyekezék minél felesebb réz pénzt veretni“ — ez volt Rákóczi parancsa is.⁴⁴ Úgy vélték, a rézpénz csodaszer lesz a kínos pénzhány megszűntetésére. Kezdetben aligha gondolt valaki is arra, hogy a felkelés gazdasági csődjét fogja siettetni és nyilvános vallomás lesz a conföderáció gazdasági erőforrásainak elégtelenségéről. A rézpénz verésének első néhány hónapja volt a nagybányai pénzverőház legtermékenyebb időszaka, a megfeszített, lázas sietséggel végzett munka hónapjai. Hasonlóan nehéz feladat elé aligha került története során.

Nagybányán csak két fajta rézpénzt vertek: 10 és 1 polturást, s mindakettőt 1705-ös évjelzéssel. Nincs sem adatunk, sem tárgyi emlékünkhöz, hogy sor került volna itt más fajta rézpénz verésére is. Sőt az 1 és 10 polturásoknak bélyegváltozata sem ismeretes. Verőmintájuk jóformán csak a verdejegyben különbözött a körmöci polturásokétól. A tízpolturás rézpénzt 1000 forintónként zacskókba csomagolták és pecséttel látták el.⁴⁵ Valószínűleg így készítették elő a polturásokat is a szállításra.

Az első rézpénz szállítmányt a munkácsi helyőrség kapta 2.200 forint értékben.

³⁸ „Leg első Réz Pénz, ki is most verettetett, exolváltatik ez héten.“ Ajtai jelentése Rákóczihoz, 1705 február 18. — A pénzveréssel kapcsolatos nehézségekre nézve l. még Ajtai 1704 október 30-án és 1705 március 29-én kelt jelentéseit.

³⁹ A kassai mívesekre nézve l. 1705 február 27-i jelentését, Rákóczi válasza, Eger, 1705 március 14., rendelete Hellenbachhoz, március 13. *Protocolum Rákóczianum*. 232. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁴⁰ Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30. O. L. Missiles. — Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Eger, 1705 február 8. és március 14. *Protocolum Rákóczianum*. 215 és 232 l. M. N. M. Fol. Hung.

⁴¹ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Eger, 1706 április 2. U. o. 321. l.

⁴² Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1705 február 18. O. L. Missiles.

⁴³ U. o.

⁴⁴ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Eger, 1705 március 14. O. L. Missiles. (Fogalmazvány Ajtai 1705 február 27-i jelentésén.)

⁴⁵ Kálnási János munkácsi prefectus nyugtája, Munkács, 1705 december 31.: „30 sacskoval 10 polturás réz pénzül 30.000 forintokat olvasatlanul, pecsét alatt, a mint az Bányából hozták“ átvett. Thaly Kálmán kuruckori okmánygyűjteménye, XVII. 342. l. M. N. M. Fol. Hung. 1389.

2000 forintot a bányászok kaptak,⁴⁶ ők elkésereedve fogadták és ezüst pénzt követeltek. Már az előző év decemberében zendülésbe törtek ki és be akarták szüntetni a bányák művelését. Ajtai tehetetlennek bizonyult velük szemben. Főbírájokat, Szász Gergelyt küldte Rákóczihoz.⁴⁷ Bár a fejedelem akkor úgy döntött, hogy a bányászokat ezüsttel fizessék, s csak a többi munkást rézzel,⁴⁸ két hónapra rá újból rézzel kellett fizetni őket.

Ügylátszik, Nagybányán már a rézpénzverést megelőzőleg is rézzel fizettek. Rézpénz szállítmány lehetett az a 14.000 forint is, melyet 1704 októberében Rákóczi Nagy-Idai János étekgóvóval küldött Ajtai kezéhez.⁴⁹ A temesvári törökök visszafordultak, mikor meglátták,⁵⁰ s a pénzverőház munkásai is ezüstpénz követeltek. A fejedelem parancsa, hogy tudta nélkül aranyat és ezüstöt senkinek sem szabad kifizetni, temérdek bosszúság forrása lett. Akik aranyat akartak, meg is fenyegették Ajtait. Az inspector semmit sem tehetett az erdélyi nagyurak erőszakoskodása ellen. „Radvánszki János Uram többet küldöt harmad fél ezer nehezék aragnál maga embere által, itten fel verettetvén tellyességgel Nagyságod dispositioja ellen egy penzig csak el vitetvén, itten nem hagyott ő Kegyelme.”⁵¹ Forgács Simon „öléssel fenyeget, hogy nem akartam ki adni az aranyat, melyek a golyóbisból valók. Meg nem álhatom így a dolgot.” Hiába hivatkozott urának rendeletére: „a melly arany golyóbisokat Generális Forgács Simon Uram, vagj más akar ki küldött kezéhez, ha felverette is, hírünk nélkül ki ne adgja,” az aranyakat csak úgy tudta megmenteni, hogy Nagybányáról való elszállításukat kérte, s azokat Kálmánczai István át is vette tőle a fejedelem parancsából.⁵² Az is előfordult, hogy nem tudott olyan pénzzel fizetni, melyre a fejedelem utalványozása szólt. Így Pápai Jánosnak kénytelen volt aranyat adni, mert az ezüstöt Forgács Simon mind elvitette a verőházból.⁵³

A pénzverőház vaspéldametszőjeként Ocsovai Dánielt⁵⁴ emlegetik az egykorú írások. A nagybányai pénzek verőmintái tehát az ő kezéből kerültek ki. Egy evangélikus prédikátor fia volt, de 1688-ban Máriazellben letette a katolikus hitvallást. Mesterségét Bécsben gyakorolta s 1692-ben mint „Münzeisenschneideradjunkt“ Nagybányára került s mikor Nagybánya Rákóczi hűségére tért, — bizonyára kelletlenül és csak a kényszerűségnek engedve, — ő is szolgálatába állott. Értett az ötvösmesterséghez is, ő készíthette azokat a gyertyatartókat, koppantókat, sarkantyúkat és tányérokat, amelyeket Ajtai egyik levelében említ.⁵⁵ Egy Czipra Ferenc nevű nagybányai mester tőle sajátította el az ötvösmesterséget.⁵⁶

Ajtai és Ocsovai nem szenvedhették egymást, s viszonyuk annyira elfajult, hogy a nagybányai pénzverőház Munkácsra történt átköltöztetése után Ocsovai Kassára való áthelyezését kérte. A fejedelem magának tartotta fenn a viszályukban való döntést.⁵⁷ Nem lehetetlen, hogy egyenetlenkedésükben része volt a vallási ellentétnek is: a nagy református Ajtai és a hitehagyott Ocsovai görbe szemmel nézhetek egymásra. Ha azonban Ocsovaira vonatkoznak azok a feljegyzések, melyek a nagybányai pénzverőház első idejéből a vaspéldametsző engedetlenségéről és lustaságáról szólnak, akkor ebben a viszályban Ocsovai Dánielt terheli a nagyobb felelősség.

⁴⁶ Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1705 február 27. O. L. Missiles.

⁴⁷ 1704 december 1-i jelentése. U. o.

⁴⁸ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Kistapolcsány, 1705 január 14. *Protocollum Rákóczianum*. 204. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁴⁹ Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30. O. L. Missiles.

⁵⁰ U. o.

⁵¹ U. o.

⁵² Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Szécsény, 1705 február 24. *Protocollum Rákóczianum*. 220. l. — Ajtai panasza 1705 július 2-i levelében, a fejedelem rendelete Ajtaihoz és Kálmánczaihoz e levél hátlapján. O. L. Missiles.

⁵³ Ajtai Rákóczihoz, 1705 október 18. O. L. Missiles.

⁵⁴ *Katalog der Münzen und Medaillen-Stempelsammlung des k. k. Hauptmünzamt in Wien*. Wien, 1906. IV. köt. 1308. l. található életrajzi adatok szerint 1709-ben Lengyelországon keresztül Bécsbe szökött, de a felkelés bukása után Nagybányára tért vissza, itt halt meg 1728-ban. Fia, Ocsovai Ferenc apja mesterségét folytatta. Életrajzi adatai u. o.

⁵⁵ Levele Sennyeihez, Nagybánya, 1703 november 13. *Archivum Rákóczianum*. I. köt. 176. l.

⁵⁶ Illésy János dr.; Magyar ötvösök 1732-ben. *Archeológiai Értesítő*. XXIV. (1904.) évf. 387. l.

⁵⁷ Ocsovai folyamodványa a fejedelem válaszával; *Extractus instantiarum*, 1707 január 30-án kelt bejegyzés. O. L. *Archivum Familiae Rákóczi de Felső-Vadász*. Fasc. 27.

Az 1703. évi polturák verését azért nem tudták megkezdeni, mert a vaspéldametsző odahagyta Nagybányát.⁵⁸ „Tudom, visszajő” — írja felőle Ajtai. Vissza is tért, mert Rákóczitól 1704 augusztus 1-én Ajtai parancsot kap egy pecsét elkészíttetésére: „a transmittált signatura szerint 3 hét alatt csináltassa meg”.⁵⁹ A pecsét sehogysem akart elkészülni. „Ez hamis szolga, a Vas mecző soha el nem akarja készíteni az öreg Pecsétet, reménkedem nekie tíz héttől fogva, Nagy Idoi uram előtt árestomba tétettem és ott vagyon most. Bár csak esztendeig hadgyam be ezt, tudom azután jobb lenne, mert bizony erővel dolgoztatom.”⁶⁰ Hellenbach a képtelen helyzeten segíteni akarván, egy jó vasmetszőt küldött Nagybányára a fele fizetésre, Ajtai azonban nem merte alkalmazni addig, míg a fejedelem munkábaállításához hozzá nem járul.⁶¹ Nem tudjuk, vajjon Ocsovaira, vagy erre a vaspéldametszőre vonatkozik-e Rákóczi 1704 november 18-i rendelete, melyben a vasmetsző fizetését 200 forintban állapítja meg és 15 köből búzát, 25 köből bort ajándékoz neki.⁶² Ocsovainak a fejedelemhez írt folyamodványa szerint 300 rh. forint fizetése volt, tehát ugyanannyi, mint a császári korban, 1705 december 15-én „Erdőszadán Rádai Pál uram által resolválta volt Nagyságod augeáltatni 100 Rh. forintokkal, melyet is Ajtai Mihály uram mindeddig is két rendbeli parancsolattyára is Nagyságodnak nem exolvált.” Folyamodványa panasz Ajtai ellen, s hogy igazságát bizonyíthassa a fejedelem előtt, aki nem nagy megértéssel fogadta Ocsovai panaszait és kéréseit, Rádai Pálra és Bulyovszki Dánielre hivatkozik, ők bizonyosságot tehetnek, mily „sok injuriákkal” illette őt a nagybányai pénzverőház inspectora.⁶³ A pecsétvésés is állandó feladatai közé tartozott, mert „egy néhány rendbeli Nemes Ország számára való öreg pecséteknek megmecczéséért” kér jutalmat Rákóczitól.⁶⁴ Neki is állandó panasza volt, hogy nem „fejér pénzül” fizették.⁶⁵

Ez volt a pénzverők keserősége is. Eredetileg négyen voltak, a rézpénz verésének megkezdésével számuk emelkedett.⁶⁶ Ajtai 1705 február 27-i levele szerint „Cassán hevernek olyan mester emberek, az mint Keczer Sándor uram mondotta, érettek el küldtem, mert két három annyival kell multiplicálnom a szolgálakat, hogy mennél több Pénz lehessen”.⁶⁷ Rákóczi a kassai mestereket „minden szerszámokkal” együtt Nagybányára küldte azzal, hogy „fizetésekről és intertentiójokról Ajtai Mihály teszen dispositiót”.⁶⁸ A pénzverők fizetéséről Ajtainak az volt a véleménye, hogy „ki ki contentus lehet a maga saláriumával”, de méltányosnak tartotta fizetésük felemelését arra az időre, míg a rézpénz verése tart. A pénzverők közül az első munkavezető féle lehetett, mert míg az első fizetését két forinttal, a többiekét csak egy forinttal akarta felemeltetni.⁶⁹ Nagybányai helyzetükről nincs adatunk, de a Munkácsra való átköltöztetés után nélkülözésről és ruhátlanságról panaszkodnak: „az pénznek abusussa miatt majd éhel hálnak meg”, annyira megdrágult minden, elég élelmet nem is kaphatnak, s „az akasztófán ruhásabb köntösös emberek vadnak”, mint ők. Kéri Rákóczit, vagy bocsássa el őket, vagy adas-

⁵⁸ Ajtai levele Sennyeihez, Nagy-Bánya, 1703 november 13. Archivum Rákóczianum. I. köt. 176. l.

⁵⁹ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Szegedi-tábor, 1704 augusztus 1. Protocollum Rákóczianum M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁶⁰ Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30. O. L. Missiles. — L. még Rákóczi rendeletét Gödény Pálhoz, 1704 február 18.: „Minthogy Ajtai Mihály hívünkre biztuk bizonyos pecsétünknek megcsináltatását, hogyha a vasmetsző azon pecsétet szaporán csinálni nem akarná, s Hűsége említett hívüktől annak megfogattatása végett requiráltatna, azonnal assistáljon.” Archivum Rákóczianum. I. köt. 162. l.

⁶¹ Ajtai 1704 október 30-i jelentése szerint.

⁶² Rákóczi rendelete Ajtaihoz, 1704 november 18. Protocollum Rákóczianum. 40. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁶³ L. előbb említett folyamodványát Rákóczihoz.

⁶⁴ U. o.

⁶⁵ Ocsovai folyamodványa Rákóczi válaszával: Extractus instantiarum, 1706 június 1-én kelt 113. sz. bejegyzés. O. L. Archivum Familiae Rákóczi de Felső-Vadász. Fasc. 27.

⁶⁶ Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30. O. L. Missiles.

⁶⁷ U. o.

⁶⁸ Rákóczi rendelete Hellenbachhoz, Eger, 1705 március 13. Protocollum Rákóczianum. 232. l.

M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁶⁹ L. Ajtai 1704 október 30-i jelentését.

⁷⁰ A munkácsi pénzverők folyamodványa: Extractus instantiarum, 1706 június 1-én kelt 124. sz. bejegyzés. O. L. Archivum Familiae Rákóczi de Felső-Vadász. Fasc. 27. — L. u. o. még a 361. sz. bejegyzést is.

son fizetésükben posztót.⁷⁰ Névszerint nem ismerjük őket. A verőház személyzetéből csak egy „monetarista“ nevét tudjuk. Hrabovszkinak hívták, felőle 1705-ben úgy intézkedik Rákóczi, hogy maradjon meg az eddigi „szolgálati helyén.“⁷¹

1704 december hó 1-én Ajtai egy új munkaerőt kér a fejedelemtől, aki kérését teljesítette is. „Sullyos és igen terhes lévén a munka rajtam. nem Inspector, hanem Rationistánál is aláb való vagyok.“ Zahariás Frölichet, a felsőbányai „Montium scriba szolgáját“ kéri maga mellé „ad componendas rationes“. „Ki is a Boltnak edgyik koleását manuteneállyá“, vezesse a bevételi és kiadási naplót, a „Cista mellett ülljön és rationalisáljon suo tempore“. Azért kér segítséget, hogy „alkalmatosabb lehessek Nagyságod szolgálattýára és az Bányákat mind untalan frequentálhassam.“⁷²

A pénzverőház Rákóczi személyes ellenőrzése alatt állott. Nem egyszer magához rendelte Ajtait, tőle közvetlenül tájékozódott a verőház dolgai felől.⁷³ Egészen aprólékos dolgokban is maga intézkedett, bár megvolt Hellenbach személyében a főadminisztrátor. Az inspector leveleiben neki számol be és tőle kap utasításokat. Egy esetben inti csak Ajtait, hogy a „választó víz, úgy egyéb aprólékos dolgokban is Hellenbach hívünk-höz recurrállyon.“⁷⁴ A pénzverőház pénzkészletéből közvetlenül utalványozott. Utalványozásai rendszeresen megjelölik a pénz rendeltetését és a pénz fajtáját is. A nagybányai ház elégíti ki az Erdélyi Consilium pénzsükségletét,⁷⁵ Berthóti kassai generális „hadi operatiókhöz szükséges eszközök és egyéb készülétek meg szerzésére nézve“ kap pénzt a monetariától.⁷⁶ Hadadi István sószállításra kap 6000 forintot,⁷⁷ a hadi célokra és a személyekre szóló utalványozásoknak se szeri, se száma. Az aranyat rendszerint udvarába kívánja be a fejedelem, „mivel bizonyos költségekre deputálva vannak az aranyak.“⁷⁸

Ajtai ebben az időszakban két ízben adott számot működéséről és mind a két ízben megkapta az „absolutionalist“.⁷⁹ Az első számadását, melyben az 1703 szeptember 1-től 1704 szeptember 1-ig folyó, tehát az első évi gazdálkodásáról számolt be, Ördög Dániel exactor és Ramocsaházi György prefectus vizsgálták felül.⁸⁰ Kész volt „sok becsülletes emberekkel“ megbizonyítani: „introitus et exitus totius.“ 1704 december 1-én kelt levelében sürgeti az absolutionális kiadását, „hogy annál jobb szível minden Tisztei Nagyságodnak hűséggel szolgáljanak“. A második számadása 1704 szeptemberétől 1705 októberéig terjed s ezekkel a sorokkal küldi meg Rákóczinak: „Az Extractust Nagyságodnak, Kegyelmes Uramnak, alázatosan praesentálok és könyörgök, méltóztassék parancsolni, esztendei Inroitus és Exitust revideálni az háznak, mivel nagy a Summa, propter confusiones evitandas Exactor uram compareálná; és továbbra is jó Kegyelmes Uram méltóztatnék oly subjectumot praeficiálni, ki is ez nagy terhet supportálhatná; boldogtalan fejem nyugot jó Kegyelmes Uram árnyékában ez változó időben, meg vallom, igyekeztem administrálni sine defectu, az mint építésemből ez rövid idő alatt ki teczik, német idejében tíz esztendőtől fogva annyit végben nem vittek!“⁸¹ Bár számadásában „feles difficultások“ voltak, „hűséges szolgálattýáért“ újból megkapta a felmentvényt. Méltán, mert „boldogtalan fejét“ valóban nagy gondok nyomták, szolgálattát össze sem lehet mérni a békeidők inspektori szolgálatával. Terhein akart könnyíteni

⁷¹ Rákóczi rendelete Kecskeméti Mihályhoz, Eger, 1705 március 31.: „Hrabovszki nevű Monetarista maradjon helybe, nem lévén hivatalyába kegyelmednek, ne solicituskodgyék felőlle.“ *Protocolum Rákóczianum*, 240. l. M. N. M. Fol. Hung. 978. — Valószínűleg azonos azzal a Hrabovszki Jánossal, aki 1705 június 6-án Tokajban kelt levelén „decretalis montanistá“-nak írja magát. Thaly Kálmán kun-ruckori okmánygyűjteménye. XVII. 285. l. M. N. M. Fol. Hung. 1389.

⁷² Ajtai levele Rákóczihoz, Bánya, 1704 december 1. O. L. Missiles. A fejedelem válasza, Kistapolcsány, 1705 január 14. *Protocolum Rákóczianum*, 204. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁷³ Ajtai levele Sennyeihez, Nagy-Bánya, 1703 november 22. — Magos János levele Ramocsaházi Györgyhez, Nagy-Bánya, 1704 január 15. *Archivum Rákóczianum*, I. köt. 182. és 180. l.

⁷⁴ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Egri-tábor, 1705 május 16. *Protocolum Rákóczianum*, 265. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁷⁵ Rákóczi utasításai Ajtaihoz, Eger, 1705 március 3. és 14. U. o. 223. és 232. l.

⁷⁶ Eger, 1705 május 16- és június 9-i rendeletei. U. o. 265. és 276. l.

⁷⁷ 1705 március hó 15-én kelt rendeletek Ajtaihoz és Ramocsaházihoz. U. o. 233. l.

⁷⁸ Vácott, 1705 július 15-én kelt rendelete Ajtai 1705 július 2-i levelén. O. L. Missiles.

⁷⁹ Első ízben: Eger, 1705 március 14. *Protocolum Rákóczianum*, 105. l. M. N. M. Fol. Hung. 978. Másod ízben: Kassa, 1705 december. M. N. M. Törzsanyag. Eredeti, szakadozott állapotban.

⁸⁰ Ajtai jelentése Rákóczihoz, Bánya, 1704 december 1. O. L. Missiles.

⁸¹ 1705 október 10-i jelentése. U. o.

a fejedelem, s egyben szolgálatát is jutalmazni, mikor „a Hadak közt levő Cselédit előbbeni Fundusokra” visszaboocsájtotta.⁸²

Ajtai e levele szerint nagy méretű építkezés történt ezekben az években Nagy-bányán. Az építési munkálatok 1704 őszén még folytak.⁸³ A gyér adatokból arra következtethetünk, hogy egy új épületet emeltek a régi pénzverőház mellé. Az építkezés érdekében kéri Ajtai a régebben a pénzverőházhoz szolgáló, de azután elajándékozott Dobravicza falu helyett egy más falunak odacsatolását.⁸⁴

Az 1705 március közepe táján pusztító tűzvész, mely a templomokkal együtt az egész várost elhamvasztotta, megkímélte a verőházat,⁸⁵ pedig „hallatlan tűz által való ítéleti ment légyen által a városon Istennek”. Ocsovai Dániel vaspéldametszőnek a háza és minden jószágja azonhan odaveszett, sőt arról panaszkodik, hogy szemei is megerőtlenedtek a tűz miatt.⁸⁶

A tűzvész után a nagybányai „bíró, tanács s az egész universitas” a pénzverőházzal kapcsolatos terheik könnyítését kérték Rákóczitól.⁸⁷ E terhek részben katonai, részben gazdasági szolgáltatások voltak. 1704 áprilisában arról panaszkodnak, hogy éjjel-nappal fegyverben vannak, s lovas katonák kiállítása alól való felmentésüket kéri, „mert úgy kell városunkat, pénzverőházat istryálsánnunk”.⁸⁸ A tűzben meggyomorodott város „a pénzért és aranyért levő sok condescensiók miatt való ingyen gazdálkodások és terhelések” megszüntetését kérte „csak esztendeig is”.

A verőház szolgálatával járó terheket igazában nem Nagybánya, hanem a pénzverőházhoz tartozó kilenc falu viselte.⁸⁹ E falvak „a pénzverőházhoz szüntelen való szolgálattal” tartoztak, de viszont a fejedelem „boldog emlékezetű eleitől és egyéb erdélyi fejedelmektől”, főként I. Rákóczi Györgytől, privilégiumot kaptak, hogy mindenféle adózástól és szállasadástól mentek legyenek.⁹⁰ A felkelés, mely eredetileg parasztmozgalomként indult, e falvakat is megzavarta és alkalmatlanná tette szolgálatuk ellátására. Magos János udvarbírájok szerint semmi hasznukat nem lehet venni, egy faluban alig maradt két-három ember. „Kurucczá lesz a jószág, beiratja magát a seregben, — csak otthon lakik, kínozza a szegénységet.” A bírák a falukon nem mernek járni, verik, fenyegetik őket. „Soha a falujok nem üres a sok hadtul, elpusztulnak, a bányaház megfogyatkozik miattok.”⁹¹ Nehéz feladatuk volt az udvarbíráknak is, míg a zűrzavarban rendet teremtettek. Magos Jánost Bakay Ádám követte az udvarbírószágban.⁹² 1705 január 14-én Ajtai arra kap parancsot Rákóczitól, hogy „a bányai Szabó Jánost állítsa be a 8 Faluk vajdaságára”.⁹³

A falvak száma 1704-ben eggyel megfogyott, mert Dobraviczát a fejedelem Vay Ádámnak adományozta. Ajtai ekkor azt kérte, hogy „ha csak kevés ideig is”, helyette a Kapnikbányához tartozó és akkor Kővárhoz szolgáló Garbonác, Kovácskapolnok és

⁸² Rákóczi rendelete Budai Istvánhoz, Ordas, 1704 május 18. *Protocollum Rákóczianum*. 182. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁸³ Rákóczi rendelete Magos Jánoshoz, hogy adjon Ajtainak két kőművest, Solt, 1704 június 1. *Protocollum Rákóczianum*. 183. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁸⁴ Ajtai kérelme 1704 október 30-i levelében. O. L. Missiles.

⁸⁵ Rákóczi levelei Ajtaihoz és Kecskeméti Mihályhoz, Eger, 1705 március 31. *Protocollum Rákóczianum*. 240. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁸⁶ Ocsovai folyamodványa Rákóczi válaszával: *Extractus instantiarum*, 1705 május 1-én kelt 210. sz. bejegyzés. O. L. Archivum Familiae Rákóczi de Felső-Vadász. Fasc. 27.

⁸⁷ A város folyamodványai: *Extractus instantiarum*, 1705 június 16-i 415. sz. és 1705 április 15-i 203. sz. bejegyzés. O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 76. és Archivum Familiae Rákóczi de Felső-Vadász. Fasc. 27.

⁸⁸ Nagybánya város kérelme Budai Istvánhoz, 1704 április 24. Archivum Rákóczianum I. köt. 68. l.

⁸⁹ Magos János levele, 1703 október 30. Archivum Rákóczianum. I. köt. 172—173. l. — E falvak nevét nem ismerjük. Egy Magos Jánoshoz intézett folyamodványukban a következő faluk kéri terheik könnyítését: Sándorfalu, Pusztatek, Surgyéfal, Bajfal és Megrefalu. Valószínűleg a pénzverőház falvai közül valók. U. o. 234—235. l.

⁹⁰ Magos János levele Ramocsaházi Györgyhöz, Nagy-Bánya, 1703 november 30. Archivum Rákóczianum. I. köt. 252. l. — „A nagybányai pénzverőházhoz tartozó egy néhány falubeli” folyamodványa Rákóczihoz: *Extractus instantiarum*, 1705 május 19-én kelt 63. sz. bejegyzés. Országos Levéltár. Lymbus. Ser. I. fasc. 76.

⁹¹ L. Magos János említett leveleit.

⁹² Magos János levelei Ramocsaházi Györgyhöz, Nagy-Bánya, 1703 december 19. és 1704 január 15. Archivum Rákóczianum. I. köt. 266—267., 280. l.

⁹³ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Kistapolcsány, 1705 január 14. *Protocollum Rákóczianum*. 204. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

Körpenyes falukat csatolják a verőházhoz.⁹⁴ Hasonló kérést terjesztettek Rákóczi elé a „nagybányai pénzverőházhoz tartozó egész jószágbeliek“ is, „mivel maguktól teljességgel elégtelenek a pénzverőházhoz tartozó szolgálatok véghezvitelére. „Ők négy falut kértek: Garbónácot, Körpenyest, Szászvárt és Bogotát. A fejedelem nem teljesítette, mert méltánytalannak találta kívánságukat: „Az előtt súlyosabb lévén szolgálattuk, supportálhatták, most könnyebb lévén a teher rajtok, annyival inkább maguktól is supportálhatták.“⁹⁵ Ajtai kérésére azonban mégis megengedte, hogy a falvaknak Ramocsaházi György „a Fiskalistásokbul“ segítségére lehessen.⁹⁶ A privilégiumok megújítása iránt való kérésüket sem teljesítette. „Most nem lévén ideje annak“, majd, ha „Isten szent felsége segítségéből mostani ügyünk boldog idejét elérjük“. A kérésből sohasem fogytak ki. Egyszer azt panaszolták, hogy Erdélyből hozott igavonó marhák után Erdélyben is, Nagybányán is kénytelenek harmincadot fizetni, máskor pedig a felsőbányaiakkal keveredtek veszedelembe egy rét miatt, melyet azok elfoglaltak tőlük, s ez két emberük életébe is került.⁹⁷ Ispánjuk, Czimmermann Péter a fizetését keveslette, „annak előtte az ily ispánoknak egy hétre 1 forint fizetése járt.“⁹⁸

A pénzverőház és a falvak panaszai nemsokára eltörpültek a váratlan veszedelem nagysága előtt. Rákóczi 1705 november 11-én Zsibónál csatát veszített és a veszített csatának Erdély lett az ára. Nagybánya a hadszíntér közelébe került és Rákóczinak számolnia kellett azzal az eshetőséggel, hogy az ellenség hatalmába keríti a várost. Perényi Miklós br. brigadérost a maga és az Esze Tamás ezredével a szorosok védelmére rendelte,⁹⁹ de elhatározta a pénzverőház Munkácsra való átköltöztetését is. 1705 december 14-én úgy rendelkezett, hogy Ajtai a pénzverést hagyja abba, a keze alatt lévő rézpénzt küldje Kővárba Károlyi Sándor rendelkezése alá, a veréshez való eszközöket, a formákat és a simított rezet pedig szállíttassa Munkácsra.¹⁰⁰ A nagybányai parancsnokot utasította, adjon az eszközök kísérésére 16 hajdút, a nagybányai bírót pedig arra, hogy legyen segítségül a munkások és a szerszámok költöztetésében.¹⁰¹ 1706 január 10-én már a pénzverőháznak Munkácsra való elhelyezésére ad parancsot Bai László munkácsi parancsnoknak: „rendeljen olyan helyet a várban, ahol a pénzverésnek alkalmas folyamatja lehessen.“¹⁰²

A pénzverőház életében ezután a már jobban ismert munkácsi időszak következik. Bár a hadihelyzet kedvezőre változott, a verőház mégis Munkácsra maradt. A nagybányai pénzverés ugyan nem szűnt meg ezután sem, de fontosságát a felkelés további ideje alatt nem nyerte vissza, partikulája lett a munkácsi háznak. Működése így is rövid időre terjedt, mert 1708 szeptember 13-án Ajtai már arról tudósítja a fejedelmet, hogy „az officinának még itt levő kis particuláját“ is Munkácsra fogja szállítani.¹⁰³

Sorsában jóelőre a felkelés későbbi sorsát példázta. Ekkor még messze van, de már rohamosan közeledik az az idő, mikor a szabadságharc visszaszorul oda, ahonnan kiindult, Munkács vidékére. S ott a királyi Magyarország katonai és politikai történetének legnemzetibb korszakával egyszerre ér véget újkori pénztörténetének legmagyarabb fejezete is.

Esze Tamás.

⁹⁴ Ajtai kérelme Rákóczihoz, Bánya, 1704 október 30. O. L. Missiles.

⁹⁵ Folyamodványuk a fejedelem válaszával: Extractus instantiarum, 1705 május 19-én kelt 64. sz. bejegyzés. O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 76.

⁹⁶ Rákóczi rendelete Ajtaihoz, Kistapolcsány, 1705 január 14. Protocollum Rákóczianum. 204. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁹⁷ L. a 63. sz. alatt bejegyzett folyamodványt.

⁹⁸ Czimmermann Péter folyamodványa Protocollum instantiarum, 64. szám alatt. — A pénzverőház tisztviselőinek a fizetéséről nincs adatunk. Rákóczi azt írja 1705 március 31-én Ajtainak, hogy „az ott való tiszteknek előbbeni fizetéseket meg hattuk, annak exolutiója iránt se kegyelmednek, sem a többinek rövidsége nem lészen“. Protocollum Rákóczianum. 240. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

⁹⁹ Levele Károlyi Sándorhoz, Munkács, 1705 december 25. Protocollum Rákóczianum. I. M. N. M. Br. Jeszenák-család levéltára, 1072. c.

¹⁰⁰ Rendelete Ajtaihoz, Ecsedi-tábor, 1705 december 14. O. L. Lymbus. Ser. I. fasc. 76.

¹⁰¹ Az elszállításra vonatkozó rendeleteket közölte Thaly A munkácsi pénzverde c. közleményében. Archeológiai Értesítő. X. (1876.) évf. 301–307. l. Utána Theodor Rohde, Die Münzstätte Munkács. Numismatische Zeitschrift. IX. (1877.) évf. 216–234. l.

¹⁰² Protocollum Rákóczianum. 489. l. M. N. M. Fol. Hung. 978.

¹⁰³ Thaly: Érem és pecsétani adalékok. Archeológiai Értesítő. XI. (1877.) évf. 318. l.

János Zsigmond és Izabella emlékérmek.

Steven van Herwijck németalföldi éremművész (1561) művei.*

A numizmatikusok és műgyűjtők körében már régóta ismeretes egy emlékérmesorozat, melynek darabjai STE-H-F (vagy hasonló) mesterjegyet viselnek és a későreneszánsz korából műfajuk legjobbjai közé tartoznak. A művésznek a neve, aki ezt a szignaturát használta, mégis egészen a napjainkig ismeretlen volt. Az éremművészt általában Stephen van Holland (Stephanus de Hollandia, Stephanus Hollandicus) néven emlegették anélkül, hogy azokat a körülményeket, melyek között élt és működött, megfelelően kiderítették volna. Nem egészen 20 évvel ezelőtt, tehát csak a mi korunkban, sikerült a belga Victor Tournet-nek, a brüsszeli Bibliothèque Royale igazgatójának megtalálni a művész valódi nevét. A STE-H- jelzéssel ellátott emlékérmeknek a mestere az Utrechtben 1530 körül született és ugyanitt, valamint Antwerpenben és végül Angliában működött kiváló szobrász Steven van Herwijck volt (röviddel 1565. márc. 19. után halt meg Londonban).¹

A szerencsétlen sorsú János Zsigmondra (szül. 1540. megh. 1571.) vonatkozó nem nagy számú numizmatikai emlék közé tartozik egy szép arcképes emlékérem is, mely az immár meghatározott STE-H- monogrammistának, tehát Steven van Herwijcknek a műve. A fejedelem mellképben háromnegyedrészt balra fordulva van ábrázolva. Fején sajtáságos magas prémes süveget visel, melyet a bal fül felett egy értékes drágakőfoglaltú boglár díszít. A ruha egy magyar nemes öltözeke. A tekintet még gyerekszerű, János Zsigmondról az éremkép kb. 15 éves korában készülhetett. A feliratot, mely a jobb váll fölött kezdődik és körbefut a bal kar magasságáig, a süveg két körülbelül egyenlő részre osztja. Egyébként így hangzik:

IOHANNES.SIGIS — MVND.D.G.REX.VNG.

Az egyes szavak, illetve azok rövidítései között rombuszalakú választójelek vannak. Az VS szóvég szokásos rövidítési jele a SIGISMVND D betűje felett — amennyire az általam vizsgált példányon megfigyelhető volt — hiányzott. Az egész érmet megszakítatlan gyöngykör veszi körül. A STE.H. mesterjelzés a mellkép szelvényén látható a bal kar alatt. Az érem átmérője 82—89 mm között ingadozik; az általam vizsgált brüsszeli példány átmérője gyöngykörtől gyöngykörig mérve 85 mm. Ötvényei előfordulnak például (Paris Louvre, Otto Helbing Nachf. Auktion 10. Dez. 1917.), bronzból (Budapest, Magyar Tört. Múzeum Éremtár 2 példány, Brüsszel Cabinet Royal des Médailles) és

* A szerző, tb. kanonok Kopanica-ban (Lengyelország), német nyelven írta meg Közlönyünk számára ezt a tanulmányát, melyet rendkívül érdekes magyar vonatkozásainál fogva tartottunk érdekesnek lefordítani és közreadni. A fordítás a szerkesztő munkája.

¹ A Steven van Hollandra, illetve Steven van Herwijckre vonatkozó irodalom aránylag nagy. Bizonyítéka annak a tekintélynek, melyet a németalföldi éremművész a numizmatikusok és kutatók előtt élvez. Az én holland nyelvű tanulmányomban: *Steven van Herwijck's Serie der Jagellonen-Medaillons en zijn vermeend verblijf in Polen 1561—62* (Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam XXIV. 1937. 1—37. l. I—VII. t.) tíz tanulmányt soroltam fel, melyek kizárólag vele foglalkoznak. Az érdeklődő olvasót oda utalom, itt csak Victor Tournet cikkét említem meg: *Le médailleur anversois Steven van Hervijck (1557—1565)*. A szerző csaknem azonos szöveggel közölte ezt a tanulmányt a *Revue belge de numismatique et de sigillographie* 73. évfolyamában, Bruxelles 1921. 27—55. l. és a *Numismatic Chronicle* 5. sorozat II. kötetében, London 1922. 91—132. l. IV—V. t. Steven van Herwijck többi érmei különböző éremművészeti tanulmányokban vannak közölve.

ezüsből (Budapest, Magyar Tört. Múzeum Éremtár). Az utóbbi darab 82 mm átmérővel talán későbbi utánöntés lehet. Az érmet sokszor leírták és ábrázolták is; mint János Zsigmond arcképe általánosan ismeretes.² Tudomásom szerint azonban külön kutatás tárgyát nem képezte.

Minthogy nekem Steven van Herwijck műveinek egyik csoportjával kapcsolatos tanulmányaim alkalmából János Zsigmond arcképes érmével foglalkoznom kellett és ekkor véleményem szerint néhány figyelemreméltó megállapítást tettem,³ ennek az éremnek most beható figyelmet szentelek abban a hitben, hogy a magyar emlékérem-kutatásnak kollegiális szolgálatot teszek. Felhasználom az alkalmat, hogy egyidejűleg Izabella királyné, János Zsigmond anyja emlékérmének egy érdekes próbaöntvényét is ismertessem. Izabella emlékérmé, mely ma csak mint próba ismeretes, hasonlóképen Steven van Herwijck műve. A magyar kutatók előtt ez talán teljesen ismeretlen, minthogy ez eddig, mint Bona királyné arcképe szerepelt. Bizonyítékot is fogok hozni arról, hogy ez valóban Szapolyai János nejét és János Zsigmond anyját ábrázolja. Jelentse az én sze-

rény adalékom a magyar és lengyel numizmatikusok között annyira kíváncsú és eddig teljesen elhanyagolt együttműködés kezdetét.

Nyomban meg kell jegyezni, hogy János Zsigmond emlékérmé nem egyedülálló darab, hanem négy más példánnyal együtt a lengyel Jagellók 5 arcképes éreméből álló csoportját alkotja. Anyja Izabella révén, aki I. Zsigmond lengyel király és neje, Bona Sforza d'Aragon leánya volt, János Zsigmond szintén a Jagelló-család egyik sarjának tekinthető, mely család 1386–1572 között uralkodott a lengyel trónon. Steven van Herwijck teljesen befejezett Jagelló-arcképes csoportjához tartozik János Zsigmond emlékérmén kívül I. Zsigmond kir. (szül. 1467, Lengyelország királya és Litvánia nagyhercege 1506–1548 között), neje Bona Sforza d'Aragon királyné (szül. 1494, I. Zsigmonddal megesküdt 1517–18-ban, meghalt 1557-ben), ezek fia, Zsigmond Ágost király (szül. 1520, Lengyelország királya és Litvánia nagyhercege 1548–1572 között) és az utóbbi harmadik neje Katharina von Österreich királyné (szül. 1535, Zsigmond Ágosttal megesküdt 1553-ban, meghalt 1572-ben) emlékérmé is. Mind az öt emlékérem viseli Steven van Herwijck szignatúráját.

² Tournour i. m. *Revue belge* 48. 1. 28. sz., Tournour i. m. *Numismatic Chronicle* 32. 1. 28. sz. és Majkowski i. m. 16. 1. 5. sz.-on kívül az érmet leírta még többek között Dr. Julien Simonis, *L'art du médailleur en Belgique* Bruxelles 1900. 208. 1. XXIV. t., Otto Helbing Nachf. München *Auktionskat.* 1917 dec. 10. 161. 1. 3066. sz. XXVII. t. Weszlerle József, *Ermészeti Táblái*, Budapest, 1873. I. t. 5. sz. Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, Hermannstadt 1901. 218. 1. 62. t. 13. sz. Hpl. János Zsigmond emlékérmé, *Archeológiai Értesítő*, Budapest, 1890. 160–163. 1.

³ Majkowski i. m. *Jaarboek* XXIV. k.

A művészi kivitel mindeniken azonos: az ábrázolt személy mellképben jelenik meg, $\frac{3}{4}$ részben jobbra vagy balra fordulva, miáltal a mellkép átvágása egészen a gyöngykör alsó részéig leér. A körirat az egyik válltól a másikig halad, az egyes betűk alakja azonos, az elválasztójelek rombuszalakúak és az egészet gyöngykör veszi körül. János Zsigmond érme kis kivételt képez, mert a magas prémes süveg a gyöngykör felső részéig felér és a köriratot egyszer ilymódon áttöri. A többinél a fejtető és gyöngykör között elegendő hely van arra, hogy a körirat az érme széle mentén megszakítás nélkül körbe haladjon. Ezek mint egylapú érmek voltak elgondolva és nem kétoldalú érmeknek szánva. A két házaspár (I. Zsigmond és Bona—Zsigmond Ágost és Katharina) arccal egymásnak szembe fordul, tehát ezek az érmek egymásnak a párdarabjai.⁴

Az említett öt teljesen kidolgozott emlékérmén kívül ismeretes még egy példány, melyet a németalföldi mester látszólag nem fejezett be. Hiányzik a körirat és a gyöngykör is. Az utóbbi a mellkép levágása alatt mutatható csak ki gyöngén. A szokásos helyen azonban a mesterjelzés nyomai észrevehetők és pedig az S és E betűk felső része, közöttük I (mint a T alsó szára), majd az ép H. Mindez a Steven van Herwijck szerzőségéről tanuskodik. Az érme egy balra tekintő és özvegyi fátyollal borított női alakot ábrázol. A ruházat teljesen olyan, mint a németalföldi mester Bona királynét ábrázoló érmén és ez a körülmény vezette a brüsszeli Cabinet Royal des Médailles igazgatóságát, ahol a felirat nélküli példányt őrzik, hogy ezt az érmet is, mint Bona Sforza d'Aragon arcképét tekintse. Az arcvonások azonban itt sokkal fiatalabbak és egy 35 év körüli nőre utalnak. Az érme nem lehet Bona királyné fiatalabb korából származó arcképe; ő 55 éves korában lett özvegy, tehát 35 éves korában nem viselhetett özvegyi fátyolt. Az ábrázolt személy azonban az ő családjából kell, hogy származzék, erre mutat az arcvonások hasonlósága is. A meg nem nevezett nőt egy miniatűrkép segítségével teljes bizonyossággal meg lehet határozni. Ez a nő Jagelló Izabella, I. Zsigmond és Bona legidősebb lánya, Szapolyai János magyar király neje és ennek korai halála után Magyarország uralkodója a kiskorú fia, János Zsigmond helyett, akinek van Herwijcktól származó emlékérméről már említést tettünk. (Izabella 1519 január 18-án született, 1539-ben ment férjhez János királyhoz, 1540-

⁴ Számos lengyel és külföldi gyűjteményben Zsigmond Ágost és Katharina érmeit egy éremmő egyestve lehet látni. Ezek azonban új, a XIX. századból származó utánöntvények.

ben lett özvegy és 1559-ben halt meg.) Az Izabella-érem ólomból van öntve, átmérője 76 mm és a brüsszeli Éremtár 1893-ban szerezte meg. Tévesen, mint Bona királyné arcképe van megjelölve és befejezetlen állapotára való tekintettel, mint próba (epreuve) szerepel. Az érem jellege ugyanolyan, mint Steven van Herwijck felirattal ellátott művei, eltekintve természetesen a körirattól és gyöngykörtől, melyek itt hiányoznak. Különös módon a stílus és mesterjelzés ellenére Victor Tourneur, aki épen a brüsszeli éremtár igazgatója volt, ezt az érmet nem említette fel Steven van Herwijck műveinek összeállítása alkalmából.

Nem tudom, hogy ez mivel magyarázható. Hogy I. Zsigmond emlékérmé, melyet Münchenben őriznek, elkerülte a figyelmét, nem csodálható, azonban itt egy olyan darabról van szó, mely az ő őrizetére volt bízva. A miniatűrképre, mely a művésznek modellül szolgált, még vissza fogok térni.⁵

Nincs kizárva, hogy Steven van Herwijck még több, e sorozatba tartozó Jagelló-arcképet is készített. Így Bolzenthal említi Erzsébet királynénak (aki Zsigmond Ágost király első neje és harmadik nejének [Katharina v. Österreich] a nővére volt) egy arcképét, mely férjének Herwijck által készített emlékérmével egy éremmé volt párosítva.⁶ Nem lehet egyetérteni azzal a véleménnyel, hogy Bolzenthal tévesen Erzsébetet olvasott Katharina helyett. Magát az érmet azonban a különböző német éremtárakban végzett kutatások ellenére sem sikerült megtalálni. Figyelembe jöhetnének még, mint Steven van Herwijck Jagelló-sorozatának emlékérméi. I. Zsigmond és Bona többi leányai, így Sophie braunschweigi hercegné (szül. 1522, Heinrich v. Braunschweig neje lett 1558-ban), majd Anna, a későbbi lengyel királyné (szül. 1523, Báthori István neje volt) és végül Katharina, a későbbi svéd királyné (szül. 1526). Itt található helyet Zsigmond Ágost második neje is, Barbara Radzivil, a szép litván fejedelemlány (meghalt 1551-ben). Mindnyájan szerepelnek a miniatűr-sorozatban, melyből — mint láttuk — négy darab szolgált modellül Steven van Herwijck emlékérméihez. Ezek a hihetőleg létező érmek is talán egyszer napfényre kerülnek; esetleg némelyik közülük még ismeretlenül lappang hozzáférhetetlen gyűjteményekben.

Steven van Herwijck Jagelló-sorozatának, tehát János Zsigmond és Izabella emlékérméinek is a keletkezési ideje kétszeresen bizonyítható. Előfordul először a köriratban (Zsigmond Ágost), másodsor a mesterjelzésben (Katharina v. Österreich). Mindkét esetben az évszám 1561. Ez tehát az az idő, melyben a németalföldi mesternek ez a szép sorozata létrejött. A többi keltezetlen érem sem készülhetett más évben. Az érmek, mint egy összefüggő és egységes sorozat tagjai, csak ugyanabban az időben egymásután készülhettek.⁷

Steven van Herwijck a Jagelló-sorozat egyes érmeit az akkori szokásnak megfelelőleg, festett arcképek után mintázta.⁸ A már idézett holland nyelvű tanulmányomban három éremnél kétségtelenül bebizonyítottam, hogy azok mintaképei a krakkói Czartoryski Múzeumban őrzött 10 miniatűrképből álló sorozat megfelelő arcképei voltak. Ezek a fára festett olajképek (19×17,5 mm) az ifj. Lucas Cranach műhelyéből származnak, ahol röviddel 1553 után, tehát Zsigmond Ágost és Katharina v. Österreich házasságának éve után készültek. Ezek a Jagelló-család 10 tagját ábrázolják: I. Zsigmondot és Bonát a szülőket, ezek négy lányát, az egyetlen fiút annak három feleségével együtt.⁹ Mindnyájan egy

⁵ Steven van Herwijckről írt holland tanulmányomban Izabella királyné emlékérmének csak egy rövid jegyzetet szenteltem. Azt a véleményt nyilvánítottam, hogy ez az érem nem a németalföldi mester műve és nem Bona Sforza d'Aragon királynét ábrázolja. Az első megállapításomban tévedtem, nem tévedtem viszont az ábrázolt személyre vonatkozólag abban, hogy az nem Bona királyné. Mivel 1938-ban hosszabb tanulmányutamat alkalmából Brüsszelben az érmet alaposan megvizsgálhattam, az általam felfedezett és itt első ízben közzétett művész-szignatura alapján, továbbá más kritériumok alapján is megállapítom, hogy Izabella királyné érme valóban Steven van Herwijck befejezetlen műve.

⁶ H. Bolzenthal, *Skizzen zur Kunstgeschichte der modernen Medaillenarbeit*. Berlin, 1840. 180. l.

⁷ Victor Tourneur, i. m. *Revue belge* 53. l. más véleményen látszik lenni.

⁸ Abban az esetben, ha az arcképmintázás élő modell után készült, az érmen rendszeren erre vonatkozó bizonyíték található, pl. „ad vivum“ vagy valami hasonló. Az 1561-ben még élő Zsigmond Ágost, Katharina és János Zsigmond 3 emlékérmén ez hiányzik.

⁹ A Lucas Cranach műhelyéből származó miniatűröket többször másolták. Négyet ezek közül a többször idézett holland tanulmányomban említettem meg.

és ugyanazon módon vannak ábrázolva, a mellkép háromnegyed részben jobbra vagy balra fordul, a kezek kesztyűt tartva asztalon nyugosznak, a háttér egyszínű (mélykék). Az alsó sarkok egyikében található a műhely jelzése, egy szárnyas kígyó (sárkány). Zsigmond Agost király Herwijek által készített emlékérméhez azonban egy más arckép szolgált mintaképül. Újabban Lengyelországnak egy 1648-ból származó térképére akadtam, melynek kis képekből és arcképekből álló keretelésében Zsigmond Ágost királynak egy metszett képe is látható. Ez a kép és a mi érmünk egész bizonyosan közös mintakép után készült.¹⁰ Azt az arcképet azonban, amelyik után a János Zsigmond emlékérmét mintázták, sajnos, eddig még nem sikerült megtalálni. János Zsigmond az érmen még mint gyerek vagy legfennebb mint 15–16 éves ifjú van ábrázolva. 1561-ben, az egész sorozat keletkezési idejében azonban ő már 21 éves volt. Az éremnek tehát egy olyan arckép szolgált mintául, melyen János Zsigmond úgy volt ábrázolva, mint ahogy 1555 körül kinézett. Ez az év körülbelül összeesne a Cranach-féle miniatűr-sorozat keletkezésének idejével. Ebből következtetni lehetne arra a lehetőségre, hogy az ő képe is szerepelt a miniatűr-sorozatban. Esetleg azonban Steven van Herwijek itt is, mint Zsigmond Ágost király emlékérménél, talán egy metszetet használt mintaképül. Mindez azonban csak feltevés. Nagy örömmre szolgálna, ha valamelyik magyar kutató János Zsigmond emlékérmének a mintaképét megtalálná. Amennyiben errenézve én útbaigazítást kapok vagy véletlenül ráakadok a mintaképre, ezt természetesen közölni fogom. Steven van Herwijek személye ugyanis nagy mértékben érdekli a művészettörténetet és az éremtudományt. Az életére, valamint művészi tevékenységére vonatkozó legkisebb adat is nagyjelentőségű.

Ezzel szemben a próbaöntvény mintaképét a Cranach-féle miniatűr-sorozat arcképei között könnyűszerrel meg lehet találni. Az ábrázolt személy képe azonos Izabella magyar királynénak, I. Zsigmond lányának az arcképével, aki a miniatűrök festése idején már hosszabb idő óta özvegy volt. Ezért a minden dísztlő mentes, de azért a maga fekete-fehér egyszerűségében is szép gyászviselet. Csak a szörme okozott kis eltérést a színezésben. Említettem már, hogy Bona Sforza d'Aragon királyné az emlékérmén ugyanazt a ruhát viseli, mint Izabella. A miniatűrön természetesen szintén ugyanez az eset. Ő 1553-ban öt év óta volt özvegy. Mindkét érmen Steven van Herwijek mindent a legpontosabban másolt, úgyhogy a miniatűrök legkisebb részletei is az ő művén fellelhetők. Nem akarom teljes bizonyossággal állítani, hogy a németalföldi mester az érmet közvetlenül a Cranach-féle miniatűrök jelenleg Krakkóban található példányai után készítette. E miniatűrök másolatait is megkaphatta. Hasonló bizonyára iparszerűleg előállított képeket a mester segédei gyakran több hasonló példányban is elkészítettek, hogy azokat rokonoknak, barátoknak vagy tisztelőknek lehessen ajándékozni. Ezek a mai fénykép helyét foglalták el. Nagyon valószínű azonban, hogy ez esetben mégis épen a Czartoryski Museum sorozata szolgált mintaképül a németalföldi mesternek. Tanulmányom végén fogok rátérni arra, hogy mire alapítom ezt a feltevésemet.

Hátra van még az a kérdés, hogy Steven van Herwijek mikor és milyen alkalomból készítette a Jagelló-sorozatot és ezzel együtt a két magyar vonatkozású emlékérmét is. Azonban bizonyos nehézségek felmerülnek annak a helynek és országnak megállapítását illetőleg, amelyben a németalföldi művész 1561–62. években élt és működött.

1561-ben Steven van Herwijek az öt, illetve hat Jagelló-arcképen kívül még két antwerpeni polgárnak az emlékérmét is elkészítette. Ezekhez jön még az eddig meg nem határozott kilétű Thomas de Montrichier-nek az emlékérmé is, aki egész bizonyosan nem tartozik Lengyelországhoz, mint ahogy ezt V. Tournour gondolja. 1562-es évszámot visel Zsigmond Ágost egyik érme és hat darab, angol személyekre vonatkozó műve. Művei tárgyából következtetve úgy látszik, hogy a németalföldi mester legalább is 1561. elejét Antwerpenben, ezzel szemben viszont 1562. nagy részét Angliában töltötte el. A Jagelló-érmek keletkezése némelyik kutatót, köztük Tournourt is arra csábította, hogy az ő lengyelországi tartózkodását ne csak elfogadják, hanem mint bizonyosat állítsák. Lengyelországi utazásának lehetősége ellen nem lehetne kifogást emelni, mégis ez sohasem tör-

¹⁰ A III. Zsigmondnak ajánlott, Nikolaus Vischer által kiadott „*Tabula nova Poloniae et Silesiae*” 1648-ból származik (szerző gyűjteményében). Ez valószínűleg egy régebbi térkép utánnyomása, minthogy 1648-ban III. Zsigmond már 16 éve nem volt életben.

tént meg. Úgy a pozitív, mint a negatív bizonyítékok ellene szólnak. Elsősorban Steven van Herwijck itteni tartózkodása sem írott, sem nyomtatott forrásból nem mutatható ki. Nagy fáradtságot fordítottam arra, hogy a mester lengyelországi tartózkodásának forrásokkal bizonyítható nyomát megtaláljam, de a legkörültekintőbb és leggondosabb kutatások is eredménytelenek voltak. Pedig Zsigmond Ágost mecénási voltára nézve sok minden fennmaradt és számos művész, aki az utolsó Jagellók udvarában időzött, névszerint meg van említve. Másodsorban az itteni tartózkodás ellen szól a lengyelországi úthoz rövidre szabott idő,¹¹ egyéb lengyel vonatkozású művének teljes hiánya,¹² végül pedig a Jagelló-érmeknek festett, illetve metszett képek után való elkészítése. Csak azért tette volna meg a németalföldi művész az utat, hogy az előkelő lengyel személyeket ne élet után, hanem miniatűrök után mintázza? Ezt a saját műhelyében sokkal kényelmesebben megtehetette. Úgy vélem, hogy még egy további körülményre is rá kell mutatnom. 1562-ben a művész hat darab, tehát viszonylag nagyszámú angol vonatkozású művet készített. Ez bizonyos ismeretkört és Angliában elért némi elismerést feltételez. Steven van Herwijck természetesen már Londonba érkezése előtt ismeretes lehetett mint kiváló arcképszobrász, mégis kézenfekvőbb az a feltevés, hogy ott helyben készített jó munkái szereztek elismerést neki. Ebben az irányban éppen a Jagelló-sorozat tehetné neki a legjobb szolgálatot. Én magam meg vagyok győződve arról, hogy a Jagelló-érmek Londonban készültek és ebben a feltevésemben megerősít az a tény is, hogy a Czartoryski Museum a Lucas Cranach műhelyéből származó miniatürsorozatot Londonban angol magángyűjteményből szerezte meg.¹³ Ezekután tehát feltételezhető, hogy Steven van Herwijck modellül ugyanazokat a képeket használta, melyek ma a krakkói Czartoryski Museum gyűjteményében vannak. Amennyiben a mondottak helyesnek bizonyulnak, akkor az angliai utazás időpontját 1561-re lehet helyezni. Errenézve minket talán Thomas de Montrichier kilétének megállapítása fog felvilágosítani, akinek arcképes érme 1561-ben készült és akiben én egy Angliában tartózkodó személyt gyanítok.

A Jagelló-sorozat megrendelőjéről semmi bizonyosat nem lehet mondani. Ez aligha lehetett Zsigmond Ágost király vagy az ő családjának valamelyik tagja. A művész pedig nyilván nem saját kezdeményezéséből és saját kockázatára készítette el az érmeeket. Ezeket bizonyára a Jagelló-család valamelyik művészetkedvelő tisztelője rendelte meg, esetleg a Cranach-féle miniatűrök tulajdonosa. Antwerpent és Londont a XVI. sz. második felében sok előkelő lengyel kereste fel. Mondhatni, hogy Antwerpen egyik állomása volt a Londonba való utazásnak, ahol Erzsébet királyné udvara különös vonzerőt jelentett. Valamelyik lengyel mágnás hasonló útja alkalmából történhetett a Jagelló-érmek megrendelése akár Antwerpenben, akár Londonban.

Monsieur Edmond Majkowski, Kopanica.

¹¹ Elméletileg a rövid időköz ellenére is egy lengyelországi utazás keresztülvihető lett volna. Körülbelül egy évnyi idő jöhetne figyelembe, talán kevesebb is, ha az 1562.-i angol művek számát tekintetbe vesszük, tehát még ebben az évben egy hosszabb londoni tartózkodást előlegezünk. Az események azonban így nagyon egymásra halmozódnának és a művész részéről rendkívül mozgalmasságot és utazási kedvet kellene feltételezni.

¹² A németalföldi mesternek tulajdonított lengyel személyekre vonatkozó emlékérmek sem a művészi kivitelnél, sem egyéb kétségtelen bizonyítéknál fogva nem tekinthetők az ő kezéből származó daraboknak.

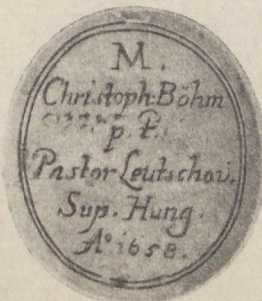
¹³ A krakkói Czartoryski Museum igazgatóságának közlése.

Böhm Kristóf emlékérmé.

Néhai Ernst Lajos gyűjteményének (Ernst-Múzeum) árverésén szerezte meg a Magyar Történeti Múzeum Éremtára a mellékelt képen ábrázolt ovális öntött ezüstérmét, mely a hátlapjára vésett felirat következtében érdemel különösebb figyelmet és behatóbb vizsgálatot. Az érme leírása különben a következő:

- E) Krisztus keresztelése a Jordánban Ker. János által. Fölötte a Szentlélek galamb alakjában, balról lombos fák.
H) Kettős vonalkörben hat sorban bevésve: *M. / Christoph: Böhm / p. t. / Pastor Leutschow. / Sup. Hung. / A^o 1658.*
Budapest, MTM. Éremtár, ezüst 33,5–38 mm, 15,68 g. (öntvény).

A felirat értelme *Magister Christophorus Böhm pleno titulo pastor Leutschoviensis Superioris Hungariae Anno 1658.* Tehát Böhm Kristóf lőcsei ev. lelkész személyével áll kapcsolatban ez az érme, csak az a kérdés, milyen vonatkozásban. Hain Gáspár lőcsei krónikáját forgatva, megkapjuk erre a kérdésre nézve is a választ. Ugyanis Hain krónikája az 1658. év eseményeit tárgyalva, febr. 6-án a következő említést teszi:¹

„6 Februarj vorgenommen worden, da dann einmütiglich 4 Herrn vorgeschlagen worden, alsz Herr Matthias Lang von Oedenburg, H. Magister Christophorus Böhm von Prespur, H. Magister Pinnerius von Kremnitz und H. Magister Adam Kis von Caschau. Darüber Herr Richter zornig worden, und mit gewald Herrn Magister Windisch von Schemnitz obtrudiren wollen, ist Ihm aber nicht angangen, weill niemand demselben gewolt. Ist dem nach die wahl gangen, und haben unter den 4 Candidaten alle einmütiglich, so wohl die Herrn Geistlichen, alsz ein gantzer Rath (ausser Herrn Richter) Eine gantze Gemein und schwartze Gemein Herrn Magistrum Christophorum Böhm Prediger von Prespur, zu einem Pfarrer zu Leutsch erküset und erwehlet, darüber alle froh worden, das Sie einig waren, haben noch selbigen Tag auff der Post geschrieben und esz Ihme wissen lassen.“

Tehát a lőcseiek egyhangúlag Böhm Kristóf pozsonyi iskolaigazgatót választották meg lelkészül. A következőkben leírja Hain Gáspár, hogy mi volt a lelkész javadalma és feladata, melybe Böhm márc. 22-én feltétel nélkül beleegyezett. Május 29-én érkezett meg Lőcsére.

¹ Hain Gáspár, Lőcsei krónikája. A Szepesmegyei Tört. Társulat megbízásából kiadták Bal Jeromos, Dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél. Lőcse, 1910–13. 4° 558 skk. 1.

„Ist unser Neüer H. Pfarrer Magister Christophorus Böhm Radeberga Misnicus sambt Seinen Mittgeferten, und unsern Herrn von Prespurg Gott lob und danck, frisch und gesund allhier ankommen, und stattlich von der Bürgerschaft eingeholet worden“. Jun. 2-án írja Hain: „Ist H. Magister Bohemus von Herrn Superintendenten Martino Wagnero Pfarrern zu Bartfeldt, und Herrn Magistro Abraham Ecchardo Pfarrern zu Epperiesz mit üblichen Ceremonien introduciret worden“.

Részletesen leírja a beiktatási szertartást, mely reggel 6 órakor vette kezdetét és a tanács, valamint a gyülekezet jelenlétében ment végbe a templom főoltáránál. Ecchard eperjesi lelkész tartotta a beiktató beszédet, majd Wagner superintendens a térdelő Böhme-nek átadta a tisztséget a kulcsokkal együtt szerencsekívánatok között. Este „in Längischen Haus“ nagy lakoma fejezte be a beiktató ünnepséget. Június 9-én tartotta Böhm az első prédikációját, de lelkészi hivatását nem tudta sokáig folytatni, mert 1659. okt. 16. óta betegeskedni kezdett és 33½ éves korában 1660. március 10-én elhunyt, hosszas betegeskedés után.

A fenti krónikarészletek és idézetek semmi kétséget sem hagynak aziránt, hogy a Böhm Kristóf nevére 1658-ban véssett érem, Böhm löcsei lelkésszé választásának emlékére készült. Az alkalmi bevésésekkel ellátott emlékérmek között kevés olyan darab van, melynek történeti háttérét ennyire pontosan és kimerítően megtudnánk világítani.

Böhm Kristóf személyéről azonban többet is tudunk annál az érem által is bizonyított egyszerű ténynél, hogy 1658-ban löcsei ev. lelkésszé választották. Rövid életrajzát Szinnyei József ugyanis a következőképen írja le:²

„Böhm (Bohemus) Kristóf ág. ev. lelkész szül. 1626. szept. 24. Radebergben Meissenben, hol atyja, B. János, városbíró volt. 1641-ben a meisseni iskolában tanult és innét 1644. jun. 28. Wittenbergába ment, hol másfél évet töltött. Előbb szülővárosában tanított, 1649-től három évig Jénában az egyetemet látogatta és 1650-ben magisteri rangot nyert. 1653. aug. 27-én meghívták a pozsonyi ág. ev. főiskola igazgatására. 1658-ban Löcsére ment lelkésznek, hol 1660. márc. 19-én meghalt. Irodalmi munkái: 1. Dissertatio IV. compendii theologici de Deo et attributis divinis. Vittebergae 1650. 2. Dissertatio XVI. de iustificatione et bonis operibus, u. o. 1650. 3. Beantwortung der Unchristlichen und mehr den Heydnischen, doch sehr gemeinen Frage, Woher ich gewiss sey, dass heutige Bibel, oder Heilige Schrift von Gott? Trenesen é. n. (1658. előtt).“

Az érem előállítási módja ötvöskézre vall. Közkézen forgó keresztelő érem utánöntése az előlap, a felirat pedig a lesimitott hátlapra van vésve. Különösen az egykorú iskolai jutalomérmeknél tapasztalható ez az eljárás.³ A jelen esetben a keresztelési éremkép a papszenteléshez jól találó szimbolumot nyújt. A készítő mester rendelkezésére álló lehetőségek között bizonyára ez volt a legmegfelelőbb. A soproni iskolai érmek által nyújtott analógiától eltekintve, ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy helyi ötvösmester művére kell gondolnunk. Löcsén Kőszeghy Elemér műve szerint az 1658. körüli időben 5 ötvöst lehet kimutatni, bizonyosan ezek valamelyike készítette az érmet. Sajnos magán az érmen semmiféle jelzés nincsen, mely útbaigazításul szolgálna.

A rendelkezésünkre álló anyagban eddig még nem sikerült azt az érmet megtalálni, amelyik mintául szolgált ehhez az emlékéremhez. A hasonló keresztelő érmek azonban akkortájt közkézen forogtak és egy igen közeli analógiát említhetünk pl. 1666-ból teljesen rokon éremképpel.⁴ Az eredeti érem mindenesetre német munka volt a XVII. sz. elejéről. A történeti háttér kiderítésével ezen első pillanatra igénytelen kis érem a hazai evangélikus egyháztörténet érdekes emlékévé válik.

Huszár Lajos.

² Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái. 1891. I. 1301–1302. I. Eletére nézve l. még J. S. Klein, Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger 1789. I. 14. I. Ugyan-ezen kötetben a címlap melletti oldalon Böhm rézmetszetű arcképe is látható.

³ Huszár Lajos, Soproni iskolai jutalomérmek a XVII. századból. Num. Közl. XXXIV–XXXV. 1935–36. 58 skk. 1.

⁴ A. Cahn, Árv. Kat. 1932. jún. 2. 2256. sz. 12. t.

Régi soproni éremgyűjtemények és leletek.

Bajos arra a kérdésre felelni, hogy vajjon a most már többször ismertetett soproni érem-kultúra¹ eredetében a szomszédos Bécs, vagy a távolabbi Németország hatására vezetendő-e vissza és nincs-e létrejöttében nagy szerepe annak, hogy régtől fogva ontotta a római Scarbantia talaja a leletek közt az érmekeket is?

Amikor a 16. század derekán Lazius Wolfgang Sopronban, a vár árkában összedőlt templom romjai közt egy római sírkőre hívja fel a városi tanács figyelmét, megszületik az immár négyszáz esztendős soproni archaeológia. Mivel a tudós 1548-ban megjelent könyvében meg is említi a sírkövet, ezzel a kutatók érdeklődése is ráterelődött Sopronra. 1676-ban egy óriási tűzvészben a városházán őrzött felírtos kő is megrongálódik, akkor a városi tanács kijavíttatja a szöveget és megtalálásának és helyreállításának körülményeit is rávéseti. Ékes jele ez a régi soproniak megértő lelkének, amellyel az antik kultúra emlékei felé fordultak. Ekkor azonban már virágzó éremkultúráról is beszélhetünk. Az 1641–57. időszakból részben levéltári adataink vannak arról, hogy Weiss és Monstern soproni ötvösök a város megbízásából jutalomérmeket készítettek az iskolásfiúk számára, részben pedig ismeretesek is ezek a darabok: 1642–57. közt készült nyolc darabról van tudomásunk öt egymástól eltérő típus formájában.²

Ónplaketteknek van nyoma 1699-ben furesa pöresettel kapcsolatosan. Leitner Szer-vác szobrászt bevádolja a tanácsnál a tulajdon atyja azzal, hogy hamis-pénzt gyártott. A szobrász bizonyítgatja, hogy az apa gyengeelméjű már; ő ónplaketteket csinált és azokat nézte az öreg ember hamis-pénznek. (Tanácsjegyzőkönyv 1699., 519. o.)

De az érem kedvelése áttért más vonatkozásokba is. A 17. század derekán Artner Erhard volt a város polgármestere; mint műbarátnak maradt fenn a neve. Ő készítette a városbíró és polgármester szép jelvényeit. Feleségének arcképes emlékérmé ismeretes. A mintegy 4 cm.-nél hosszabb átmérőjű ovális érem mellképben ábrázolja az úrnőt. Felírata: „Susanna Artnerin gebohrene Durnbergerin“. Egyetlen ismert példánya az ősrégi Artner-család Utrechtbe szakadt ágának birtokában van. A patricius Pach (Bach)-család új csemete érkezését éremmel adta tudtul a világnak. Szintén ovális alak, előlapján Krisztus mellképe szép keretben, hátlapján ez a felirat: „Georg Philip Pach ist geboren in Oedenburg den 13 Oktober anno 1659“. Egy példányát a Figdor-gyűjtemény birtokolta; 1930-ban árverésre került Bécsben. Egy harmadik érem lappang: 1687-ben I. József koronázására Preiner Mátyás polgármester érmet veretett és szétosztatta a tanács és a közgyűlés tagjai közt.³

Antik érmek gyűjtéséről az első adatunk majdnem ezzel az éremmel esik egybe Barth János Konrád ev. lelkész Buda visszafoglalásának örömeire nagy beszédet mondott „Buda recepta. Labarum ancianum“ címen. Kiadta nyomtatásban is és hozzá met-szetekben egy sor antik érem képét mellékelte. A szövegben megemlíti, hogy a budai zsákmányból neki is jutott Mithridates néhány érme.⁴

A városnak 1681-ből való rézmetszetes képén Suttinger Dániel császári mérnök valószínűleg fiktív római érmet hoz; előlapján férfifej oldalnézetben S C kezdőbetűkkel, hátlapján a légiók jelvényei és Q DESIG GRACCUS TI SEMPRONIUS felirat. Ugyanez szerepel később Michel Zakariás és Schraps Mihálynak 1700-ban kelt városképein. Bizonyos érdeklődés és az érmek felé való irányzódás feltételezését jelenti a — még ha fiktív — érem megjelenítése.

¹ Lauringer Ernő, Numizmatikai Közlöny, 1916. évfolyam. Huszár Lajos, U. o. 1935/6. évfolyam.

² Huszár Lajos, i. m.

³ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete, 253. o.

⁴ Csatkai Endre, Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban. Soproni Szemle, 1938.

Barth később Németországba távozott. Gyűjteményének sorsa ismeretlen. Ugyan-
 úgy elkallódott a 18. század első feléből való Dobner-gyűjtemény. Három leírásból ismer-
 jük. 1715. szeptemberében Clements Simon angol utazó jár Sopronban, gyűjtőkre nézve
 ezt írja be naplójába: „Sok érmet, felírást és régiséget mutatnak itt, melyekből Dobner
 Ferdinánd Sebestyén úr, egy tehetséges és tanult ember, ki itt lakik, mutatott nekem egy
 nagy gyűjteményt”.⁵ 1723-ban Brückmann Ferenc Ernő sokoldalú német tudós keresi fel
 Dobnert és 1734-ben kiadott, Sivers Jakab barátjának írt úti levelében részletesebben
 számol be a látottakról. Elsősorban a Magyarországon kiásott antik érmek kötötték le a
 figyelmét, nemkülönben a római érmek teljes sorozata. A modern érmek közül említi a
 lengyel Ágost királyét, akinek nyitott keblében szíve Luther képével látható.⁶ Végül
 1737-ben még Pockoeke és Milles neves angol utazók is látták a gyűjteményt. Ők is emlí-
 tik, hogy a város talaja ontja az érmekeket.⁷

A Dobner-gyűjtemény további sorsáról, sajnos, nincs tudomásunk, de ösztönző ha-
 tása megvolt. Furlani soproni orvos „Collocutiones de novis Rakosiensium thermais. Exa-
 men physico-medicum“ c. könyvében (Sopron 1738) Sopron római korával is foglalkozik
 (63. o.) és a domonkosok kertjének meghosszabbítása alkalmával talált római érmet említ.
 Előlapján sugaras fejet, hátlapján pedig a farkast az ikrekkel lehet látni. Ezt az érmet
 az író Sopron régiségének bizonyítására hozza fel. 18. századbeli végrendeletekben több-
 ször olvashatunk éremgyűjteményekről, persze csak kis részének az útját kísérelhetjük
 figyelemmel. 1771-ben a tudós Deccard János Kristóf pap hagy fiára éremgyűjteményt.
 Ez a fiú azonban két év múlva maga is elhunyt. Nagy műgyűjtő volt Örtl Károly ügy-
 véd. Az apjától örökölt éremgyűjteményt; ezt tovább fejlesztette és 1795-ben a Jentsch-
 családra hagyta Sopronban. Gazdag aratása lehetett itt Széchényi Ferencnek, míg gyűj-
 teményével együtt a cenki kastélyban őrzött érmekeket is nem juttatta a Nemzeti Múzeum-
 nak. Ez az éremkultúra magyarázza meg, hogy míg egyes darabok, persze minden na-
 gyobb feltűnés nélkül, megtalálták az útát a gyűjtőkhöz, addig nagyobb leletekből egy-
 szeriben közügy lett.

1784-ben az Ezüst-utcában Kistler Krisztina képfestőnénél a présház alapozási mun-
 kálatai alkalmával két és ¼ font ezüstpénzt találtak. A leletet bevitték a városházára és
 meglehetősen tanácstalanok voltak vele szemben. Igen sok sár tapadt a pénzhez. Végre
 150 forintra becsülték az értékét és bizonyos rendelet értelmében egy pár darabot vissza-
 tartottak, a zömét pedig átszolgáltatták Kistlernének. A mintákat elküldték a budai egye-
 tem gyűjteményei számára.⁸ A dologban az a lényeges, hogy a lelet immár nem sikkad-
 hat el, akta lett belőle. Sajnos, pontosan nem tudhatni, miféle régi pénzről volt szó: „Sil-
 ber-Pfennige“, így nevezi a tanácsjegyzőkönyv. Tán középkori lelet volt. Az Ezüst-utca
 és környéke nem szolgáltatott mindmáig római leletet. Mikor a vízvezeték lefektetése
 céljából ezt a környéket is felásták, Bella Lajos úgy találta, hogy arra a római időben
 posványos terület volt és a középkori pallók korhadt nyomai is előkerültek.

1787-ben a Magyar Hirmondóig jut egy vidéki lelet sorsa. „Sopron és Zinkendorf
 (Cenk) közt ezen Hónapnak (Június) 11.-én egy paraszt ember egy sírban 15 fontnyi régi
 finom ezüst pénzeket találván, a Harmintzadnak legott által adta.“ Ezen az útvonalon
 többször, legutóbb 1922-ben, találtak római sírokat. Tán ez a lelet is a sorukból való.

Hosszabb szünet után, az 1824-es esztendő jelentkezik ismét nagyobb éremlelettel.
 Október 21-én kelénpataki jobbágyok a városnak u. n. Dudlesz erdejében, a bécsi or-
 szágút felé, ezüst-pénzeket találtak makkszedés közben.

A városi tanács elé az ügy nyolc nap után került. Addigra a munkások egy néhány
 darabot már szélnek eresztettek. A tanács úgy látta, valami nagy értékről ép nincs szó:
 „da jedoch einige davon für die Zeitgeschichte und Numismatie, somit für das National-
 museum von Bedeutung seyn könnten, ist beschlossen worden, dass um den eigentlichen
 Werth solcher Münzen denen Eigenthümern aus der Stadt Kassa ersetzen zu können,
 durch die Stadt-Buchhalterey in specifico eruirt und referirt werden solle.“

⁵ Kropf Lajos fordítása szerint. Történeti Szemle. 1923. 139. o.

⁶ Epistola itineraria. Wolfenbüttel. 1734. 35/36. füzet.

⁷ Kubitschek: Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonia. 1929.

⁸ Városi tanácsjegyzőkönyv. 1784. 405. sz. tétel.

Már 1810-ben tárgyalta a tanács a Nemzeti Múzeum pártfogásáról szóló javaslatot és a legnagyobb készségét jelentette. Tulajdonképpen csak most, 1824-ben, került első ízben sor a támogatásra. A lelet tulajdonosai a hivatalos akták gyártásának látványára valószínűleg már hatalmas összegről kezdtek ábrándozni, amikor november 15-én Hochecker János pénztári tiszt előterjesztette becslését és az csak két pengő 22 krajcáról szólt. A tanács mindamellett csak egy harmadát adta ki a lelőknek, egy részét felküldte a Nemzeti Múzeumnak, a másik részt pedig a kincstárnak.⁹

A környék a kelta-korból sok-sok leletet szolgáltatott. Nem tartjuk kizártnak, hogy ez alkalommal kelta pénzeket szórtak szét a nagy világba. Ebben az esetben azonban a későbbi gazdag kelta pénzleletek a környékről némiképpen kárpótolnak.

Csatkai Endre dr.

* U. o. 1810. 2703. sz. tétel. 1824. 3521. és 3626. számú tétel.

Eleki éremlelet.

1939 IX. 13-án behoztak a Magy. Tört. Múz. Éremtárába egy 47 db-ból álló római dénárleletet átnézés és feldolgozás céljára.

Az éremlelet Elek község (Arad m.) határában került elő és cserépedényben volt elhelyezve. Az edényt Gallus Sándor szarmata eredetűnek mondja s a II. sz. végére datálja. E datálás helyességét alátámasztja az edényben elrejtett pénzlelet is. Az utolsó érem ugyanis Did. Iulianusnak 193-ból származó dénárja, amely egyúttal a pénzlelet földberekítésének a dátumát is adja.

A lelet Vespasianus egy dénárával kezdődik és minden szakadás nélkül tart egész Did. Iulianusig.

Részletezve a következőképpen oszlik meg:

Vespasianus	1 drb
Domitianus	1 drb
Traianus	3 drb
Hadrianus	1 drb
Ant. Pius	13 drb
Id. Faustina	7 drb
Lucius Verus	2 drb

Lucilla	1 drb
M. Aurelius	10 drb
Ifj. Faustina	1 drb
Commodus	5 drb
Crispina	1 drb
Did. Iulianus	1 drb

Összesen: 47 drb

A lelet egyes darabjainak a meghatározása a következő:

Vespasianus: C.* 226; MS. 15 (1)
Domitianus C. 291; MS. 192 (1)
Traianus C. 69; MS. 116 (1)
" C. 83; MS. 126 (1)
" C. 219; MS. 32 (1)
Hadrianus C. 154; MS. 300 (1)
Antoninus Pius C. 33; MS. 62 (1)
" " C. 155; MS. 431 (1)
" " C. 201; MS. 238 (1)
" " C. 272; MS. 240 (1)
" " C. 281; MS. 181 (1)
" " C. 283; MS. 162 (1)
" " C. 288; MS. 204 (1)
" " C. 344; MS. 136 (1)
" " C. 616; MS. 201 (1)
" " C. 985; MS. 250 (1)
" " C. 987; MS. 251 (1)
" " C. 1039; MS. 275 (1)
" " C. 1127; MS. 157 (1)
Id. Faustina C. 26; MS. 344 (1)
" " C. 32; MS. 351 (2)
" " C. 78; MS. 360 (1)

Id. Faustina MS. 361 (1)
" " C. 165; MS. 382/b (1)
Lucius Verus C. 279; MS. 566 (1)
" " C. 315; MS. 589 (1)
Lucilla C. 62; MS. 781 (1)
M. Aurelius C. 37; MS. 64 (1)
" " C. 91; MS. 273 (1)
" " C. 105; MS. 429 (1)
" " C. 321; MS. 300 (1)
" " C. 729; MS. 475 — not. (1)
" " C. 740; MS. 479 (1)
" " MS. 480 (1)
" " C. 881; MS. 170 (2)
" " C ¹ , 3., cf. MS. 79 (1)
Ifj. Faustina C. 184; MS. 508 (1)
Commodus C. 311; MS. 36 (1)
" " C. 504; MS. 124 (1)
" " C. 583; MS. 233 (1)
" " C. 661; MS. 112 (1)
" " C. 709; MS. 622 (1)
Crispina C. 8; MS. 279 (1)
Did. Iulianus C. 15; MS. 3 (1)

* A rövidítéseknél C = Cohen második kiadás. Egy esetben használtam a Cohen első kiadását s azt külön jelöltem, MS. = Mattingly—Sydenham: The Roman imperial coinage. A meghatározás utáni zárjelben lévő szám azt mutatja, hogy az illető pénzből hány darab van.

Kerényi András.

Az Orsz. Magyar Történeti Múzeum Éremtára jelentősebb új szerzeményei 1939-ben.

Az Éremtár teljes gyarapodása az év folyamán 30 arany, 370 ezüst, 719 egyéb fém, 235 papír, összesen 1354 drb. pénz és emlékérem. Az ajándékok sorában a legjelentősebb helyet *Jeszenszky Géznak*, az Éremtár tb. igazgatójának adománya foglalja el, aki gazdag gyűjteményéből átengedte az Éremtárban hiányzó darabokat. 165 drb. árpádkori, 16 drb. vegyesházi (köztük 1 arany), 8 drb. Habsburg-kori, 3 drb. középkori német pénz és 1 drb. újabb emlékérem jutott ezúton birtokunkba, közöttük számos igen ritka példány is. A többi ajándék közül említhető: *Frey Imre dr.* (Zombor), saját arcképes érmének ezüstverete, *Karafiáth Marius dr.* (Léva), vas próbaveret III. Károly képével; *nemes Kós Gyula* (Rajka), Luther-ezüstérem 1817.; *Königsfeld József* 224 drb. osztrák és német papír szükség-pénz; *Mauthner László*, francia écu au porc-épie XII. Lajos korából; *Pláner József dr.*, Strindberg bronzérme Beck Ö. Fülöptől, Irredenta plakett Szitányitól és Diana plakett Weinbergertől; *Répásy Gyula dr.* (Pápa), bronz német iskolai jutalom érem XVIII. sz.; *Rosthy Annie* 224 drb. legújabbkori külföldi pénz, emlékérem, kegyérem és jeton; *Sándor Pál*, 15 drb. (részben utánöntött) XV–XVII. sz.-i emlékérem. Közöttük: IV. Henrik francia és I. Jakab angol királyok ezüstérmei, XIV. Lajos bronzérme 1642., Erzsébet angol királyné ólomérme, velencei bronzérem Aloyso Mocenigo nevével, továbbá Giov. Bapt. Marino, Bernardo Toselli, Carlo Bandino, stb. bronzérmei. *Özv. Schey Ernőné* néhai férje hagyatékából 9 drb. ezüst és 50 drb. egyéb fémből készült főként magyar. osztrák és német legújabbkori emlékérem; *Soltész Elemér dr.* 4 drb. ólom próbaveret.

Egyéb úton szerzett darabok. Eretria ezüstpénz Kr. e. IV. sz., Athén tetradrachmon Kr. e. IV. sz., Egyiptom Ptolemaios Soter tetradrachmon, 72 drb. római koloniális pénz Thrácia, Moesia és Makedonia területéről, Caracalla dénár Coh² 670, Caracalla nagy-bronz Coh² 624, Septimius Severus nagybronz Coh² 90, Diadumenianus sestertius Coh² 27, Hostilianus antoninianus Coh² 65, I. Claudius dénár Coh² 44, Galerius Maxim. ezüstpénz Coh² 234, Crispus aureus, II. Constantinus kiadatlan lugdunumi centenionalese, 2 drb. kontornia, Tetrarchia korabeli római aureus barbár utánzata, Bizánci triens barbár utánzata, I. Justinianus aranyának barbár utánzata, Nagy Lajos kiadatlan típusú aranyforintja, Zsigmond kiadatlan új típusú dénárja a pomázi ásatásból, I. Mátyás aranyforint CNH. 205 n-E, 17 drb. vegyesházi aranyforint (Corpus II. 64A, 119A, 204A, 208A, 255A, 255G, 255J, 255R, 255S, 261B, 262A, 290. sz. típusok hiányzó változatai és Corpus II. 210. ellenjegyes példánya), vegyesházi aranyforint utánverete 1515.-i évszámmal, II. Rudolf garas K-B 1602, Báthori Gábor tábori tallér 1611. hátlapján egykorú bevesséssel, Boeska István szebeni hatos garas vastagverete 1606., Kempten város tallér 1559., Oberyssel II. Fülöp dukát, Litvánia VI-os garas 1581., 10 drb. korai kínai pénz, Kámea István fhg. képével, Batthyány Károly bronzérme 1770. Redlmayertől, Beöthy László bronzérme Beck Ö. Fülöptől, Böhm Kristóf löcei ev. lelkész nevével vésett ezüstérem 1658., Gerl Károly önarcképe bronzérem, Haynau ezüstérme Scharfftól 1849., J. W. Humel bronzérme Davidtól, Hyrtl József ezüstérme Jaunertől, J. F. Jacquin bronzérme Langtól 1839., Munkácsy Mihály bronzérme Gerltől 1882., Némethy Károly dr. bronzérme Ispánkitól 1936., Radnai Béla bronzérme Madarassytól 1937., Theodoricius Renghen vésett érme, Szirmai Tony önarcképe ezüstérem, Thaly Kálmán ezüstérme Berántól 1906., Kámea gróf Wenckheim József képével, Zemplén Géza bronzérme B. Farkas Sándortól, Budapesti Zenede ezüstérme 1865., Körmöci veretű biblikus érem Huszár—Procopius 29., Férfi tanulmányfej bronzplakett Becktől, Gyerekfej Becktől 1904., Sarah Bernhardt ezüstérme Gerltől, Boehm József Dánieltől 2 drb. ezüstérem (Aloisius Boehm 1839. és Florián Straszewski 1838.) és 7 drb. osztrák vonatkozású bronzérem. Georg Hofmann ezüstérme 1625., Mozart bronzérme Stuckhardtól 1756., III. Ferdinánd csavaros tallérja, Napoleon temetésére bronzérem 1840., Czeszochowa-i öntött érem 1910., I. Károly román király bronzérme Reschtől, Bukaresti kiállítás bronzérme Reschtől 1906., Loyola Ignác bronzérme Esseőtől.

Éremleletek,

melyek az Orsz. Magyar Történeti Múzeum Éremtárában kerültek feldolgozás alá.

Lébény (Moson vm.). Aranypénzek. Utolsó előforduló évszám 1664. *Kettős dukát*. Ausztria III. Ferdinánd, Wien 1646, Navarra. II. Henrik NM 1574, Spanyolország, Ferdinánd és Izabella é. n. *Dukát*, Magyarország, II. Mátyás K—B 1618, III. Ferdinánd K—B 1653, 1657 (2), I. Lipót K—B 1662, 1663, 1664 (2). Összesen 11 drb.

Geresd (Baranya vm.). Magyar denárok. Utolsó előforduló évszám 1639. *Dénár* Magyarország, I. Ferdinánd K—B 1562, Rudolf K—B 1583, 1600, 1607, 1608 (2), II. Mátyás K—B 1609 (5), 1610 (10), 1611 (31), 1612 (25), 1613 (33), 1614 (50), 1615 (87), 1616 (82), 1617 (62), 1618 (59), 1619 (75), 1620 (32), N—B 1615 (1), II. Ferdinánd K—B 1622 (2), 1623 (7), 1625 (8), 1626 (114), 1627 (75), 1628 (113), 1629 (82), 1630 (229), 1631 (101), 1632 (90), 1633 (132), 1634 (98), 1635 (78), 1636 (173), 1637 (124), 1638 (16), N—B 1632 (1), III. Ferdinánd 1639 (71), bizonytalan, elvert (243), egykorú hamisítvány (49), Erdély, Bethlen Gábor B—Z 1623, C—C 1626, K—B 1620 (5), 1621 (3), 1622, M—C 1627, N—B 1625 (2), 1626, Breslau II. Ferdinánd 1632. *Füller* Csehország, bizonytalan (1 drb.). Összesen 2775 drb.

Csót (Veszprém vm.), 15 krajcár. Utolsó előforduló évszám 1696. $\frac{2}{3}$ *tallér* Quedlinburg G—F 1675, 15 *krajcár* Magyarország I. Lipót C—H 1696 (2), GF (pozsonyi) 1674 (3), K—B 1661, 1663, 1665, 1674 (3), 1675 (6), 1676 (2), 1677 (2), 1680, 1681 (2), 1683 (3), 1684, 1685, 1686, 1687 (2), 1689, 1690, 1691 (2), 1692 (2), 1693, 1694 (2), 1696, N—B 1695, Alsó-Ausztria, I. Lipót CA 1661, 1664 (2), csillag 1673, 1674, j. n. 1696, Karinthia I. Lipót 1663, Tirol 1694. Csehország I. Lipót GE 1694, Szilézia I. Lipót C—H 1663 (3), MMV 1694. Bizonytalan (1). Összesen 61 drb.

Császártöltés (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) XVI. sz.-i garasok és denárok. Utolsó előforduló évszám 1526. *Garas*, Magyarország II. Lajos L—B 1522, bizonytalan, L—K 1521, Augsburg 1523 (2), Bajorország 1505, 1513, Csehország, Ulásló, évsz. n., Constanz püsp. 1519, évsz. n. (2), Isny város 1508, Karinthia 1516, 1520, Nordlingen 1516, Öttingen 1521, Passau püsp. 1519, 1520, 1522, 1524 (3), Pfalz-Neuburg 1518, 1519, Regensburg 1512, Salzburg Leonhard 1513 (3), 1516, Matheus 1520 (3), 1522, Überlingen 1503. $\frac{1}{2}$ *garas*, Tirol, Zsigmond évsz. n. (3). *Dénár*, Magyarország I. Mátyás CNH. 232, K—P, II. Ulásló CNH. 272B, K—h, II. Lajos CNH. 306A K—B 1526 (11), CNH. 308A és 310 (nova moneta) B—W 1524, L—B 1521 (2), 1522 (11), 1523 (19), 1524 (14), 1525 (4), bizonyt. évsz. (5), L—C 1525 (3), L—H (7), L—K 1521 (6), 1522 (33), 1523 (38), 1524 (57), 1525 (22), bizonyt. évsz. (15), L—N 1523 (2), 1524, bizonyt. évsz., L—P 1524 (3), L—R 1524 (7), 1525, L—S 1524 (9), 1525 (28), bizonyt. évsz. (4), L—V 1524 (12), 1525 (8), bizonyt. évsz. (4), L—W 1524 (4), 1525 (3), elvert és bizonytalan dénár (7), egykorú hamisítvány (4), Salzburg évsz. n. (1 drb.). Összesen 387 drb.

Badacsonytomaj (Zala vm.) XI. sz.-i magyar pénzek. *Szent László* CNH. I. 32. LA · VS (2), LA : VS (3), LA · · VS, LA :: VS, LA ▼ VS, jegy nélkül a köriratban, de · · jeggyel a belső gyöngykörön belül (1) és 1 drb. töredék; CNH. I. 33. LA · VS (2), LA : VS (2), LA · · VS, LA ▼ VS (3), LA + VS, LA ▼ VS (4), LA ▼ VS (2), LA | VS (2), LA + VS (2), LA ∩ VS (3), bizonytalan jegyű (3), töredék (4). Összesen 39 drb.

Piliny (Nógrád vm.) XVII. sz.-i denárok. Utolsó előforduló évszám 1636. *Dénár*, Magyarország, Rudolf K—B 1594, II. Mátyás 1612 (2), 1613, 1614 (2), 1615, 1616 (3), 1617 (3), 1618 (2), 1619 (6), 1620 (2), bizonytalan évsz. (1) II. Ferdinánd K—B 1622, 1625, 1626 (145), 1627 (107), 1628 (161), 1629 (112) 1630 (384), 1631 (113), 1632 (51), 1633 (56), 1634 (46), 1635 (37), 1636 (71), 1637 (4), bizonytalan veret (140), egykorú hamisítvány (1 drb.), Erdély Bethlen Gábor C—C 1626. Összesen 1455 drb.

Nagybörzsöny (Hont vm.) XV—XVI. sz.-i dukátok. Utolsó előforduló évszám 1544. *Dukát* Magyarország I. Mátyás CNH. 208 G K—P alatt rózsza, CNH. 210 K—^V_A, II. Ulásló CNH. 255C. n—^A_G, CNH. 258 A K—C, CNH. 258B K—^M_B, CNH. 259A n—^A_G, János 1540 F—G, I. Ferdinánd K—B 1527, 1529, 1530, 1531 (3), 1534 (2), 1535, 1536 (3), 1539 (2), 1541 (2), 1544. Összesen 24 drb.

Merenye (Somogy vm.) XVII. sz.-i aprópénzek. Utolsó előforduló évszám 1646. *Garas*, Szilézia II. Lajos bizonyt. évsz. *Kvartnik*, Lengyelország, Albert évsz. n. (2), I. Zsigmond 1507 (2), *Dénár*, Magyarország, I. Ferdinánd K—B 1542, 1550, 1553, 1558, 1559, Miksa K—B 1575, 1578, Rudolf K—B 1580, 1583 (2), 1588, 1600, 1602, N—B 1601, II. Mátyás K—B 1609 (3), 1610 (12), 1611 (32), 1612 (25), 1613 (35), 1614 (61), 1615 (69), 1616 (74), 1617 (74), 1618 (49), 1619 (68), 1620 (53), bizonyt. évsz. (21), II. Ferdinánd K—B 1622 (4), 1623 (3), 1625 (4), 1626 (38), 1627 (40), 1628 (26), 1629 (26), 1630 (96), 1631 (52), 1632 (29), 1633 (46), 1634 (22), 1635 (34), 1636 (48), 1637 (37), 1638 (30), bizonyt. évsz. (19), N—B 1631, III. Ferdinánd K—B 1638 (13), 1639 (59), 1640 (39), 1641 (30), 1642 (10), 1643 (7), 1644 (4), 1645 (2), 1646 (3), bizonyt. évsz. (8), egészből elvert (12), egykorú hamisítvány (36), Erdély, Bethlen Gábor C—C 1626, K—B 1620 (2), 1621 (3), N—B 1620, 1625, meghatározatlan (1 drb.).

Vásárosdombó (Baranya vm.) XVII. sz.-i tallérok. Utolsó előforduló évszám 1655. *Tallér*, Magyarország III. Ferdinánd K—B 1655, Felső-Ausztria I. Ferd. évsz. nélk., Karinthia II. Ferd. 1624, Tirol I. Ferd. évsz. nélk., II. Ferd. 1615 (2), Szászország, Johann Mauritius 1546, Nürnberg 1630, Schaffhausen 1621, St. Gallen 1622, Németalföld, Albert és Erzsébet évsz. nélk., IV. Fülöp 1639, 1646, németalföldi oroszlanos tallér 1639. Összesen 14 drb.

Mernye (Somogy vm.). Ezüst esatt, ezüst karkötő és 2 drb. gyűrűvel együtt árpádkori pénzek. Corpus Numorum Hungariae I. 212 (3 drb 1·815 g), 226 (43 drb 22·700 g), 227 (2 drb 0·680 g), 237 (8 drb 4·600 g), 238 (3 drb 0·910 g), 241 (8 drb 3·913 g), 244 (43 drb 23·700 g), 245 (8 drb 2·001 g), 299 (54 drb 30·190 g), 300 (3 drb 0·950 g), 344 (104 drb 60·570 g), 345 (3 drb 0·832 g), 360 (35 drb 18·800 g), meghatározatlan (3 drb), töredék (1 drb), Friesachi denár Luschin XXIV. (1 drb). Összesen 322 drb. [Feldolgozta Jeszenszky Géza].

Salomvár (Zala vm.) XVI–XVII. sz.-i aprópénz. Utolsó előforduló évszám 1639. *Kvartnik* Lengyel-ország. János Albert (1), Sándor (15), I. Zsigmond (10), Albert-Zsigmond kori (48), III. Zsigmond (11), Schweidnitz 1525, 1526 (4), meghatározatlan (8), 3 *krajcár* Karinthia II. Ferd. 1630, 1632, 1634, 1635, 1636 (3), Stájer II. Ferd. 1624 (4), 1625, 1626 (4), 1627 (2), 1628 (2), 1629 (3), 1630 (2), 1631, 1634 (2), 1635 (2), 1637 (4), III. Ferd. 1637 (3), 1638 (5), 1639 (3), bizonyt. évsz. (2), *Dénár* Magyar Mária CNH. 116 M (1), K (2), n, Zsigmond CNH. 125A V-R, CNH. 121, n, K, jegy nélk. II. Lajos K—A 1526, I. Ferdinánd H—P 1552, K—B 1529 (2), 1530 (2), 1532 (2), 1533 (2), 1534 (3), 1535 (2), 1536 (4), 1537 (2), 1538 (5), 1539 (2), 1540 (2), 1541 (3), 1542 (3), 1543 (6), 1544 (4), 1545 (4), 1546 (8), 1547 (5), 1548 (8), 1549 (11), 1550 (7), 1551 (9), 1552 (17), 1553 (10), 1554 (15), 1555 (17), 1556 (8), 1557 (13), 1558 (5), 1559 (6), 1560 (3), 1561 (9), 1562 (8), 1563 (8), 1564 (4), 1565 (5) Miksa H—S 1575, K—B 1566 (15), 1567 (10), 1568 (11), 1569 (7), 1570 (7), 1571 (9), 1572 (11), 1573 (2), 1574 (6), 1575 (14), 1576 (16), 1577 (16), 1578 (9), bizonyt. évsz. (8), Rudolf 1579 (8), 1580 (32), 1581 (19), 1582 (3), 1583 (2), 1584 (22), 1585 (13), 1586 (12), 1587 (13), 1588 (8), 1589 (10), 1590 (23), 1591 (16), 1592 (8), 1593 (10), 1594 (9), 1595 (12), 1596 (8), 1597 (8), 1598 (5), 1599 (10), 1600 (15), 1601 (14), 1602 (15), 1603 (7), 1604 (6), 1605 (2), 1606 (7), 1607 (4), 1608 (7), bizonyt. évsz. (8), II. Mátyás K—B 1609 (2), 1610 (10), 1611 (25), 1612 (19), 1613 (19), 1614 (16), 1615 (11), 1616 (10), 1617 (4), 1618 (2), 1619. Meghatározatlan dénár (61). Összesen 1092 darab.

Merenye (Somogy vm.) XVIII. sz.-i 20 krajcárok. Utolsó előforduló évszám 1842. *20 krajcár* Magyar Mária Terézia K—B 1764, 1765 (2), B/EVM—D 1770, B/S-K—P-D 1775, 1779, Loth. Ferenc BK/S-K—P-D 1775, BH/EVM—D 1773, N—B 1756, II. József B/EVM—D 1770, B/S-K—P-D 1776, 1780, B 1783 (2), 1784 (2), 1786 (3), 1787 (2), 1788 (2), E/H—S 1778, G 1786, 1787, 1790, II. Lipót B 1791, 1792, G 1792, I. Ferenc B 1794 (2), 1802, 1804 (4), 1805 (2), 1806 (3), 1808 (1), 1811, 1815, 1818, 1821, 1828, 1829, 1830 (4), 1833 (2), 1834, 1835, E, 1792, 1803 (2), 1804, 1814, 1824, 1826, 1827, 1830 (3), 1835, G 1803 (2), 1804 (4), 1805, 1810, 1815, 1818 (2), *Erdély* Mária Terézia 1765, H—G 1773, *Ausztria*, Mária Terézia jegy. nélk. 1762, 1764 (4), 1765, I-C—S-K 1767, 1770, 1772, I-C—F-A 1775, 1776 (2), 1779, 1780, V-C—S 1778 (2), Loth. Ferenc H—A 1758, H—A/A 1766, W—I 1763, 1764, II. József A/I-C—S-K 1768, 1769 (2), 1772, A/I-C—F-A 1776, 1783, F/V-C—S 1775, F 1783, I. Ferenc A 1802 (2), 1803, 1806 (4), 1807, 1808 (5), 1809 (3), 1810 (6), 1811 (2), 1813, 1815, 1817, 1818 (2), 1821, 1824, 1825, 1826 (2), 1827 (3), 1828, 1829, 1830 (2), 1831 (3), 1832 (2), 1833 (3), 1834, F. 1794, 1795, V. Ferdinánd A 1840 (2), 1841, 1842. *Csehország* Mária Terézia j. n. 1759, 1760, 1763, E-S—A-S 1770, 1771, 1772, EVS—I-K 1779, II. József C/E-S—A-S 1768, C 1782, 1783 (2), I. Ferenc C. 1802, 1803 (2), 1830 (2), 1832, *Lombard—Velece* I. Ferenc V. 1831, Brandenburg—Bayreuth, Friedr. Christ. C-I-R 1764, 1765 (2), E-S 1765, Nürnberg grófság Alexander S 1764, Bajor, Max. Josef 1767 (4), Karl Theod. 1779, Württemberg Karl 1766, Nürnberg város. 1765, 1766. Összesen 199 drb.

Sáta (Borsod vm.) XVII. sz.-i aprópénzek. Utolsó előforduló évszám 1633. *VI-os garas* Lengyel, III. Zsigmond 1623, 1624 (3), 1625 (5), 1626 (4), 1627 (6), *3-as garas* Lengyel 1620, 1622 (3), 1623 (4), 1624, *Drei pölker*, Lengyel III. Zsigmond 1620 (3), 1621 (6), 1622 (18), 1623 (32), 1624 (18), 1625 (8), 1626 (2), 1627, bizonyt. évsz. (1), Brandenburg Johann Sigism. 1620, Georg Wilhelm 1621, 1623, 1624, 1625 (2), 1626 (2), 1633, Svéd Gusztáv Adolf 1632 (3), 1633, *Dénár* Magyar I. Ferd. K—B 1542, 1546 (2), 1548, II. Mátyás 1613, 1614, 1616 (2), 1618, 1619 (2), bizonyt. évsz. (1 drb), II. Ferd. 1627, 1630, bizonyt. évsz. (1 db). Összesen 146 drb.

Szegvár (Csongrád vm.) *Szlavón dénár*ok. IV. Béla O—O (68), lilium—lilium (25), madár—madár (48), IV. László R—L (3), V. István S—R (176), Károly Róbert h—R. (53), hamisítvány (2), *Magyar dénár*ok IV. Béla CNH. 229, 253, V. István CNH. 285 (2), *Köln* Konrad (1237–61) dénár (1 drb), bizonytalan kölni dénár 1 drb). Összesen 380 drb.

Hajós (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) XVI. sz.-i aprópénzek. Utolsó előforduló évszám 1595. *Garas* Porosz hűség Albert 1530, 1531 (4), 1532, 1533 (3), 1534 (2), 1535 (3), 1537 (2), 1538 (3), 1539 (2), 1540 (2), 1541 (6), 1542 (3), 1543 (2), 1544 (2), 1545 (3), 1546 (3), 1547, bizonyt. évsz. (3), Brandenburg—Cüstrin, Johann 1544, 1545, Liegnitz—Brieg II. Friedrich évsz. n, 1542, 1543 (3), 1544, 1545, Porosz—Lengyel I. Zsigmond 1528 (2), 1529 (2), 1530 (5), 1531 (2), 1532 (2), 1533 (2), 1534 (8), bizonyt. évsz. (1), Goslar város 1546, Göttingen 1553, Lengyelország I. Zsigmond 1527, 1528 (3), 1529 (3), 1546 (2), Báth. István 1579, *Félgaras* Lengyel Jag. Ulászló (1), Kázmér (18), Albert (75), Sándor (82), I. Zsigmond évsz. nélk. (5), 1507 (13), 1508 (13), 1509 (24), 1510 (11), 1511 (10), 1519, bizonyt. évsz. (24), Schweidnitz II. Lajos 1518 (2), 1519, 1520 (5), 1521 (2), 1523 (3), 1524 (2), 1525 (2), 1526 (20), bizonyt. évsz. (12), Litvánia 1547 (2), 1567 (2), Elbing 1534, Danzig 1531 (3), 1533, 1534, 1538, 1539, 1540, 1579, Augsburg 1531, *Solidus* Litvánia 158?, *Dénár* Magyar I. Mátyás CNH. 232 (2), II. Ulászló CNH. 277, K—H 1504, 1507, CNH. 278, K—G 1512 II. Lajos CNH. 306 A K—A 1520, 1521 (2), 1526, K—B 1525 (3), 1526 (3) K—B 1526 (2), L—K 1527, János N—P. 1527, I. Ferdinánd B—H 1529, O—lilium 1528, 1533, H—P 1552 (5), K—B 1528 (17), 1529 (8), 1530 (9), 1531 (5), 1532 (8), 1533 (5), 1534 (8), 1535 (16), 1536 (22), 1537 (23), 1538 (18), 1539 (18), 1540 (18), 1541 (22), 1542 (26), 1543 (23), 1544 (27), 1545 (27), 1546 (30), 1547 (48), 1548 (31), 1549 (41), 1550 (39), 1551 (47), 1552 (61), 1553 (36), 1554 (36), 1555 (35), 1556 (37), 1557 (35), 1558 (34), 1559 (28), 1560 (26), 1561 (28), 1562 (30), 1563 (32), 1564 (34), 1565 (25), bizonyt. évsz. (30), N—C 1554 (2), 1555, Miksa H—S. 1574, 1575 (6), 1576 (2), K—B 1565 (12), 1566 (36), 1567 (53), 1568 (40), 1569 (49), 1570 (55), 1571 (49), 1572 (36), 1573 (17), 1574 (18), 1575 (60), 1576 (63), 1577 (100), 1578 (86), bizonyt. évsz. (8), Rudolf H—S. 1580, K—B 1578 (7), 1579 (84), 1580 (88), 1581 (94), 1582 (26), 1583 (55), 1584 (80), 1585 (84), 1586 (67), 1587 (57), 1588 (47), 1589 (50), 1590 (67), 1591 (82), 1592 (69), 1593 (99), 1594 (76), 1595 (16), bizonyt. évsz. (33), egykorú hamisítvány (37), Erdély János Zsigmond N—P 1556, *obulus* Magyar I. Ferdinánd 1559, Miksa 1577, Rudolf 1580, 1585, 1588, 1589, 1592, 1593, 1594. *Fillér* Csehország II. Ulászló (38), II. Lajos (3), I. Ferdinánd évsz. nélk. (24), 1562 (4), 1563 (7), 1564 (3), Miksa 1566 (2), 1567 (2), 1568 (2), 1569 (2), 1571 (2), 1572 (3), 1573 (2), 1574, 1575, 1576 (4), 1577, 1578 (2), bizonyt. évsz. (4), Rudolf 1579, 1580, 1582 (2), 1584 (2), 1585, 1588, 1589, 1592, 1593 bizonyt. évsz. (4), egykorú hamisítvány (1), Salzburg Leonhard bizonyt. évsz. 1 drb. Összesen 3571 drb.

H L.

Irodalom.

Karl Pink: Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. Dissertationes Pannonicae ex instituto numismatico et archaeologico de Petro Pázmány nominatae Budapestinensis provenientes. Ser. II. Fasc. 15. Füzve 30.— P, kötve 33.— P.

A keleti keltaság által lakott terület pénzverésének az összefoglaló feldolgozása eddig hiányzott. Sok kisebb tanulmány és anyagpublikáció foglalkozott a keleti kelta pénzverés problémáival; a legfontosabb előmunkák éppen Magyarországon keletkeztek: főleg Gohl Ödön értekezései; de a Dessewffy-katalógus is jelentős lépés volt az új Corpus felé. A többi országok kutatói közül Brunnsmid a horvátországi leletek feldolgozásával szerzett érdemeket, Romániából Moisil és Severeanu cikkei említ-hetjük. Forrer kísérelte meg tudvalevőleg először egy összefoglalását adni a rajnai és dunai tartományok kelta pénzverésének, azonban az anyag akkori hiányossága és saját felületessége miatt sem érhetett el sikert. Az alapvető első összefoglalás és feldolgozás csak K. Pinknek sikerült e könyvében. Typologiai módszere igen ügyes, de főérdeme, hogy a sok apróság közepette sohasem téveszti szem elől a nagy vonalakat. Nem Corpus ez a mű, de pompás vezérfonal.

Elsősorban a kelta pénzverésben legfontosabb II. Fülöp és utódai vereteit és utánzatait tárgyalja; könyvének második részében azonban kiterjeszkedik a bój és noricum pénzverésre és az attikai tetradrachma utánzatainak elterjedésére is és kimutatja ezeknek a tulajdonképpeni Duna-medencei kelta pénzveréssel való összefüggéseit. Magának a leletanyagnak a feldolgozása után adja a szerző a kronológiai eredményeket és az egyes helyi csoportok jellemzését és érinti a történeti következtetések is.

A philippeusoknak 2 nagy csoportját dolgozza ki a szerző: II. Fülöp tetradrachmáinak a közvetlen utánzatait, amelyek az eredetihez igen közel állnak; és a tulajdonképpeni bennszülött vereteket, amelyeknél már az elő- és hátlap egészen új változatai és más mintaképekkel való kereszteződések lépnek fel. A közvetlen utánzatok az egész keleti kelta területen el vannak terjedve és mint Pink kimutatja, a rajtuk lévő bevért ellenjegyek határozták meg területi érvényességüket. A közvetlen utánzatok verése a Kr. e. II. sz. közepén indult meg. Brooke mutatta ki, hogy a II. században Kr. e. még rengeteg philippeus forgott a római birodalomban s hogy ezeket állandóan verték II. Fülöp halála óta; a nyugati kelta pénzverés pedig csak Kr. e. 121 után kezdődik meg. Pink rámutat, hogy a pydnei csata-vesztés az oka a philippeus-verés megszüntetésének és ez okozza a pénzhíányt, amin azután az utánzatok verésével segítettek a Dunamedence törzsei. Ez az adat — tekintetbe véve egy bizonyos közbeeső időt — legkorábban a II. sz. közepére datálja a „kelta“ pénzverés kezdetét. Mindenesetre 2 stádiumot kell Pinkkel a veretek életfolyamatában megkülönböztetni. Az első a hű utánzatok kora, melyek zöme Szerbia és Bosznia földje felé utal (ezért gondol Pink a skordiskusokra). A második fokozat, amikor egy bizonyos bennszülött centrumban átfogalmazták az alaptípust és ez az átfogalmazás kötelező erejűvé válik a szomszédoknál. Kiinduló pontja az egész későbbi fejlődésnek. Ezen első „átfogalmazott“ típusok a Bánátban lépnek fel, ahol ekkor a dákok politikai centruma feküdt Versee tájékán. A bánáti kör típusai még kivételben és súlyban aránylag közel állnak az eredetiekhez, súlyuk 14.0 és 13.6 között mozog. A bánáti csoport kapcsolatokat mutat fel a Dunántúllal és az Északkeleti Kárpátok vereteivel. Ugyanebbe az első periódusba tartoznak az északszerb ú. n. „Dickschrötling“-ek és a „Baumreiter“ típus, amely élesen elválik a bánáti csoporttól. Ez lehet esetleg a skordiskusok verése, amely a bánáti dákok veretekkel nem keveredik. Az első veretek után, melyek még délen lépnek fel, egyre jobban bekapcsolódik az egész közép-Duna-medence a pénzverésbe. A második periódus vereteinek egyik legfontosabb vezérlelete a máramaroszigeti (juncádi) kincslelet. Ennek is kapcsolatai vannak déli, főleg bánáti típusokkal, de az északkeleti Kárpátvidék első saját veretei nagy nyugati hatást mutatnak, tehát erős kapcsolatai vannak a Dunántúl ugyanakkor megkezdődő pénzverésével. Ebben a periódusban délen a kriessói és almászegesi kincslelet típusai lesznek uralkodóvá és ide sorolja Pink az ú. n. „római számokkal“ ellátott csoportot, amelyekben még a királynév betűinek a nyomai vannak. Átlagos súlyuk 13 Dgw., azonban mégis lehetne talán éppen az eredetihez való közelállásuk alapján az első periódusba sorolni. Erdélyben ugyanakkor a „scyphati“ lépnek fel. A kelta stílussal szemben a helyi elbarbárosodás válik uralkodóvá. A „scyphati“ 4 csoportja alapján törzsi különbségeket lehet feltételezni. Északmagyarországon a „honti“-típus tartozik ide és az „Audoleon“-típus, Nyugatmagyarországon fellép az „E“-típusé. A következő periódus veretei közé lép be a noricum verés, amelyet nyugati kapcsolatai által 100-ra datálunk. E 3-ik verési periódus így Pink

szerint 90-re tehető. Nyugaton a fertőrákosi veret (Kroisbach) lép fel. Dél-Dunántúlon a kaposvölgyi veres erős kapcsolatokat mutat egyrészt a déli, másrészt nyugati mintaképekkel. Erdélyben a Lysimachos-utánpótlások uralkodnak. Ettől kezdve egyre jobban degenerálódik a pénzverés, a súlyuk 10 Dgw. Érdekes jelenség a veleimi vereteknek erős hasonlósága az erdélyiekkel. Ugyancsak kidolgozza szerző a Sirmium körüli vereteket, amelyeket esetleg az oda visszaszoruló skordiskusoknak lehet tulajdonítani. Az ötödik verési periódusba lép be a nyugatmagyarországi bój verés és így ez a történeti adatok alapján Kr. e. 60-ba esik. A hatodik periódus a kelta pénzverés végét jelenti. A súly 8 Dgw. alá süllyed, új típusok már nem keletkeznek, csak az előzőek degenerálódnak végleg.

Pink alapot nyújtott rá, hogy ezentúl a magyarországi barbár pénzverést numizmatikai, gazdaság- és kereskedelemtörténeti forrásnak éppúgy fel lehessen használni, mint az itteni népek történetéhez is új támaszpontokat nyerünk a becses műben.

Hunyadi Ilona.

Piotr Wojtowicz, Herb polski i litwy na monetach węgierskich, különlenyomat a Wiadomości Num. Arch. Krakow XIX. 1937. évfolyamából 27–40. l. Sorra veszi a tanulmány azokat a magyar pénzeket, melyeken a lengyel sas és a litván lovas, tehát a régi Lengyelország címere szerepel. I. Ulászló pénzein találkozunk úgy a sassal, mint a lovassal. II. Ulászló és II. Lajos pénzein csak a sas szerepel. Hasonlóképpen Izabella királynénak a kiskorú János Zsigmond nevére veretett pénzein is. I. Ulászló lengyel király és litván nagyherceg is volt, tehát az ő pénzein a címer királyságának a jelképe, a három utóbbi uralkodónál azonban a lengyel sas már csak mint a Jagelló-család címere szerepel, azért nincs ott a litván lovas. Az értékes kis tanulmány tehát vegyesházi pénzeink történetének egy érdekes részletkérdését tisztázza, nevezetesen azok lengyel kapcsolatait. Igen kíváncsiak a hasonló tanulmányok, melyek az érmeiken keresztül éles fényt vetnek az egykorú történeti kapcsolatok megvilágításához.

Knapp Oszkár, Egy középkori nummus vitreus vizsgálata, Technikai Kurir IX. 1938. 9. sz. 67. l. Egy középkori arab üvegsúly anyagát tette vizsgálat tárgyává. Az összehasonlító analízis eredményeként arra a megállapításra jut, hogy a vizsgált üveg egyiptomi eredetű és a Kr. u. 10–13. sz.-ból származik, ami teljesen egyezik mindazzal, amit más úton ezen arab üvegsúlyok eredetéről és koráról tudunk

Dornyay Béla, Salgótarjáni és pálfalvai szükségpénzek, különlenyomat a Munka, Salgótarján XIV. 1936. évfolyamából II. sz. Az egyik ismertett szükségpénz Weisenbacher salgótarjáni kereskedő 1 kr-os sárgaréz bárcája az 1870-es vagy 80-as évekből, a másik pedig Schwarcz A. és Fiai zagyvapálfalvai üvegyárának vörösrézből készült 100 filléres bárcája az 1900 körüli évekből.

Faller Jenő, Egyetemünk 18. századbéli tanulmányi érmeiről, különlenyomat a Bányászati és Kohászati Lapok 1938 július 15-i 13–14. számából. A selmeci bányászati akadémiának Mária Terézia idejéből származó jutalmi érmeit ismerteti, melyekkel az 1747 óta tartott versenyvizsgákon jutalmazták a vizsgára önként jelentkező tanulók közül a legjobbakat. Négyfajta érem ismeretes: a bányaművelésben, próbamesterségben, bányamérésben és pénzverésben kitűnt hallgatók jutalmazására.

Tárczy-Hornoch Antal dr., Régi tanulmányi érmeinkről, különlenyomat a Bányászati és Kohászati Lapok 1939 március 1-i 5. számából. Ugyancsak a selmeci bányászati akadémia jutalomérmeire nézve közöl adatokat Faller Jenő cikkének kiegészítéseképpen. Fontos megállapítása, hogy az érmeiket csak 1770 óta lehet kizárólag a selmeci akadémia jutalomérmeinek tekinteni, minthogy megelőzőleg másutt is osztogatták. Az érmeiket egyébként az 1747 március 30-án keltezett leirat rendszerezte. 1780 után megszűnt ezek adományozása. Az egyik éremképből a szerző igen érdekes bányatörténeti következtetést is levon, ami szemléltetően igazolja, hogy az érmeeknek még ilyen késői korban is mennyire messzemenő kultúrtörténeti jelentősége van, az öncélú numizmatikai érteken túl is.

Horváth Henrik, Gótikus bronzmoszár a halászbástyai Kömléktárban, különlenyomat Tanulmányok Budapest Multjából VI. 1939. 15. l. A tanulmány központja a címben említett gótikus bronzmoszár, melynek oldalán hat bordától határolt mezőkben három, fejét ábrázoló medaillon, egy kettős arckép és egy madáralak szerepel. A madárképben Horváth gyűrűs hollót ismert fel, tehát a mozsarat Mátyás korából származtatja és így valószínűnek véli, hogy ez Budán készült. Ez az önmagában véve szerény műtárgy azonban igen nagy jelentőséget nyer abban a hatalmas távlatokat feltűntető művelődéstörténeti síkban, melyben a szerző ezt beállítja. Az antik érem-, gemma- és kameaművészet messzeregző utóhatását olvassa le az ábrákról és a rendkívüli szorgalommal összegyűjtött analógiák közepette a mozsár az antik kultúra hatását éreztető magyar humanista művelődésnek mintegy a szimbólumává válik. Minthogy a mozsár ábráinak létrejötté bizonyos régészeti és itt is elsősorban érmészeti kultúrát előfeltételez, a szerző összegyűjtötte mindazon elszórt adatokat, melyek Zsigmond király kora óta a XVI. sz. végéig a magyarországi éremgyűjtés, érmeikkel való tudományos foglalkozás stb. terén szöbajóhetnek. Nagy meglepetés ért ezen a téren minket, mert aránylag oly gazdag és sokrétű anyagot sikerült feltárni, mely a XVI. sz.-i magyarországi numizmatikai életéről eddig vallott szemléletünket igen kedvező formában módosítja. Érinti a hazai éremművészet állását is. Ki kell emelnünk a szerző éles logikáját és intuícióját, mellyel a szétszórt adatok felhasználásával, ebből a látszólag jelentéktelen iparművészeti tárgyból, a magyar humanizmus gyökereire és szellemi eredőire nézve oly mélyreható megállapításokat tudott levonni. Gyakran hangoztattuk, hogy az érmészeti emlékekben még milyen sok bizonyító anyag rejtőzik; örömmel könyveljük el, hogy Horváth Henrik oly sikerrel tudott ebből a forrásból meríteni.

1938—39. években még a következő magyar vonatkozású numizmatikai cikkek jelentek meg:

- Engelhardt W.*, Der Opferpfennig bei der deutschen Kaiserkrönung, den böhmischen und ungarischen Königskrönungen, Mitteil. d. Num. G. Wien, II. 93—95. l.
- Farkas Alexander*, Die Kunst und der Wert der siebenbürgischen Münzen, Aiud 1938. 8° 23. l. 2 t.
- Freitag K.*, Ein in Wien geprägter ungarischer Zwölfer Rudolfs II. ? Mitteil. d. Num. G. Wien, I. 4—5. l.
- Freitag K.*, Die Münzen des römisch-deutschen Kaisers Franz II. bzw. Franz I. von Österreich, Mitteil. d. Num. G. Wien, I—II. folytatásokban.
- Gumowski Marian*, Drei Serien der Portraits der Jagellonen, Wiadomości Num. Arch. XIX. 1937. 41—67. l.
- Hollschek Karl*, Eine unbekannte ungarische Münze, Mitteil. d. Num. G. Wien, I. 87. l. (III. Károly nagybányai garása 1714).
- Holzmair E.*, Der Jeton auf die Pressburger Krönung Josefs I. im Jahre 1687. Mitteil. d. Num. G. Wien, I. 118. l.
- Huszár Lajos*, Toldy Ferenc és neje kőbefaragott arcképe, Magyar Művészet XIV. 1938. 16—18. l.
- Huszár Lajos*, Hongrie-Numismatique Rapports Nationaux, Bulletin of the Internat. Comitée of Hist. Sciences IX. 1937.
- Huszár Lajos*, Szent István pénzei, Szent István Emlékkönyv 1938. II. k. 337—64. l.
- Huszár Lajos*, A pesti rokkant-kórház szükségpénzei a XVIII. századból, Magyar Főváros II. 1939 augusztus 3. 29. sz.
- Huszár Lajos*, Die angebliche Münzprägung des Paschas von Widdin, Mitteil. d. Num. G. Wien, II. 113—115. l.
- Kertész Róbert*, Jelvények milliói, Tükör 1938 június 9. 675—82. l.
- K. F.*, Ein Karlsburger Stempel für den 5 Kreuzer-Stück vom Jahre 1859. Mitteil. d. Num. G. Wien, I. 93. l.
- K. F.*, Ein Kremplitzer Doppeltaler Ferdinands II. vom Jahre 1622. U. o.
- R.*, Ein ungarischer Nominale Franz I. Mitteil. d. Num. G. Wien I. 4. l.

H. L.

TÁRSULATI ÉLET

Halálesetek. Kegyelettel emlékezünk meg azon tagjainkról, akik elhalálozva, elhagyták tagjaink sorát. Súlyos csapás érte a társulatot. *Walla Ferenc dr.* régipénzkereskedő, bécsi lakos, rendes tagunknak 1939. január 22-én bekövetkezett halálával, aki, mint magyar ember, mindig szeretettel karolta fel a Magyarországról oda kiránduló, vagy levelezés útján vele kapcsolatot kereső tagjainkat. Ezen társulati évben második halottunk volt *Jónás Elemér dr.*, a Magyar Nemzeti Múzeum Eremtárának őre, társulatunk alapító tagja és hosszú éveken át könyvtárosa, aki 1939. évi augusztus 13-án hunyta le örökre szemeit, fiatalon, 39 éves korban, szerető családja mellett itthagya minket, akiket mint második családját szeretett. Hogy mint a társulat egyik legszorgalmasabb felolvasója, mint a Közlöny egyik legértékesebb munkatársa, mit jelentett nekünk, azt nem kell külön kiemelni, hiszen minden felolvasása, minden közleménye egy-egy meglepetést tartogatott hallgatóságának, illetve olvasóközönségének. Az ő szorgalmas kutató munkája elvezetett bennünket a numizmatikának olyan elrejtett területeire, amelyeket csak a mélyen gondolkodó tudós fejthetett meg. De mindezen értékes tulajdonságokon felül nem tudjuk őt elfelejteni azért a szeretetreméltó, kedves modoráért, amelyet csak szerénysége mult felül, s amelyért őt csak becsülni és szeretni lehetett és szeretett, ma pedig igaz szívből gyászolja őt társulatunknak minden tagja, aki életében, ha csak rövid időre is, megismerte az ő szelid, örökké barátságos modorát és lelkét. — A harmadik halottunkat inkább a régi generáció gyászolja, mert a fiatalabbaknak nem adatott meg, hogy őt ismerjék. *Sziklay Jenő* nyug. máv. műszaki főtanácsos volt az, akit ez évben, mégpedig 1939. évi december hó 27-én, életének 86-ik évében elvesztettünk. Sziklay Jenő társulatunknak alapítása óta rendes tagja, majd később alapító tagja és első alelnöke volt. Benne egyik úttörő gyűjtőjét vesztette el a társulat, aki példaadó rendszerességgel és céltudatos gyűjtésével — főképpen a magyar árpádházi pénzek szakában — mintaképe és támogatója volt a gyűjtőknek, akiket mindig szeretettel avatott be az éremgyűjtésbe és támogatott lelkesen és önzetlenül. Sajnos, testi fogyatékosága miatt már hosszú évek óta nem vett részt a társulat életében, amit a régi tagok csak fájlalhattak, mert nagy veszteséget jelentett ez azoknak, akik őt nem ismerhették meg. — A negyedik halottunk *Váry-Szabó Elemér*, nyug. uradalmi főszámvévő, társulatunknak 38. éven át rendes tagja, hosszú éveken át felügyelő bizottságának tagja volt. Ő is élénken vett részt valamikor a társulat életében, de hasonlóképpen testi fogyatékosága miatt nem járt tovább a társulatba. Váry-Szabó Elemér is magas életkort ért el, mert 76 éves volt, amikor 1940. évi február hó 22-én elhunyt. — Végül meg kell emlékeznünk egyik legrégebbi alapító tagunknak, *id. Sacelláry György* udvari tanácsos, volt országgyűlési képviselőnek elhunytáról, aki 1940. június 27-én halt meg nagy szomorúságára nagyszámú tisztelőinek. Kegyelettel fogjuk megőrizni elhunyt tagjaink emlékét.

Serlegvacsorák. A visszaemlékezés és a kegyelet szolgálatába állította társulatunk azt a szép ezüst serleget, amelyet az Országos Magyar Iparművészeti Társulat által 1934. tavaszán rendezett sorsoláson nyert, amidőn elhatározta, hogy évenként egy, a havi éremtudomány terén és a társulattal szemben érdemeket szerzett elhunyt tagjának

emlékét fogja egy vacsora keretén belül megünnepelni, amely alkalommal ezen „emlékezünk régiekről“ elnevezésű serleggel kezében fogja egy-egy tagunk az emlékbeszédet elmondani. Eddig a következő serlegvacsorákat rendeztük: 1934 november 29-én *Réthy László dr.*, a kiváló magyar numizmatikus és poéta, társulatunk első elnökének emlékét idézte fel Zimmermann Lajos dr. elnökünk, — majd *Gohl Ödön dr.*, a Numizmatikai Közlöny érdemdús megalapítója és első szerkesztője emlékére tartotta 1935. december 12-én Jónás Elemér dr. a beszédet. *Harsányi Pál dr.*, a Numizmatikai Közlöny kitűnő szerkesztőjének emlékét 1936. november 26-án ünnepeltük, mely alkalommal a beszédet Alföldi András dr. mondotta. Az 1937. december 16-án tartott serlegvacsorát *Gróf Desseffy Miklós*, társulatunk első tiszteletbeli elnöke emlékének szenteltük s a beszédet Szentgáli Károly mondotta. *Kilényi Hugó*, tiszteletbeli elnökünk érdemeiről az 1938. december 15-én tartott vacsorán emlékezett meg Faludi Géza dr. tartalmas emlékbeszédben, végül pedig *Gróf Somssich János*, a kiváló és áldozatkész gyűjtőről szólott Zimmermann Lajos dr. elnökünk emlékbeszéde, amelyet 1939. december 14-én tartott kezében a kegyeletünknek szánt serleggel.

Kirándulás. Az 1939. évben egy nagyon jól sikerült kétnapos kirándulást rendezett a társulat június hó 3-án és 4-én Debrecenbe, ottani csoportunk szíves meghívása folytán. A meleg fogadtatás után a Déri-Múzeumban felolvasást rendeztünk, amelyen Huszár Lajos dr. olvasott fel „A magyar protestantizmus érmészeti emlékei“ címen, nagy tetszésére a megjelent nagyszámú előkelő közönségnek. Az estét barátságos társasvacsora követte. A másnapot a Déri-Múzeum és különösen a múzeum gyönyörű éremgyűjteménye tanulmányozásával kezdtük meg, majd, mint kedves debreceni tagjaink vendégei, autobuszon jártuk be a várost és gyönyörködtünk annak nevezetességeiben, a kollégium és nagykönyvtárában, a nagytemplomban, az egyetem telepében, a híres nagyerdei strandfürdőben, majd megtekintettük a szépfekvésű temetőt, annak stílusos ravatalozóját és a még mindig nem működő halotthamvasztó berendezését. A fővárosból kirándult tagjaink fogadásában és kalauzolásában különösen a csoport tiszteletbeli elnöke, Nagybakay Rickl Antal, annak elnöke, vitéz Kanabé Dezső, ügyvezető alelnöke, Kémery Mikó Gyula, és a Déri-Múzeum érdemdús igazgatója, Sőregi János dr. tüntek ki és érdemelték ki a vendégek meleg elismerését és háláját. — Az 1940. év tavaszára tervezett kirándulásunk, sajnos, elmaradt.

A társulat debreceni csoportja tovább is folytatja sikeres tevékenységét és példadóan szolgálja a magyar éremtudomány és éremgyűjtés ügyét.

Felolvasások. Az 1939 január 26-án *Huszár Lajos dr.* „Kresznerich József érmészeti feljegyzései“ című rendkívül érdekes felolvasását tartotta meg. — Az 1939 február 23-án bemutató estét rendeztünk, amelyen *Tersztyánszky Jenő dr.* ógörög pénzeket, *Königstein Hugó* pártus, szasszanida és tatár pénzeket mutatott be, majd *Jeszenszky Géza* egy nagy Szent László- és I. Géza-leletet ismertetett; *Szentgáli Károly* egy numizmatikai vonatkozású levelet olvasott fel, végre *Haidekker Sándor* porcellán-pénzeket és emlékérmeket mutatott be és Böhm Dániel-nek egy eredeti igen érdekes levelét. Az 1939. év április 27-ikén *Jónás Elemér dr.* ült utoljára az előadóasztalnál és hattyúdalaként adta elő „A damnatio memoriae alkalmazása Caligula egyik dupondiusán“ című igen érdekes tanulmányát. — 1939. évi június hó 3-án, Debrecenben, az oda rendezett kirándulásunkkal kapcsolatban *Huszár Lajos dr.* olvasott fel a Déri-múzeum termében „A magyarországi protestantizmus érmészeti emlékei“ címen és aratott nagy tetszést az előkelő közönség részéről. — 1939. évi november hó 30-án *Szentgáli Károly* olvasta fel „A kegyeleti emlékérmek rendszeréről“ írt tanulmányát, amely mellett *Faludi Géza dr.* „A betegség elleni patronusok a kegyérmeken“ címen olvasott fel, mindketten érdekes anyagot mutattak be ezen rokontárgyú előadásuk alátámasztására. — Az 1940 január 25-én tartott felolvasó ülésünket Mátyás király születése 500-ik évfordulójának szenteltük s azon *Huszár Lajos dr.* olvasta fel „I. Mátyás pénzeinek időrendje“ című igen érdekes tanulmányát. — 1940. évi február 29-én ismét *Faludi Géza dr.* ült a felolvasó asztal mellett, amely alkalommal „Erotika az éremművészetben“ című előadása volt a felolvasás tárgya, sok érdekes éremanyag bemutatásával együtt. — Következő felolvasó ülé-

sünk 1940 április 25-én volt, amelyen *Tersztyánszky Jenő dr.* tartott felolvasást „Az éremverés kezdete az Ion szárazföldön és szigeteken” címen. Végül 1940 május 30-án *Kresz Károly dr.* olvasott fel „Zeneművészek emlékérméi”-ről és mutatott be igen érdekes emlékéremanyagot. — Nyugodt lélekkel hivatkozhatunk ezen tartalmas felolvasássorozatra, mint a társulatunkban kifejetett eredményes tudományos munkálkodás bizonyítékára.

Társulatunk összejöveteleit tovább is minden hét csütörtökjén tartja, este 6 és 8 óra között, a társulat Budapest, VIII., Csepreghy-utca 4. szám, II. 15. ajtószám alatti helyiségében. A nyári hónapoktól eltekintve, minden hónap második csütörtökjén választmányi ülés van, minden hónap utolsó csütörtökjén felolvasást rendezünk s azokon vendégeket is szívesen látunk. Ezen összejöveteleinken egyébként is szívesen állunk mindenkinek rendelkezésére, aki a numizmatika vagy éremgyűjtés terén bármely irányban felvilágosítást akar.

Társulatunk könyvtára ugyancsak minden csütörtökön este 6 és 8 óra között áll tisztelet tagjaink rendelkezésére. Ugyanakkor megtekinthető társulatunk gyűjteménye is. A kézikönyvtárt tagjaink ezen időponton kívül is használhatják. Kulcsa a helyiségben a tagok rendelkezésére áll.

Tagdíjfizetési felhívás. A fővárosban lakó rendes tagjaink évi 10 pengő, a vidéken és külföldön lakók évi 6 pengő tagsági díjat fizetnek. Az új alapító tagok alapítványa legalább 100 pengőt tesz ki. Régi alapító tagjainkhoz azt a kérést intézzük, hogy évenként legalább egy fővárosi rendes tagsági díjnak megfelelő összeget, vagyis 10 pengőt fizessenek be önkéntes adomány címen társulatunk javára, tekintettel arra, hogy a záloglevelekben elhelyezett régi alapítványaink értéküket teljesen elvesztették. A pénzküldeményeket kérjük a társulat javára az 51.010. számú postatakarékpénztári csekk-számlán befizetni vagy a társulat elnöke, Zimmermann Lajos dr. nevére és címére (Budapest, IV., Váci-utca 78—80) beküldeni. A társulat elnöke egyébként szívesen áll rendelkezésére azon érdeklődőknek, akik a társulatba tagul belépni kívánnak. Telefonja: 380—140.

Új társulati tagok. A Közlöny előbbi évfolyamában tagnévsorunk jelent meg, amelyet 1939. évi június hó 30-ával zártunk le. Az azóta 1940 június 30-áig felvett új tagjaink névsorát a következőkben adjuk:

Acél Imre, fogműves, Debrecen, Hatvan-utca 1. — 1940. I. 11.
Aquincumi Múzeum, Budapest, III., Szentendrei-út. — 1939. XII. 14.
Bartos Aladár, műszaki felügyelő, Újpest, Horthy Miklós-út 44. — 1939. X. 12.
Bónitz Márton, tanító, Bős (Komárom m.). — 1940. I. 11.
Csillag Ferenc, m. kir. tűzészertári tisztviselő, Budapest, XI., Horthy Miklós-út 91. — 1939. X. 12.
Esze Tamás, ref. lelkész, Gyöngyös (Heves m.). — 1939. X. 12.
Gergelyfi Imre, m. kir. őrnagy, Budapest, II., Csalogány-utca 4/d. — 1939. XII. 14.
Gombossy Aladár, m. kir. százados, Szentendre (Pest m.). — Budai-utca 69. — 1939. XII. 14.
Gyengő Béla, egyet. hallgató, Budapest, XI., Horthy Miklós-út 17. — 1939. X. 12.
Hamvas Kálmán, rendi főlevéltáros, Pannónia, u. p. Gyórszentmárton (Győr m.). — 1939. X. 12.
Kerényi András, múzeumi gyakornok, Budapest, VII., Hársfa-utca 59/b. — 1940. II. 8.

Kleinberger Árpád dr., orvos, Kassa, Fő-utca 39. — 1940. III. 14.
Kovrig Ilona dr., múzeumi gyakornok, Budapest, II., Csalogány-utca 50. — 1940. III. 14.
Kraus József dr., ügyvéd, Budapest, VI., Jókai-utca 6. — 1939. XI. 9.
Makkai László dr., miniszt. tisztviselő, Budapest, I., Böszörményi-út 8. — 1940. III. 14.
Nagykanizsai Városi Múzeum és Könyvtár, Nagykanizsa (Zala m.). — 1939. X. 12.
Pataki Vidor dr., ciszt. rendi tanár, Budapest, XI., Ibrahim-utca 22. — 1939. XII. 14.
Pfenninger Ottó, műszaki igazgató, Budapest, V., Tátra-utca 32. — 1939. X. 12.
Pogány Andor, kereskedő, Kaposvár (Somogy m.). Vár-utca 7. — 1939. XI. 9.
Popov Milorád dr., ügyvéd, Novi-Sad (Ujvidék), Jugoszlávia, Jásza Tomić-utca 38. — 1939. X. 12.
Radnóti Aladár dr., múzeumi gyakornok, Budapest, II., Olasz fasor 13—15. — 1939. X. 12.
özv. dr. Szaffka Dénesné, m. kir. Kúriai bíró özvegye, Budapest, VIII., Mária Terézia-tér 16. — 1940. VI. 13.

Deutscher Auszug.

H. L.: Dr. Elemér Jónás. Leben und wissenschaftliches Wirken des am 23. Aug. 1939. verstorbenen hervorragenden jungen Forschers der römischen Münzkunde.

András Alföldi: Vorarbeiten zu einem Corpus der in Siscia geprägten Römermünzen. IV. Die Prägungen des Tacitus und Florianus.

Gábor Csallány: Gräberfunde ungarischer und ausländischer Münzen der Landergreifung und der Árpádenzeit aus der Sammlung des Szenteser Museums des Komitates Csongrád. Chronologische Aufzählung der in den Gräbern gefundenen Münzen.

Géza Jeszenszky: Ein Münzfund aus der Zeit des St. Ladislaus und dessen Lehren. Der erste Abschnitt behandelt die Münzen einer unbekannten Fundstätte des XI. Jahrhunderts. Der Fund enthält Münzen der Periode Peter—St. Ladislaus, enthält aber auch 7 Denare des Bistums Naumburg-Zeitz. Der Fund bestärkt den Autor in seiner Annahme, dass die Münzen des Königs Géza I. (CNH. 24) in 2 Typen zerfallen. Auf der einen ist der Rand ein geriffelter Kreis, auf der anderen ein schmaler Linienkreis. Dieser Fund ermöglichte auch die zeitliche Bestimmung der Münzen des St. Ladislaus. Durch Vergleichen des Gewichtes, der Feinheit, der Funddaten und des Styles der Münzen (Mache) konnte die zeitliche Zusammenstellung versucht werden. Man kann drei Gruppen unterscheiden: In die erste Gruppe gehören die ersten Prägungen: CNH. 25, 26, 28—30 und 36, welche dem Styl nach den Münzen Géza's I. nahestehen. Ihr charakteristisches Merkmal ist der breite, roh geriffelte Rand, welcher sich auf dem Avers hoch emporhebt. Zeitlich folgt die zweite Gruppe: CNH. 27, 31, 32, 33, welche eine feinere Prägung haben. Charakteristisches Merkmal ist der fein geriffelte schmale Rand und genaue Umschneidung. Die dritte Gruppe CNH. 34 und 37 weicht total von den vorigen Typen ab; diese Münzen sind kleiner, aber dicker und nähern sich ihrem Aussehen nach den Münzen Kolomans. Diese wären die letzten Münzen des St. Ladislaus und bilden einen Übergang zu den Münzen Kolomans. Die Begründung wird in den drei beigegebenen Tabellen klar gezeigt, besonders aber die Zusammenfassung der Funddaten (2. Tabelle). Die 1. Tabelle zeigt die technische Verwandtschaft der einzelnen Münzen, die 3. vergleicht die neue Zeitordnung mit der Folge des Corpus und der Folge in der „Ungarischen Münzgeschichte“ von Valentin Hóman.

Alfréd Schulek: Die Denare König Ottos. Er untersucht die bekannten (übrigens sehr seltenen), Otto-Denare, von welchen viele Fälschungen im Umlauf sind. Er stellt fest, dass die im XIX. Jahrhundert angefertigten Fälschungen von Füredi diejenigen Exemplare sind, welche nach der fehlerhaften Zeichnung in Rupps Arbeit (Numi Hungariae hactenus cogniti, II. 1846.) hergestellt wurden. Diese Fälschungen sind aus schlechtem Silber geprägt, in der Umschrift ist der Buchstabe E offen und rund, der Buchstabe O rund, die Umschrift ist REG OTTONIS, der innere Kreis besteht aus 38 Punkten und Zeichnungsdifferenzen sind auch zu beobachten. (Hohe schmale Krone und lange gerade, sich nicht berührende Vögel.) Es ist merkwürdig, dass der im vorigen XXVI—XXVII. Band des Num. Közl. auf dem 115. Blatt beschriebene und angeblich aus dem Fund von Gözhátpusztá stammende Otto-Denar auf Grund der angeführten

Indizien auch ein Falsifikat sein muss. Dieses Stück muss also erst später zum Fund gekommen sein.

Istványi-Huszár: Brief König Johans über die Münzprägung. Im Brief König Johans vom 15. II. 1531. an Thomas Nádasdy sind auch Instruktionen über die Münzprägung enthalten, welche die Feststellung ermöglichten, dass das fremde Wappen auf den Prägungen des Königs von 1531. dasjenige des Gouverneurs Alois Gritti ist.

Tamás Esze: Das Nagybányaer Prägehaus zur Zeit Franz Rákóczi II. (1703—1705.) Auf Grund authentischer Forschungen im Landesarchiv beschreibt er die innere Organisation, Betrieb, Angestellte etc. der Nagybányaer Münzstätte. Wichtigere Ergebnisse: Das Wirken der Münzstätte zerfällt in zwei Perioden; die Erste dauert bis 1705. Vom 1. Sept. 1703. ist Michael Ajtay der „Inspectus Domus Monetariae.“ Die Prägung begann erst Ende November 1703. und ihr erstes Produkt war die Silberpolture von 1703. Ab 14. Nov. 1703. wurden diese geprägt, auch noch während dem Jahre 1704. In 1705. wurden sie durch die Kupferpolture abgelöst. Wahrscheinlich wurden auch kaiserliche Münzen geprägt und zwar die Halbtaler von 1703. Die Prägung von Goldmünzen wurde im Feber 1704. begonnen, wir kennen solche mit der Jahreszahl 1704. und 1705. Zum Teil wurden sie durch Einlösung der Klausenburger Dukaten geprägt, dies dokumentiert auch die Seltenheit der Letzteren. Auf Schwierigkeiten stiess die Prägung der Kupfermünzen, welches um den 18. Feber 1705. begann. Diese stellte die Münzstätte vor eine schwere Aufgabe, das Kupfer selbst musste aus der Fremde bezogen werden. In Nagybánya wurden nur zwei Arten geprägt: die 1 und 10 Polture, beide mit der Jahreszahl 1705. Der Münzmeister war Daniel Ocsovay. Anfänglich waren 4 Prägemeister, ihre Zahl stieg aber mit der Einführung der Kupferprägung. Die Münzstätte stand unter der persönlichen Aufsicht von Franz Rákóczi. Durch die verlorene Schlacht von Zsibó am 15. Nov. 1705. kam auch die Münzstätte in direkte Berührung mit den Feindseligkeiten, deshalb wurde sie durch Dekret vom 14. Dez. 1705. nach Munkács versetzt. Die Münze von Nagybánya arbeitete zwar noch weiter, aber nur als Teil der Münze von Munkács. Am 13. Sept. 1708. meldete dann Ajtay, dass er die noch zurückgebliebenen Teile nach Munkács übersiedeln werde. Dies war die zweite, kürzere Periode.

Edmund Majkowski: Die Porträtmedaillons des Königs Johann Sigismund Zápolya und seiner Mutter Isabella Jagello. — Zwei Arbeiten des niederländischen Bildschnegers Steven van Herwijck (1561.) Die Arbeit ist teils Wiederholung des auf Ungarn bezüglichen Teiles des im Bande von 1937. des „Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt-en Penningkunde te Amsterdam“ erschienenen Aufsatzes, teils das Ergebnis der neueren Forschung. Stellt fest, dass der im Brüsseler Cabinet Royal des Médailles aufbewahrte bleierne Probeguss (Essai) als die Königin Isabella identifiziert werden kann und nicht wie bisher als die Bona Sforza d'Aragon. Isabella, die Tochter des polnischen Königs Sigismund I. war die Frau des Johann Zápolya und Mutter des ersten Siebenbürger Fürsten Johann Sigismund. Die Identifizierung der Medaille erfolgte auf Grund der Miniature, welche ein Exemplar der in der Werkstatt von Lucas Cranach angefertigten Serie der Familienmitglieder des Hauses Jagello ist. (Krakkau, Museum Czartoryski.) Nach diesen Bildern verfertigte dann Steven van Herwijck eine Medailleserie. Nur das Muster der Medaille von Johann Sigismund konnte bis heute nicht gefunden werden. Nach der Meinung des Autors ist diese Serie in London angefertigt worden.

Lajos Huszár, Die Medaille des Christoph Böhm. Durch Vergleichen des auf dem abgeglätteten Revers einer nachgegossenen Taufmedaille im Jahre 1658. eingravierte Aufschrift mit der Löcse-er Chronik des Caspar Hain konnte festgestellt werden, dass diese Medaille als Erinnerung der Wahl des Pressburger Schuldirektors Christoph Böhm zum Löcse-er Pastor hergestellt wurde. (Die Wahl fand am 6. Feber 1658. statt.) Die Medaille ist wahrscheinlich die Arbeit eines Löcse-er Goldschmiedes.

Endre Csatkai: Alte Funde und Sammlungen aus Sopron. Eine Sammlung und Aufzählung aller derjenigen Daten des XVII—XIX. Jahrhunderts, welche eine numismatische Beziehung haben und aus dem Soproner Archiv und anderen Quellen stammen.

Die bedeutendsten Neuerwerbungen von 1939. im Münzkabinett des Ung. Historischen Museums.

András Kerényi: Der Münzfund von Elek, 47 römische Denare der Zeit Vespa-
sian—Did. Julianus.

Münzfunde.

Literatur.

Vereinsleben.

Extraits Français.

H. L.: Elemér Jónás. La vie et l'oeuvre scientifique du jeune savant, spécialiste de la numismatique romaine, mort le 13 août 1939.

A. Alföldi: Travaux préalables pour un Corpus des monnaies Romaines impériales frappées à Siseia. Part IV. Les monnaies de Tacite et Florian.

Gábor Csallány: La collection de médailles hongroises et étrangères du Musée de Csongrád vármegye découvertes dans des tombeaux de l'époque de la conquête hongroise et de l'époque arpadienne. L'énumération des médailles trouvées dans les tombeaux, classées selon les trouvailles.

G. Jeszenszky: Une trouvaille de monnaies de l'époque de St. Ladislas et l'enseignement que l'on peut en tirer. Dans la première partie de l'article l'auteur décrit une trouvaille de monnaies hongroises du XI. siècle d'origine inconnue. Elle contient des monnaies de l'époque des rois Pierre et St. Ladislas, mais il s'y trouvent aussi 7 deniers allemands (évêché de Naumburg-Zeitz). Par les résultats de cette trouvaille l'auteur voit gagner en force son opinion selon laquelle les monnaies du roi Géza Ier (CNH 24) se divisent en deux types. La bordure des monnaies du premier type est un cercle encoché, celle des monnaies du deuxième type un simple cercle. La trouvaille donne l'occasion à établir la chronologie des monnaies de St. Ladislas. C'est par la confrontation du poids, de aloi, des données de la trouvaille et du style des monnaies que l'auteur essaya de le faire. Il en résulte la séparation de trois groupes. Les premières émissions constituent le premier groupe: CNH No 25, 26, 28—30, 36, dont le style est encore très semblable à celui des monnaies du roi Géza. Leur caractéristique est un bord large, rudement encoché, qui ressort fortement sur l'avvers. Vient ensuite le groupe II: CNH No 27, 31, 32 et 33; ce sont des monnaies d'un style plus soigné. Ce qui les caractérise, c'est une bordure mince et finement encochée et un bord minutieusement découpé. Les monnaies qui constituent le troisième groupe, CNH No 34 et 37, diffèrent beaucoup des précédentes: elles sont plus petites mais aussi plus grosses, se rapprochant ainsi de l'aspect et du type des monnaies du roi Kálmán. L'auteur les considère comme la dernière émission du roi St. Ladislas; elles forment la transition aux monnaies du roi Kálmán. Les résultats de ces recherches sont fermement soutenus par les trois tables adjointes, surtout par celle où figure la confrontation des données de la trouvaille (table No 2). La première table établit la ressemblance technique des monnaies, tandis que la troisième table confronte la chronologie établie par l'auteur à celle du Corpus du même qu'à celle établie par B. Hóman dans son „Histoire des monnaies Hongroises“.

A. Schulek: Les déniers du roi Otto. L'auteur soumet à l'examen les monnaies (d'ailleurs très rares) du roi Otto, dont beaucoup de fausses pièces sont connues. Il constate que ce sont les fausses pièces de Füredi qui ont été frappées d'après le dessin différé dans le livre de Rupp (Numi Hungariae hactenus cogniti, II. 1846), XII. t. 255. Ces fausses pièces ont été frappées d'argent de valeur inférieure. La lettre E de l'inscription est ronde et ouverte; la lettre O en est ronde. L'inscription elle-même est: REG OTTONIS; le cercle intérieur est formé par 38 points; on peut y remarquer même de

différences de dessin (p. e. la couronne y est haute et mince; il y a des oiseaux hauts, droits, leurs becs ne se touchent pas). Dans le volume précédent de cette revue aussi il a été décrit un dénier du roi Otto qui provient — dit-on — de la trouvaille de Gózhátpusztá. Fait curieux, d'après ces critères on est obligé de le considérer comme faux.

Istványi-Huszár: Une lettre du roi Jean sur le monnayage. Dans la lettre du roi Jean Szapolyai qu'il adressa à T. Nádasdy et qui date du 15. II. 1531, se trouvent des mesures concernant le monnayage. Elles nous permettent de conclure que les armoiries sur les monnaies datées de 1531 sont celles du gouverneur Aloys Gritti.

T. Esze: L'atelier monétaire de Nagybánya à l'époque de François Rákóczi II, (1703—1705). La description que donne l'auteur de l'organisation intérieure, de l'activité et des fonctionnaires de l'atelier de Nagybánya, part des recherches dans les archives. En voici les résultats capitaux: L'activité de l'atelier se divise en deux périodes dont la première va jusqu'à la fin de l'année 1705. C'est le 1. IX. 1703. que M. Ajtay fut nommé „Inspector Domus Monetariae“. La frappe des monnaies ne commença que vers la fin du mois de Novembre de l'année 1703, dont le premier produit fut la poltura d'argent de l'année 1703. Elle était frappée à partir du 14. XI. 1703, même pendant l'année 1704, mais en 1705 c'est déjà la poltura de cuivre qui lui succéda. Il est très vraisemblable que des monnaies impériales aussi ont-elles été frappées, notamment les demi-écus de l'année 1703. La frappe des monnaies d'or commença en Février 1704; les émissions de la date de 1704 et 1705 nous sont connues. Une partie d'elles a été frappée par la fonte des florins d'or de Kolozsvár, ce qui serait la raison de la rareté de ceux-ci. On avait pas mal d'embarras autour de la frappe des monnaies de cuivre qui commença vers le 18. Février 1705 et qui soumettait l'atelier à des épreuves dures, puisque le cuivre était apporté d'autre part. On ne frappait que deux sortes de monnaies de cuivre à Nagybánya: les pièces de 1 et 10 poltura, toutes les deux avec la date de 1705. Le graveur de l'atelier était Daniel Oesovay. A l'origine il y avait quatre monnayeurs, puis, au cours de la frappe des monnaies de cuivre, leur nombre fut augmenté. L'atelier était sous le contrôle personnel du prince Rákóczi. Quand le 15. XI. 1705. Rákóczi fut battu dans la bataille de Zsibó, les opérations de guerre s'approchaient de Nagybánya. C'est pourquoi le prince, par son décret du 14. XII. 1705. fit déplacer l'atelier à Munkács. L'atelier de Nagybánya continuait son activité, mais seulement comme partie de celui de Munkács. Or le 13. IX. 1707 Ajtay fit le rapport qu'il va déplacer le reste de l'atelier aussi à Munkács. C'était la deuxième, plus courte période de l'atelier.

E. Majkowski: Les médailles du roi Jean Sigismond Zápolya et de sa mère Isabelle Jagello — deux oeuvres du médailleur néerlandais Steven van Herwijck (1561). L'article est d'une part la reproduction des passages d'intérêt hongrois de l'article du même auteur publié dans „Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Amsterdam“ vol. XXIV. 1937., mais il contient aussi les résultats des dernières recherches de l'auteur. Il constate que le portrait sur l'essai de plomb, conservé dans le Cabinet Royal des Médailles de Bruxelles qui était jusqu'ici considéré comme celui de Bona Sforza, peut être identifié avec celui de la reine Isabelle. Isabelle, fille du roi polonais Sigismond I., fut l'épouse du roi hongrois Jean Zápolya et la mère de Jean Sigismond, roi élu de Hongrie et premier prince de Transylvanie. L'identification du portrait a été faite à l'aide d'une miniature qui appartient à la série de portraits sortis de l'atelier de Lucas Cranach, représentant les membres de la famille des Jagello (Krakko, Musée Cartoryski). C'est d'après cette série de portraits que Steven van Herwijck modéla une série de médailles commémoratives. C'est seulement le modèle de la médaille de Jean Sigismond qu'il est impossible de retrouver. L'auteur soutient l'opinion que la série de médailles a été faite à Londres.

L. Huszár: Une médaille commémorative de Chr. Böhm. L'auteur décrit une médaille ovale dont à l'avant se trouve la scène de baptême de Jésus-Christ, tandis qu'au revers il y est gravé une inscription qui date de 1658. En confrontant la médaille avec la „Chronique de Lőcse“ de Gáspár Hain l'auteur constate que cette médaille a été faite à la mémoire du directeur d'école de Pozsony Chr. Böhm nommé pasteur (l'élection

eut lieu le 6. II. 1658.). On est tenté de croire que la médaille est l'oeuvre d'un orfèvre de Lőese.

A. Csatkai: Anciennes collections et trouvailles de Sopron. L'énumération de tous les données numismatiques du XVII—XIX. siècle qui ont été découverts dans l'archive de Sopron et dans d'autres sources.

Les nouvelles acquisitions importantes du Cabinet de Médailles du Musée Historique Hongrois.

A. Kerényi: La trouvaille de Elek. La description de 47 déniers romains de l'époque de Vespasien-Dide-Julien.

Trouvailles de monnaies.

Littérature.

Compte-rendu de la vie de la Société Numismatique Hongroise.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

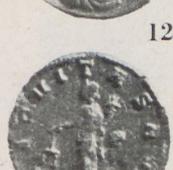
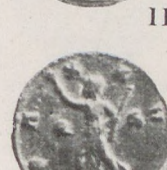
10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

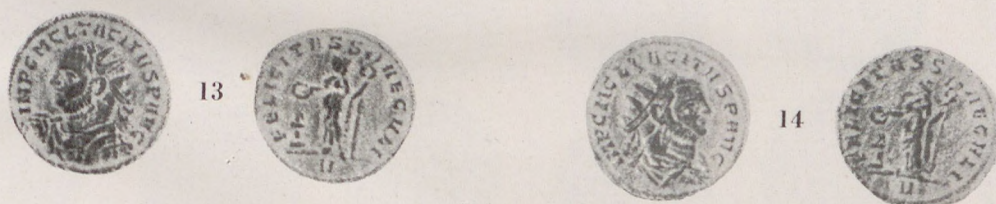

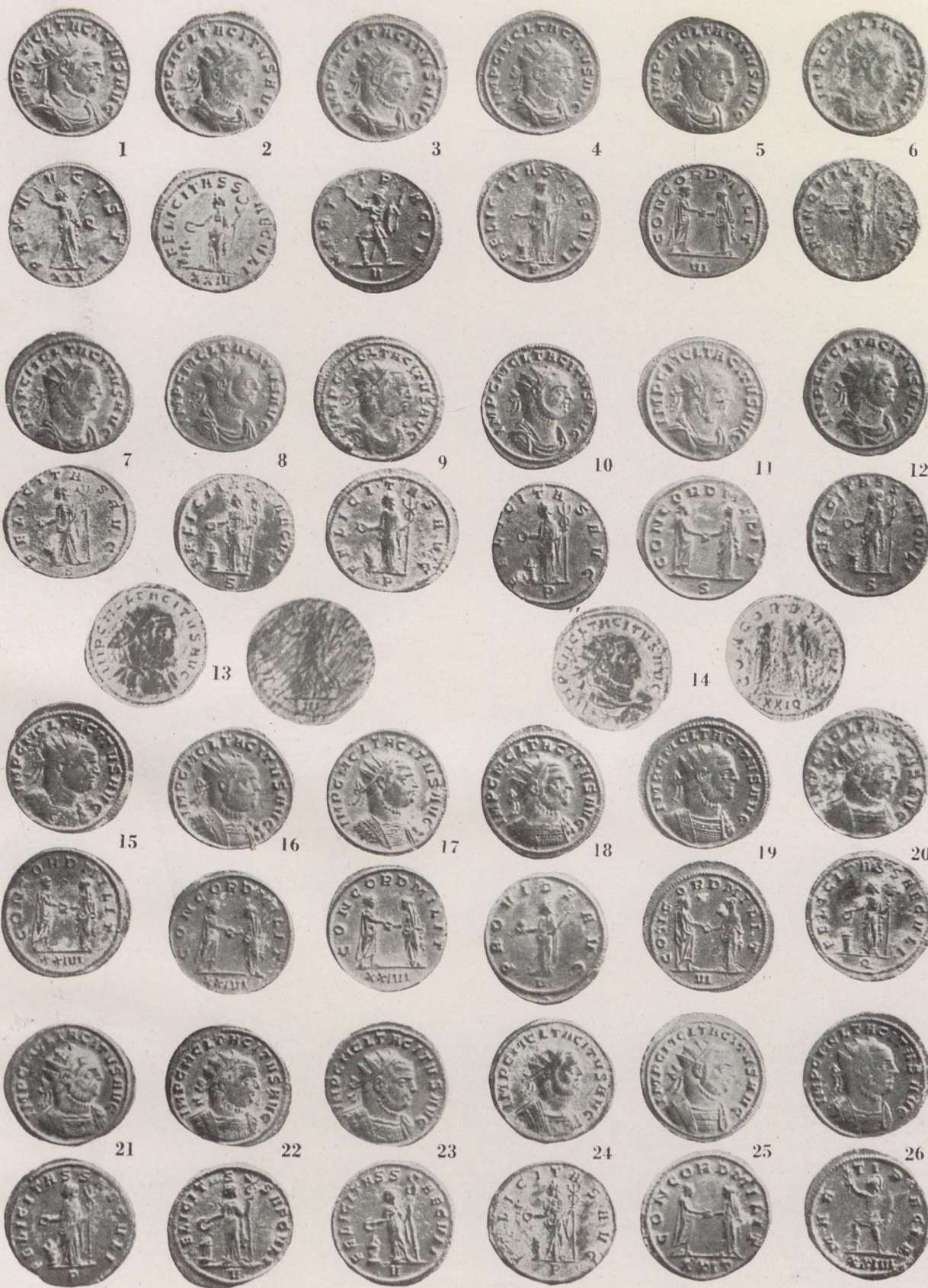
23

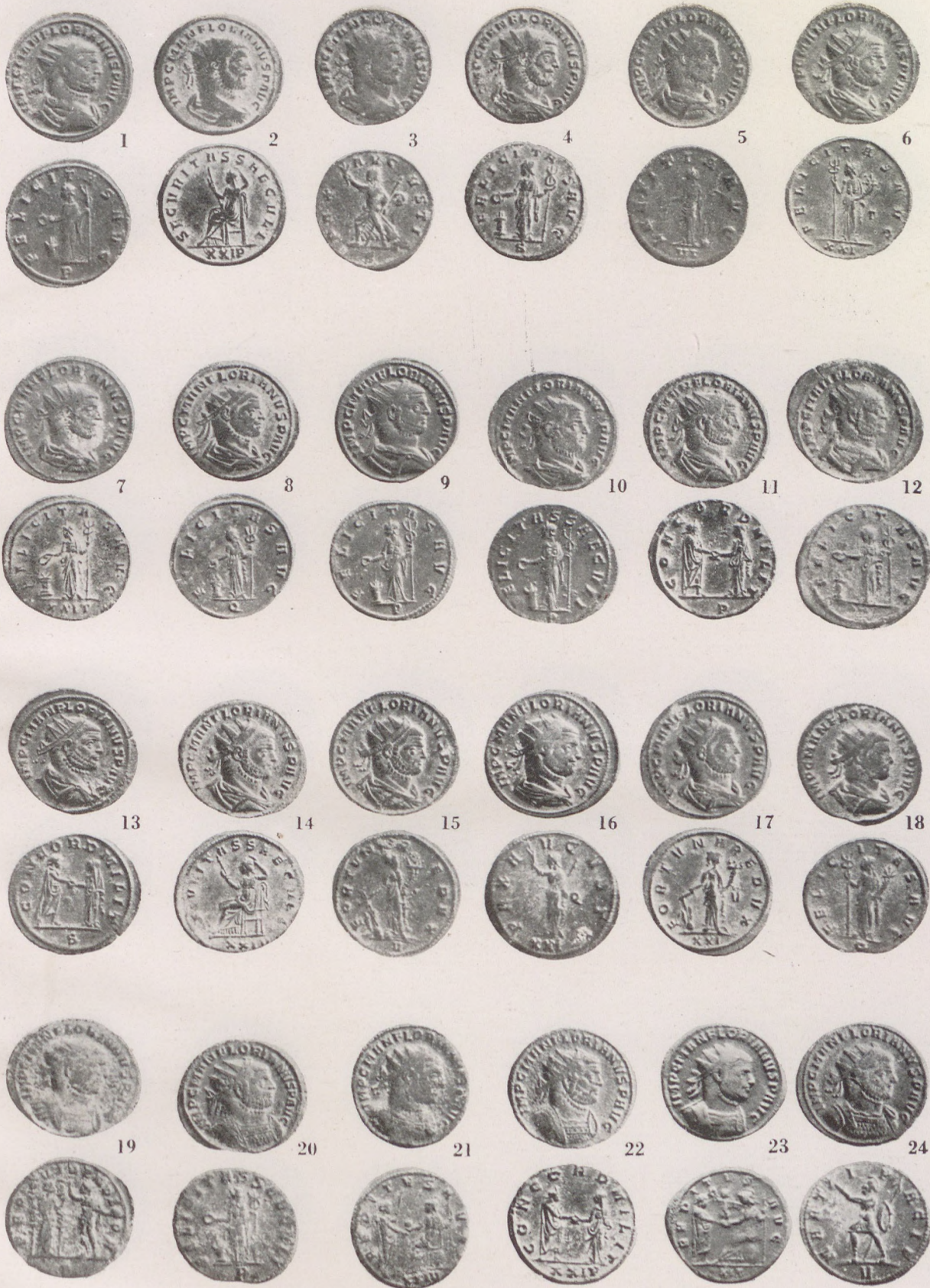

24

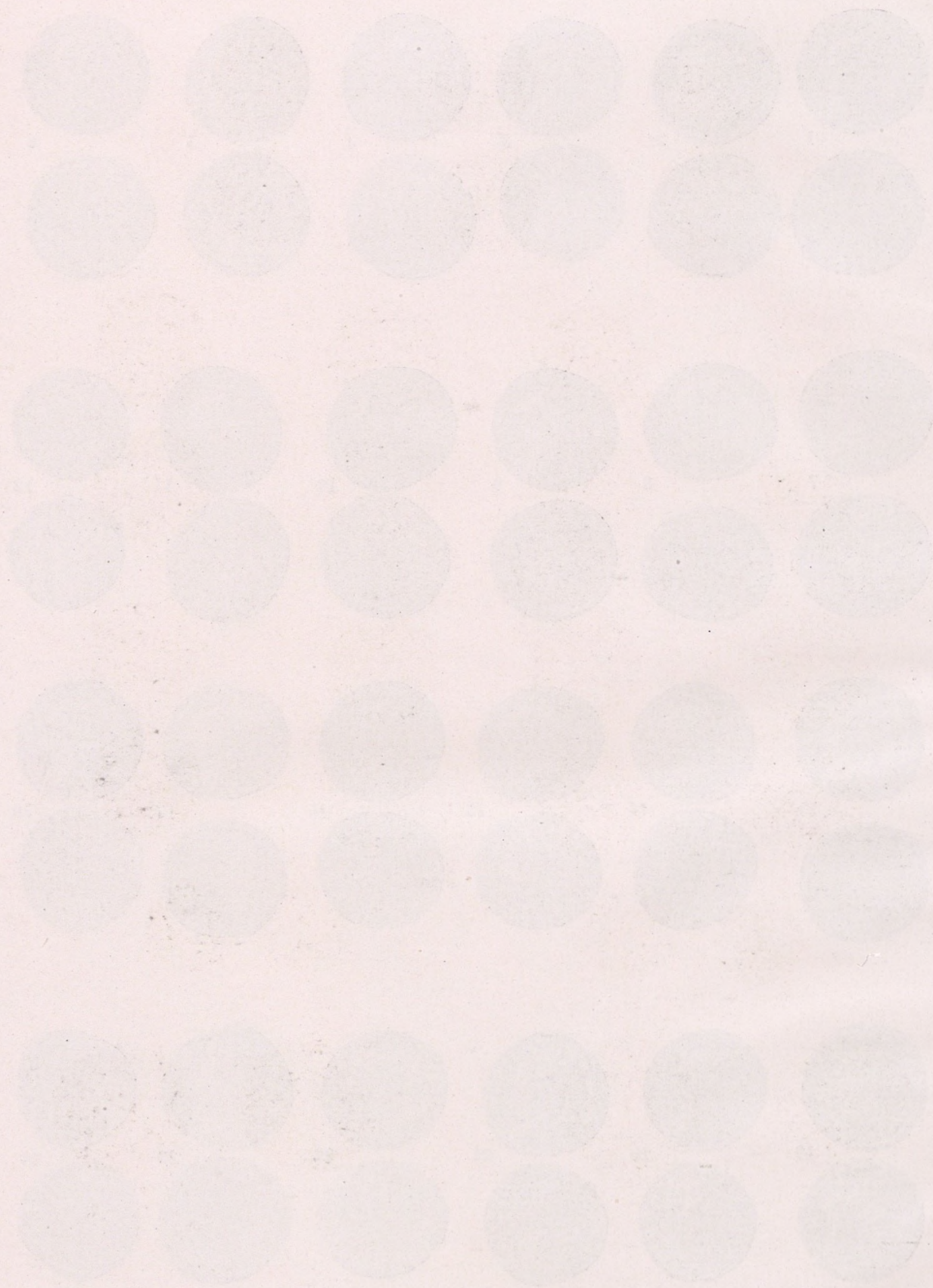

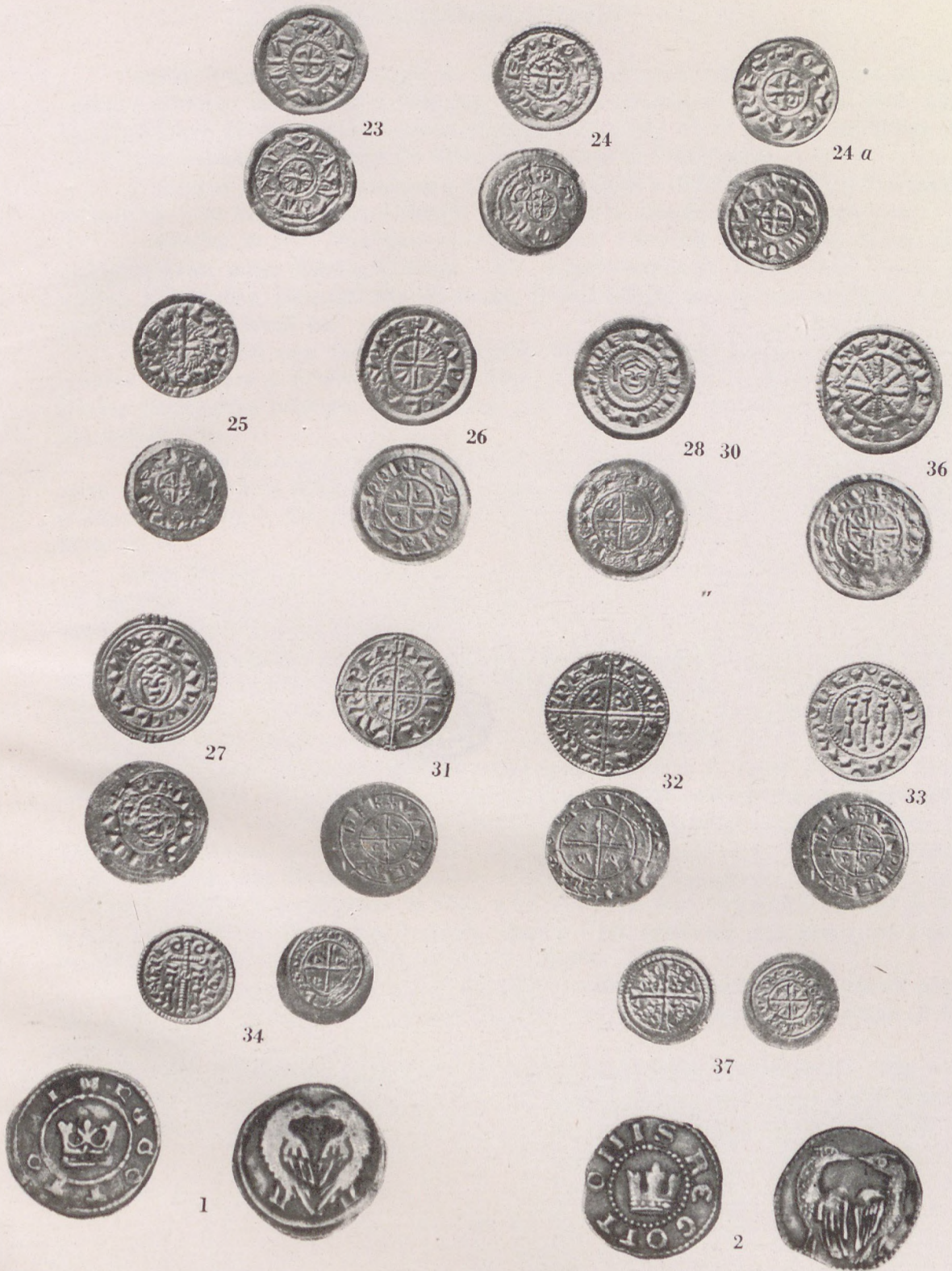

1—7. sorban az érmek Jeszenszky Géza tanulmányához
8. " " " Schulek Alfréd

(kétszeres nagyítás).

Lakos J. felv.

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Tagsági érem. Az egyes tagok nevével és a társulatba való felvétel évszámával kiverendő társulati érem (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 7. oldalán levő képet) ezüst példánya 12 pengő áron rendelhető meg, még pedig az ár előzetes beküldése mellett. Vidéki rendelés esetén még 80 fillér postaköltség is beküldendő.

A társulat 20 éves fennállására vert zseton (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 15. oldalán levő képet) bronz példányai még kaphatók, darabonként 3 pengő áron.

A társulat 20 éves fennállása alkalmából vert kétoldalú érem, amely *Berán Lajos* szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 17. oldalán levő képet), még néhány példányban kapható. Ára 15 pengő. Postai küldés esetén postaköltség fejében még 80 fillér küldendő be.

A társulat 30 éves fennállására készült kétoldalú érem, *Szántó Gergely* szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXX—XXXI. évfolyamának 95. oldalán levő képet), még néhány példányban kapható. Ára 15 pengő. Postai küldés esetén még 20 fillér postaköltség küldendő be.

A társulat 35 éves fennállására készült egyoldalú érem, *Telcs Ede* szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXXIV—XXXV. évfolyamának 64. oldalán levő képet), még néhány példányban kapható, 12 pengő áron. Postai küldés esetén még 80 fillér postaköltség küldendő be.

„*Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei*“ című mű, 54 képestáblával, 8 pengő áron áll tagjaink rendelkezésére. Más érdeklődők 16 pengő áron széfezhetik meg. A mű árával együtt 1 pengő postaköltség is beküldendő.

A Numizmatikai Közlöny régi évfolyamai, azonban már csak a IX., XIV., XVIII—XIX., XX., XXI—XXII., XXIII—XXIV., XXV., XXVI—XXVII., XXVIII—XXIX., XXX—XXXI., XXXII—XXXIII., XXXIV—XXXV. és XXXVI—XXXVII évfolyamok még kaphatók. A IX., XIV., XVIII—XIX., XX., XXI—XXII. és a XXIII—XXIV. évfolyamok 2—2 pengő áron, a többiek évfolyamonként 10 pengő áron. Nemtagok 4, illetve 20 pengőt fizetnek évfolyamonként. A megrendeléskor évfolyamonként 50 fillér postaköltség is beküldendő.

„*Az Érem*“ című folyóiratunk régi évfolyamait t. tagjaink a következő áron kaphatják: I. évfolyam (3 füzetben) ára 3 pengő, a II. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a III. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a IV. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, az V. évfolyam (két füzet) ára 2 pengő 50 fillér, a VI. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő 50 fillér, a VII. évfolyam (egy füzet) ára 2 pengő, végre a VIII. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő 50 fillér. Nemtagok ezen áraknak kétszeresét fizetik.

„*Tower Hugó: I. Ferenc József fémpénzei 1848—1916.*“ című mű, e korszak pénzeinek magyar- és németnyelvű, teljesen kimerítő táblázatos kimutatása, 1 pengő 50 fillér áron kapható.

A megrendeléseket és a fentiekre vonatkozó pénzküldeményeket kérjük vagy a társulat 51.010. számú postatakarékpénztári csekkszámájára befizetni, vagy pedig *Zimmermann Lajos* dr. társulati elnök nevére és címére (Budapest, IV., Váci-utca 78—80. sz.) beküldeni.

DECLARATION OF INDEPENDENCE

When in the course of the human events, it becomes necessary for one people to dissolve the political bands which have connected them with another, and to assume among the powers of the earth, the separate and equal station to which the laws of Nature and of Nature's God entitle them, a decent respect to the opinions of mankind requires that they should declare the causes which impel them to the separation.

We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness. — That to secure these rights, Governments are instituted among Men, deriving their just powers from the consent of the governed, — That whenever any Form of Government becomes destructive of these ends, it is the Right of the People to alter or to abolish it, and to institute new Government, laying its foundation on such principles and organizing its powers in such form, as to them shall seem most likely to effect their Safety and Happiness.

Prudence, indeed, will dictate that Governments long established should not be changed for light and transient causes; and accordingly, we have suffered the longest continuance of a political system, under which the rights of the Colonies have been violated, and the principles of the Constitution have been trampled upon.

But a long train of abuses and usurpations, pursuing invariably the same arbitrary and tyrannical plan, has excited in the Colonies a respect for their rights, which is now become a petition for redress, and which we deem it our duty to present to the British Parliament.

And when the British Parliament has refused to receive our petitions, and to redress our grievances, we have no alternative but to declare our independence, and to assume the station of a free and sovereign people.

We, therefore, the Representatives of the United States of America, in General Congress assembled, do hereby declare that these United States are, and of right ought to be, free and independent States; that they are absolved from all allegiance to the British Crown, and that all political connection between them and Great Britain is hereby totally dissolved.

For the support of this Declaration, we pledge our lives, our fortunes, and our sacred honor.

In witness whereof, we have hereunto set our hands and seals, this fourth day of July, 1776.

John Hancock, President of the Continental Congress.

Attest: My hand and seal, this fourth day of July, 1776.

